Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AARBØGER

for nordisk Oldkyndighed og Historie udgivne af Det kgl. nordiske Oldskriftselskab.

1955

København
I kommission hos Herm. H. J. Lynge & Søn, København.

OLDSKRIFTSELSKABETS PUBLIKATIONER

I KOMMISSION HOS

HERM. H. J. LYNGE & SØN

1. Arkæologiske og historisk-antikvariske tidsskrifter:

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866–83, 1885–90, 1892–99, 1905–08, 1910: hver årg. 10,00 kr. 1923–45: à 12.00 kr. 1946–55: à 20.00 kr. Fortsættes med et bind årligt à 20.00 kr.

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836–37, 1861, 1862, 1863, 1864–65 (Register) à 6.00 kr. Diverse hefter af mange årg. haves og sælges enkeltvis.

Antikvarisk Tidsskrift. 1852–54, 1855–57, 1858–60, 1861–63. 4 bd. à 6.00 kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1840–44, 1845–49, 1850–60: 3 bd. à 4.00 kr. – 1866–1919: à 1.00 kr. – 1920–33: à 1.50 kr. (1836–39 er uds. – 1861–65 udk. ikke.)

2. Andre skrifter:

Antiquités de l'Orient, monuments runographiques interprétés par C. C. Rafn. 1856. 4.00 kr.

Antiquités Russes d'après les monuments historiques des Islandais et des anciens Scandinaves, par C. C. Rafn. 1. bd. 1850. fol. 75.00 kr.

Atlas for nordisk Oldkyndighed. 1857. fol. 20.00.

— *Texte explicatif* de l'Atlas de l'archéologie du Nord. Copenh. 1860. 2.00 kr.

Broholm, H. C.: La céramique de l'âge du bronze au Danemark. Særtryk af Mémoires 1932–33. 2.50 kr.

Byskupa sǫgur, udg. af Jón Helgason. 1. hefte. 1938. 3.50 kr.

Egilsson, S.: Lexicon poëticum. 2.–3. hefte. 1914–16. 10.00 kr.

Frederik d. VII: Oldtidens Jættestuer. 2. Udg. 1862. 4.00 kr.

— Über den Bau der Riesenbetten d. Vorzeit. 1863. 4.00 kr.

Gísla saga Súrssonar, udg. af Finnur Jónsson. 1929. 6.00 kr.

Grøndal, B.: Clavis poëtica antiquae linguae septentrionalis. 1864. 10.00 kr.

Guide to Northern Archaeology. London 1848. 2.00 kr.

Hauksbók, udg. af E. og F. Jónsson. 1892–96. 12.00 kr.

Íslendinga sögur. 3. bd. Njála I (1875) 4.00 kr.

— 4. bd. Njála II (1889) 4.00 kr. – Register til Njála II og til K. Gislasons andre Afhandlinger 1896. 2.00 kr.

AARBØGER

FOR NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE

UDGIVNE AF DET KONGELIGE
NORDISKE OLDSKRIFTSELSKAB

1955

KØBENHAVN 1956
I KOMMISSION HOS HERM. H. J. LYNGE & SØN
BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

INDHOLDSFORTEGNELSE

Side

MARGRETHE HALD: Olddanske Tekstiler. Fund fra Aarene 1947–1955 1

GEORG GALSTER: Græse-fundet og andre fund på Sjælland af mønter fra kongerne Niels og Erik Emune 61

MINDRE MEDDELELSER

ERIK MOLTKE: Nogle malerier i vore kirker og deres forbilleder samt lidt om Peder Candid 105

GEORG GARDE: Alterbordsforsiden fra Torslunde og dens grafiske forbilleder. En dansk udløber af agitationen fra Wittenberg 125

K. FÆSTER: Nogle bemærkninger foranlediget af U. Møhl-Hansens påvisning af menneskets tilstedeværelse i Danmark i Interglacialtid 132

OLDDANSKE TEKSTILER

FUND FRA AARENE 1947–1955

AF

MARGRETHE HALD

Siden jeg i 1950 udsendte min Bog »Olddanske Tekstiler«, er jeg blevet bekendt med mere Materiale, dels af større, dels af mindre Tøjer fra Moser og Grave; men alle er de af saa betydelig Værdi, at det vil være paa sin Plads at beskrive dem og bringe Behandlingen her i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. Samtidig finder jeg Anledning til at tage Spørgsmaalet om Moseligfundenes Karakter og Dateringen af dem op til Prøvelse igen.

Fundbeskrivelser

I. FUND AF MANDSLIG I BORREMOSE

I Sommeren 1947 udgravedes et Mandslig i den nordlige Del af Borremose i Himmerland[1]; Fundforholdene svarede ret nøje til dem, der kendes fra andre Moseligfund.

Den døde laa ca. 2 m nede i en Fordybning, som ifølge den geologiske Undersøgelse var en gammel Nedgravning, og førtes i en Tørveblok til Nationalmuseet, hvor den egentlige Udgravning fandt Sted i Laboratoriet[2]. Liget havde ligget paa Forsiden med Hovedet mod Nord. Overkroppen og

[1] Lille Binderup, Binderup Sogn, Gislum Herred. (Journ. No. 480/47).

[2] Fundet blev gjort i Sommeren 1947, medens jeg var paa Ferie. Det blev optaget af Elise Thorvildsen, som indsendte det til Nationalmuseets Konserveringsanstalt til Udpræparering og Konservering. Jeg fik ingen Meddelelse om dets Fremkomst, og først gennem Elise Thorvildsens Afhandling i »Kuml« 1952 blev jeg opmærksom paa Fundet. Dette er Grunden til, at Moseliget fra Borremose 1947 ikke blev medtaget i »Olddanske Tekstiler« 1950, hvor jeg S. 10—14 har behandlet to tilsvarende Fund fra samme Mose.

Fotografierne Fig. 24 og 26 skyldes Fyns Stifts Museum; de øvrige er optaget i Nationalmuseets Atelier. Alle Diagrammer er tegnet af Forfatteren.

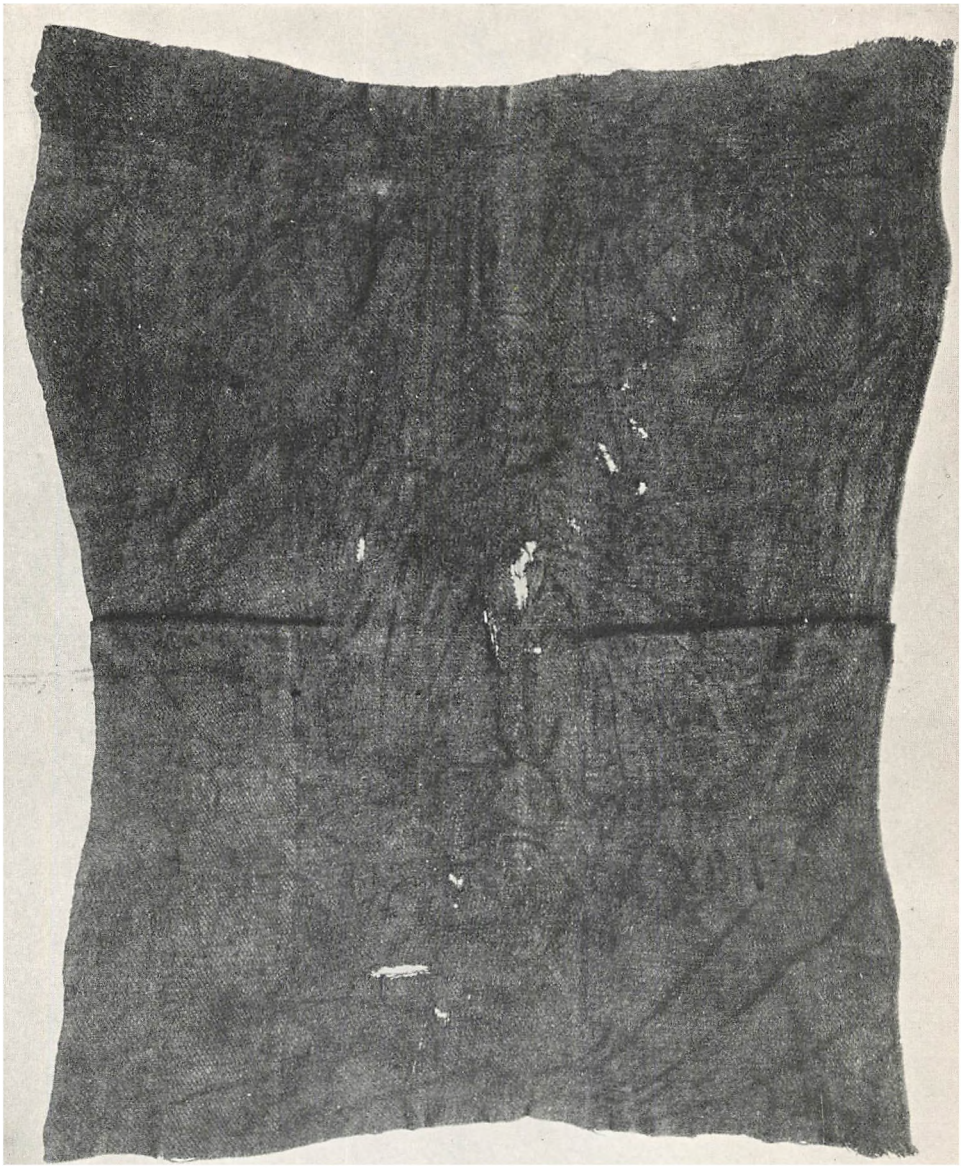

Fig. 1. Tæppe A fra Borremose, Fund 1947.
Blanket (A) from Borremose. Find 1947.

Benene var tilhyllede med uldne Tøjer. Bevaringstilstanden var ikke særlig god. Overkroppen var temmelig opløst, og Mave og Underliv manglede helt. Venstre Skulderparti med Arm og Haand samt Benene var i Behold. Hovedet

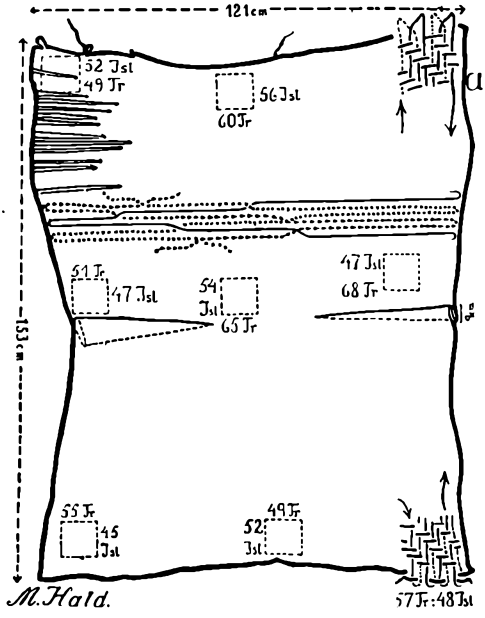

Fig. 2. Plan over Tæppe A, Fig. 1. Traadpassager og Traadtal for Felter paa 10 × 10 cm.
Diagram of the blanket (A) fig. 1. Passages and numbers of threads in squares of 10 by 10 cm.

var bevaret, omend noget beskadiget over Nakkepartiet. Haaret, som nu havde en rødbrun Farve, var ret kort. Om Halsen fandtes en Lædersnor, hvori har hængt en lille Bronzeskive og en Ravperle.

Tøjet, som laa hen over Ligets Ben, viste sig at udgøre tre betydelige Vævninger. Øverst laa et Tæppe (A, Fig. 1), herunder et »Sjal« med Frynser for begge Smalsider (B, Fig. 5) og underst fandtes et tredie Tøjstykke af langagtig Form, men ret forrevet og medtaget (C, Fig. 9).

Sammen med Tekstilerne blev optaget en Del Potteskaar, hvoraf man har kunnet samle en Flage fra Bund til Rand af et Lerkar, ca. 9 cm højt (Fig.35). I en Afstand paa ca. 3 cm fra Ligets venstre Læg laa en Læderrem, der var ca. 22 cm lang og indtil 1 cm bred. Endvidere forekom et Par Smaating (Fig. 36 og 37). Beskadigelserne af Hovedet menes at kunne skyldes Tørvemassernes Tryk, hvorimod højre Ben synes brækket med Vold før eller under Nedgravningen af den døde[3].

Spørgsmaalet om Dateringen af dette Fund, som er et af de faa af denne Art, der har ydet andre Sager end Dragtstykker, skal jeg komme nærmere ind paa nedenfor.

[3] Fundoplysningerne skyldes Elise Thorvildsen, Beretning af April 1948. Se endvidere: Elise Thorvildsen: Menneskeofringer i Oldtiden. (Kuml 1952, S. 36 ff.).

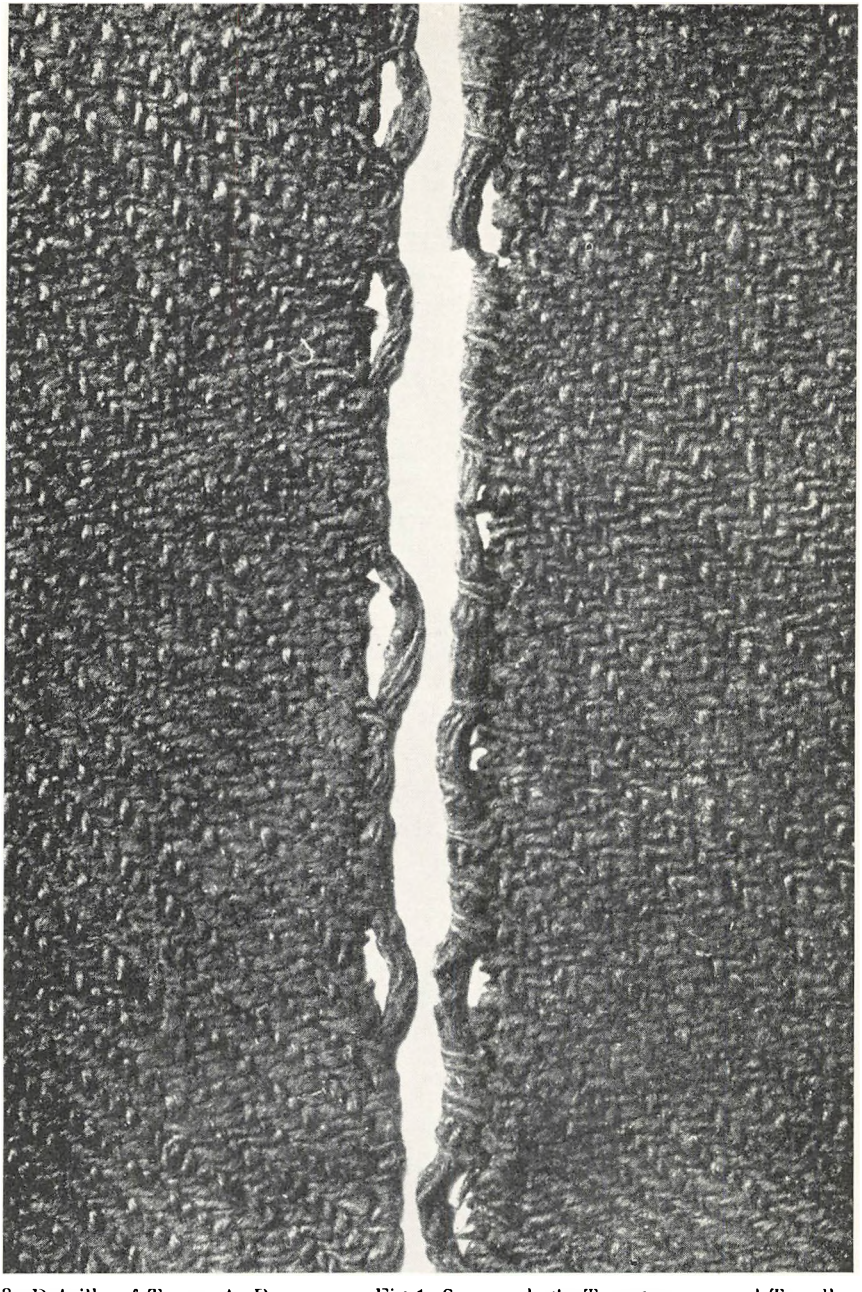

Fig. 3. Detaille af Tæppe A, Borremose, Fig 1. Sammenlagte Tværgrænser med Traadbundter eller Snore gennem Kædelokkerne. Hvor Snorene ligger frit, er Lokkerne itu.

Detail of the blanket (A) fig. 1. Meeting transverse borders with cords through the warp loops. The loops are broken where the cords are free.

Fig. 4. Hjørneparti af Tæppe A, Fig. 1. Omdrejende Traadbundt danner »Strop«.
Corner of the blanket (A) fig. 1. Turning pack of threads forms a "hanger".

Tæppe A.

Et velbevaret Tæppe (Mus. No. C. 26441) med fire oprindelige Grænser intakte (Fig. 1). Materialet er Uld i den rødligbrune Farve, som hyppigt ses paa Tøjer, som har ligget i Moser. Stoffet har kun nogle faa, mindre Beskadigelser. Paa Grund af uregelmæssig Vævning eller Krympning under Valkningen er Tæppet blevet saa stærkt fortrukket, at det ikke lader sig brede plant ud, og det har følgelig været nødvendigt at lægge et Par Folder, for at Formen kunde gengives i Tegning (Fig. 2). Længdemaalet er ved højre Kant ca. 163 cm, medens den modsatte maaler 153 cm + ca. 20 cm i Folden. Bredden er ca. 121 cm foroven. Garnet er ret groft og spundet til venstre (S-sp) baade i Trend og Islæt. I Skuddet indtræder med smaa, uensartede Mellemrum (4—6 Traade) en eller to tykkere Traade, som er mere

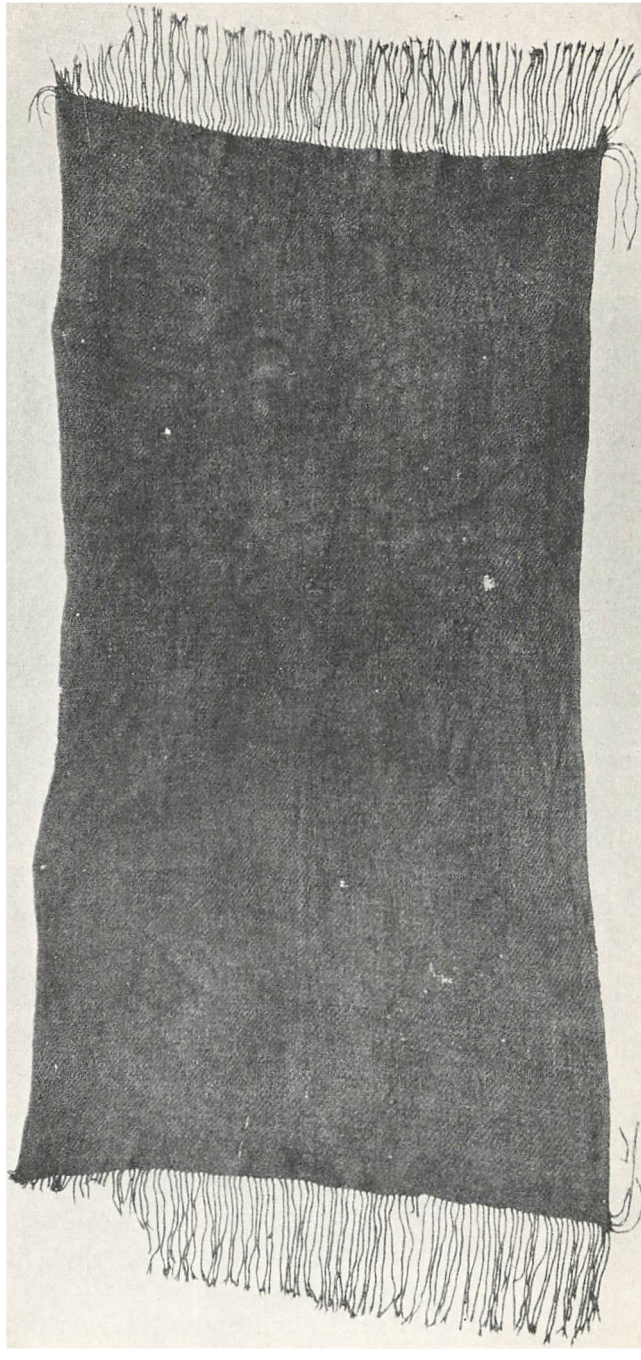

Fig. 5. Tæppe med Frynser (B), fra Borremose, Fund 1947.
Blanket with fringes (B) from Borremose. Find 1947.

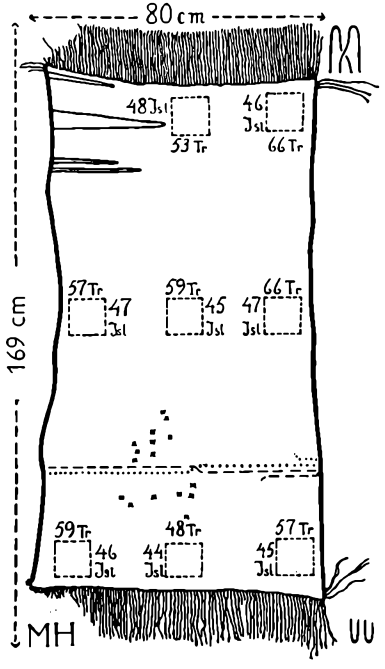

Fig. 6. Plan over Tæppe B, Fig. 5. Angivelse af Traadtæthed og Skæringspunkter for Islætten.

Diagram of the blanket (B) fig. 5. Indications of numbers of threads and of points of intersection in the weft.

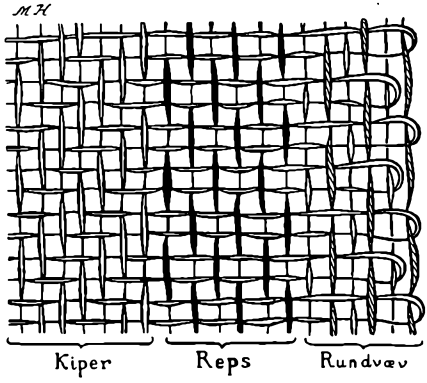

Fig. 7. Analyse af Sidekant paa Tæppe B, Fig. 5.

Analysis of lateral border of the blanket (B) fig. 5. Twill – Repp – Tubular edge.

glansfulde end de øvrige. Vævningen er udført i 2/2 Kiper. Paa begge Langsider findes rundvævede Kanter, som er temmelig uklare paa Grund af Filtning, men dog bestemmelige som værende af samme Type som Thorup Tæppets Sidekanter (Fig. 17).

I Hjørnet foroven til venstre forekommer rigeligt med spredte Indslag, der ikke passerer Stoffets fulde Bredde, men drejer om lidt inde i Vævefeltet og gaar tilbage til Kanten. Ved det modsatte Hjørne (Fig. 2 ved A) ligger ligeledes en Vævekile, der dog er udeladt paa Planen, fordi Kædetraadenes Omdrejninger er vist her. De stiplede Linier paa tværs af Tegningen angiver Brugen af tre forskellige Islættraade pr. Skudgang. Bemærk Skæringspunkternes Beliggenhed. Med Hensyn til Stoftætheden i forskellige Partier af Vævet henvises til Tegningen, hvor Tallene for Trend og Islæt er opgivet for Felter paa 10 × 10 cm. Kædestillingen er forklaret ved Hjørnerne paa højre Langside paa Planen. Paa begge Tværgrænser drejer Kædetraadene om i lukkede Løkker, og ved A ser man, hvorledes Traad Nr. 1 gaar tilbage

som Traad Nr. 3, og Traad Nr. 2 som Nr. 4. Paa den modsatte Kant er det Nabotraadene, som er sammenhængende i Omdrejningerne.

Inde i Løkkerne er paa visse Partier af Tværgrænserne bevaret en gennemgaaende Traad eller rettere et Traadbundt; muligvis har en tredie Traad eller Snor været trukket gennem de to Kanter, (se Fig. 3, som viser Spalter, hvori Løkkerne er itu). Fig. 4 viser lidt af venstre, øvre Hjørneparti, hvor det i Løkkerne siddende Traadbundt er bøjet om, saa der dannes en Slags Strop. Kantsnoren bliver altsaa her dobbelt saa tyk som over den øvrige Del af Tværgrænsen.

Tæppe B.

Et velbevaret Uldtæppe (Mus. No. C. 26442), brunligt af Farve, med alle fire Grænser intakte og med Frynser paa de to Smalsider (Fig. 5—8). Længden er indtil 169 cm incl. Frynserne, Bredden 66—80 cm. Tøjet er let valket, Garnet S-sp baade i Kæde og Skud. Vævningen er en 2/2 Kiper. I Skudsystemet forekommer Traade, som ikke passerer hele Feltet, saaledes ved venstre Hjørne foroven. Iøvrigt er Udførelsen ret ensartet, og der ses een Krydsning pr. Skudgang paa Islættraadene, hvilket viser, at der er arbejdet samtidigt med 2 Skud, altsaa af 2 Personer. Naar Traadene mødes, ombyttes de og fortsætter Passagen i næste Fag.

Paa Planen (Fig. 6) er Traadtætheden angivet ved Kvadrater paa 10×10 cm. Kædestillingen svarer til den, vi kender fra tidligere undersøgte Rundvævninger. I Spidserne paa Frynserne langs Underkanten kan ses, at Nabotraadene hører sammen (jvf. Skemaet, Fig. 6), og ved Frynserne foroven, at Trendetraadene No. 1 og 3, 2 og 4 er sammenhængende. Løkkerne er uopskaarne i Frynsespidserne, som er slaaet Knuder (Fig. 8). Sandsynligvis er da Tøjstykket her fremstillet i Cylinderform og aabnet efter Vævningens Afslutning. Se Fig. 31.

Sidekanterne er velbevarede og viser en Kombination af Reps og Rundvævning (Fig. 7), et Træk, som minder om Konstruktionen paa Eggen i et af de ternede Tøjer fra Huldremose (Old. Teks. Fig. 156).

Tæppe C.

Et stærkt forrevet Tøjstykke af Uld (Mus. No. C. 26443); ingen udprægede Spor af Valkning, Farven er ret mørk brun. Stykket (Fig. 9) har, før det kom i Mosen, været udsat baade for Slid og haard Behandling, hvilket fremgaar af, at det har to forrevne Rande, som er blevet rimpet sammen med groft Garn og store Sting (Fig. 9 og 10, Linien C:D). Det Omraade, som

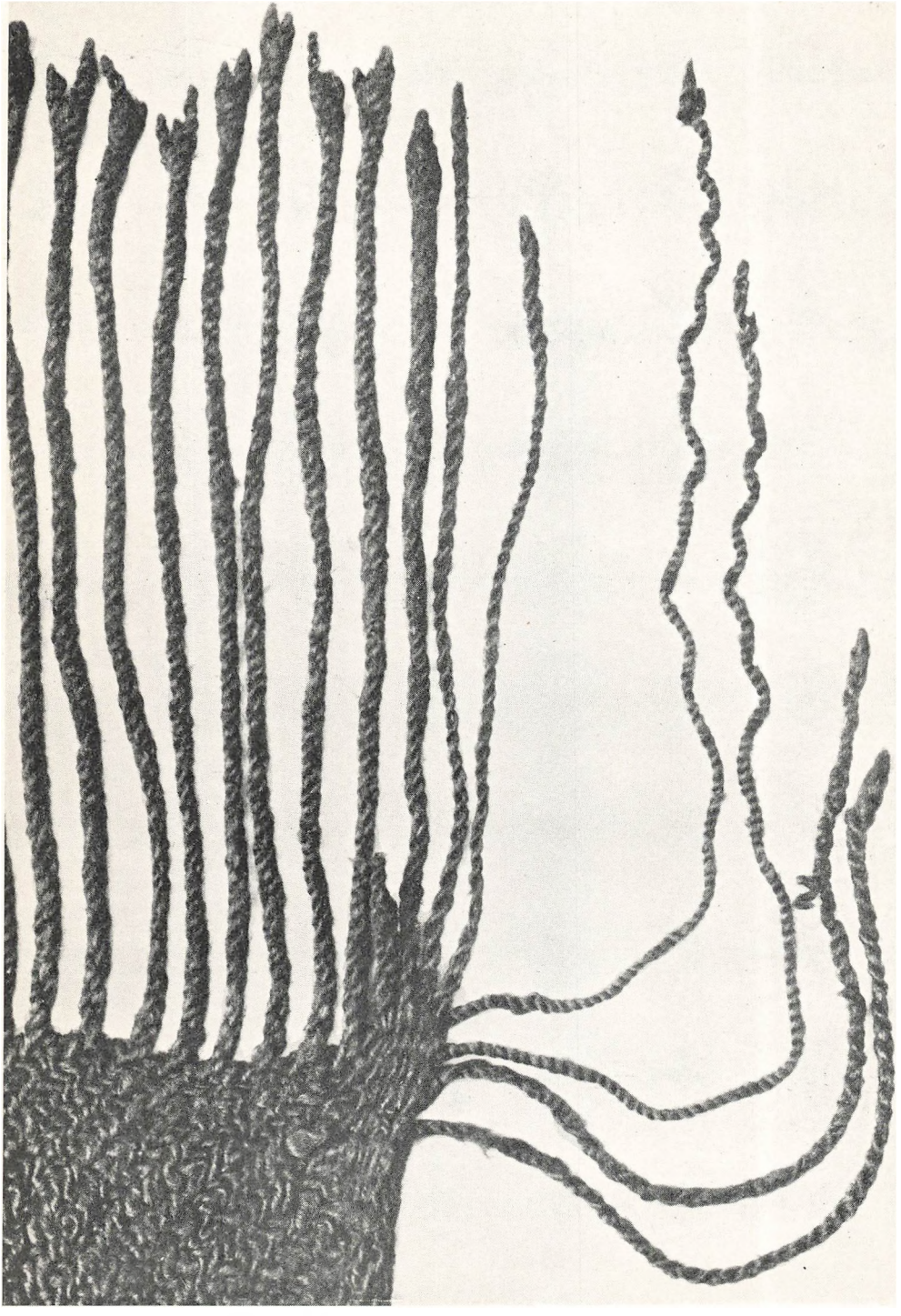

Fig. 8. Hjørneparti med Frynse, Tæppe B, Fig. 5.
Corner with fringes, blanket (B), fig. 5.

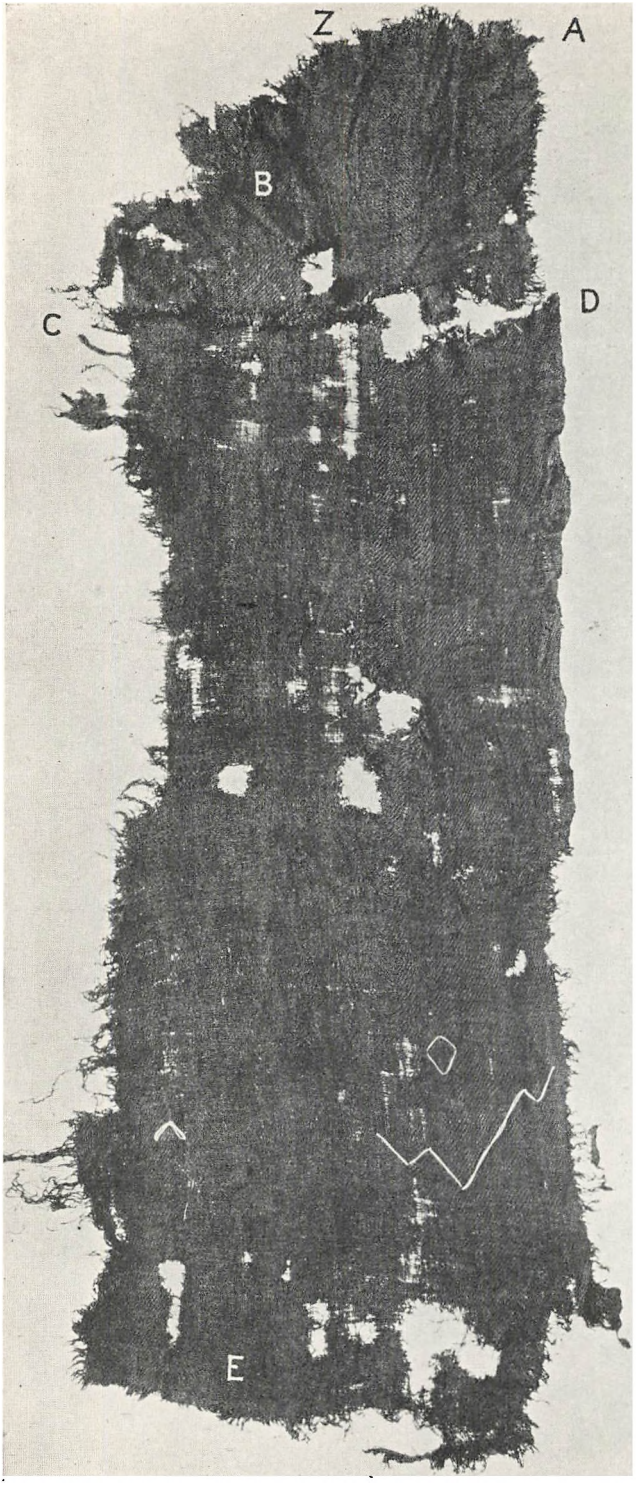

Fig. 9. Fragmenteret Tøjstykke C, fra Borremose, Fund 1947.
Fragment of cloth (C) from Borremose. Find 1947.

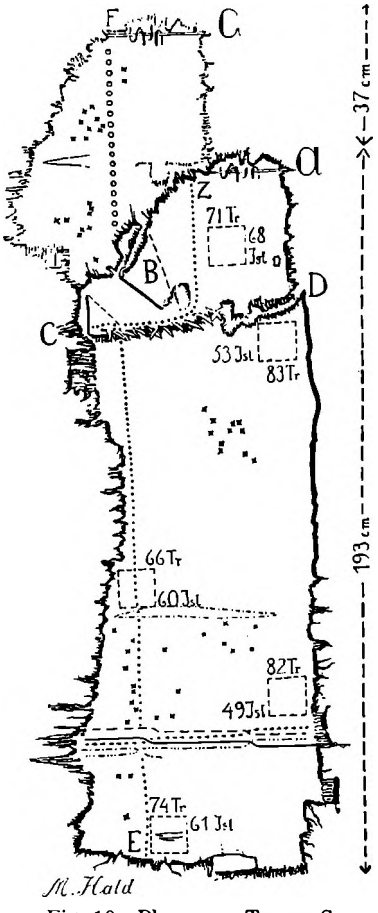

Fig. 10. Plan over Tæppe C, Borremose, Fig. 9. Z–A markerer »Laasen«s Plads. Øverste Parti med den svagt optrukne Kontur viser den oprindelige Stilling for Partiet: C, Z, A, D. – Linien E–C–Z angiver en Kædetraads Forlob.

Diagram of the blanket (C) fig. 9. Z–A mark the site of the "lock". The upper part with the weaker contour shows the original position of the area: C, Z, A, D. The line E–C–Z indicates the course of a warp thread.

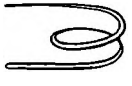

Fig. 11. Skudforlob i Sidekanten paa Tøjstykke C fra Borremose, Fig. 9.

Course of the weft in the lateral edge of the blanket (C) from Borremose, fig. 9.

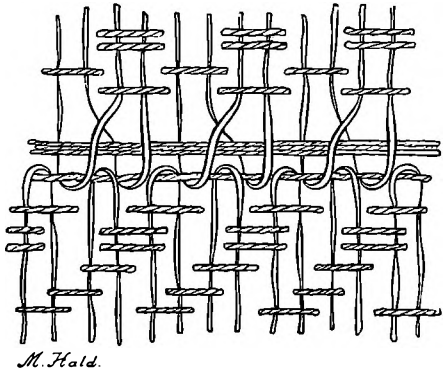

Fig. 12. Analyse af »Laasen«, der samler Tværgrænserne paa Tøjstykke C fra Borremose, Fig. 9, Z–A. Sml. Fig. 31.
Analysis of the "lock" connecting the transverse edges of the blanket (C) fig. 9, Z–A. Cf. fig. 31.

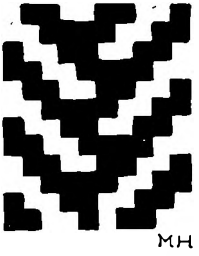

Fig. 13. Analyse til en af Brydningslinierne i Kipervævningen, Tæppe C, Fig. 9.
Diagrammatic illustration of one of the broken lines of the twill, blanket (C) fig. 9.

oprindelig har ligget ovenfor D ved højre Langside, maa være gaaet tabt, hvorfor man ganske simpelt har taget den ved venstre Langside hængende Flig og drejet den over paa det manglende Partis Plads som Erstatning for dette. Der er ikke gjort mindste Forsøg paa at tilpasse det ombøjede Stykke efter den nye Anbringelse; det er ganske ude af Plan og maatte lægges i Folder (ved B og C) for at kunne gengives i Tegning. Tøjets naturlige Stilling lader sig dog ret nøje bestemme; thi hvis man følger en Kædetraad, f. Eks. i den med Prikker angivne Linie (Fig. 10) fra Bogstav E ved Stykkets Underkant op til C og derfra til Z, bemærker man, at den bøjer i Højde med C. Tænker man sig nu Syningen ophævet og Stoffet rettet ud, vil det frigjorte Parti falde omtrent som angivet ved den svagere Kontur øverst til venstre, d. v. s. mellem C, F, G til Z. Og den ved den punkterede Linie markerede Kædetraad maatte da komme til at ligge i den Linie, som er angivet ved smaa Ringe, hvilket vil sige, at det Punkt, som er markeret ved Z, blev placeret henne ved F. Herved vilde det sande Længdemaal komme frem og vise sig at være omkring 230 cm, d. v. s. ca. 193 + 37 cm, jvf. Maalene, der er afsat ud for højre Side paa Tegningen.

Garnet, der ikke er særlig groft, er S-sp baade i Kæde og Skud. Vævningen er en 2/2 Kiper, her og der med nogle uregelmæssige Vendinger paa Diagonallinierne, der paa enkelte Steder danner Ruder, antydet ved de hvide Traade paa Fig. 9. I nogle af Knækkene har Kiperlinierne »ren Spids« (jvf. Olddanske Tekstiler S. 147); og ved Fig. 13 vises en Variant; men forøvrigt er Udførelsen saa skødesløs, at det kan være tvivlsomt, om der overhovedet

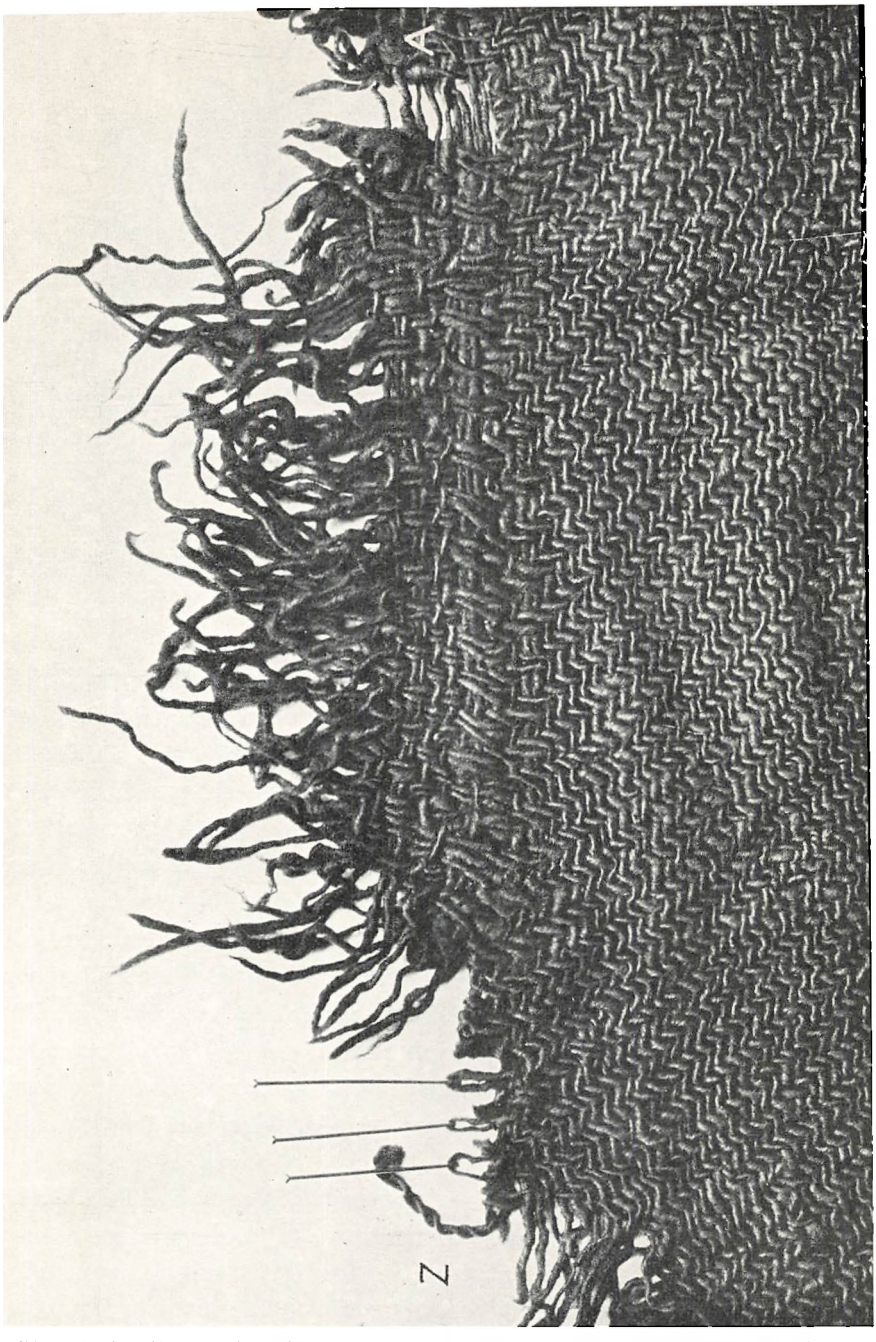

Fig. 14. Samlingen af to Tværgrænser paa »Rundvævning«, Tojstykke C, Fig. 9, fra Borremose. Z–A er »Laasen«.

Connection of two transverse edges of the tubular-woven fabric (C) fig. 9. Z–A is the "lock".

har raadet nogen fast Plan. Vævekiler kan iagttages ca. 60 cm fra Underkanten og ca. 40 cm fra Overkanten, saaledes som antydet paa Tegningen. Paa højre Langside er bevaret Rester af en Sidekant, hvori Skuddet drejer en Omgang ekstra (Fig. 11); et Træk, der ogsaa er iagttaget ved et af Tøjerne fra Hulde Mose (Old. Teks. 1950, Fig. 155).

Stykkets Breddemaal er nu ca. 78 cm, men da hele venstre Langside er afrevet, kan man ikke afgøre, hvor meget der er tabt; dog tør man maaske skønsmæssigt anslaa det oprindelige Breddemaal til 80-85 cm. Der findes nemlig Krydsninger paa Islætten, som viser, at i hvert Fald 3 Personer har arbejdet samtidig ved Væven. Krydsningerne falder nogenlunde samlede i to Partier lodret gennem Stoffet, og man kan under alle Omstændigheder regne med, at det Areal, som har været tilstede udenfor den til venstre liggende Gruppe af Kryds, maa have været lige saa bredt som det, der findes udenfor højre Gruppe, og derefter kommer man til det nævnte Maal.

Skudtraadenes Passager og Krydsninger er anført paa Planen (Fig. 10) ved stiplede Linier forneden. Traadtætheden for Kvadrater paa 10 × 10 cm er indført i Felter paa Planens forskellige Partier.

At dette Stykke er blevet fremstillet som Rundvævning fremgaar umiddelbart. Det turde tillige være sikkert, at det har fundet Anvendelse i den primære Tilstand, altsaa som rørformet Tøjstykke. Der er nemlig bevaret et lille Parti af de to sammenstødende Grænser. som ses paa Tegning og Fotografi i Linien mellem Z og A (Fig. 9, 10 og 14). Ved Fig. 12 vises Analysen til denne »Laas« med den gennem Løkkerne gaaende Traad.

II. TÆPPE FRA THORUP MOSE

Under Tørvegravning i Thorup Mose nær ved Hobro fandtes i Juli Maaned 1951 paa en fugtig Plads, nærmest et Vandhul, et Tøjstykke, liggende i en blød, trævlet Tørvejord. Det blev optaget af Arbejderne og afleveret til Hobro Museum, hvorfra det senere er overgaaet til Nationalmuseets 1. Afdl.[4].

Der forekom paa Stedet intet Spor af Oldsager og heller ingen Rester af Lig; men i nogen Afstand (ca. 6—8 m) fra Stedet, hvor Tæppet laa, var der truffet nogle Lerkar, som Arbejderne havde kastet bort, fordi de gik itu. Nogen Sammenhæng med Tekstilfundet kan disse næppe formodes at have

[4] Findestedet, der ligger i Durup Sogn, Gislum Herred, Aalborg Amt, blev undersøgt af Arkitekt Zachariassen, Hobro, fra hvis Beretning de givne Oplysninger stammer. (J. No. 492/51 og 29/53).

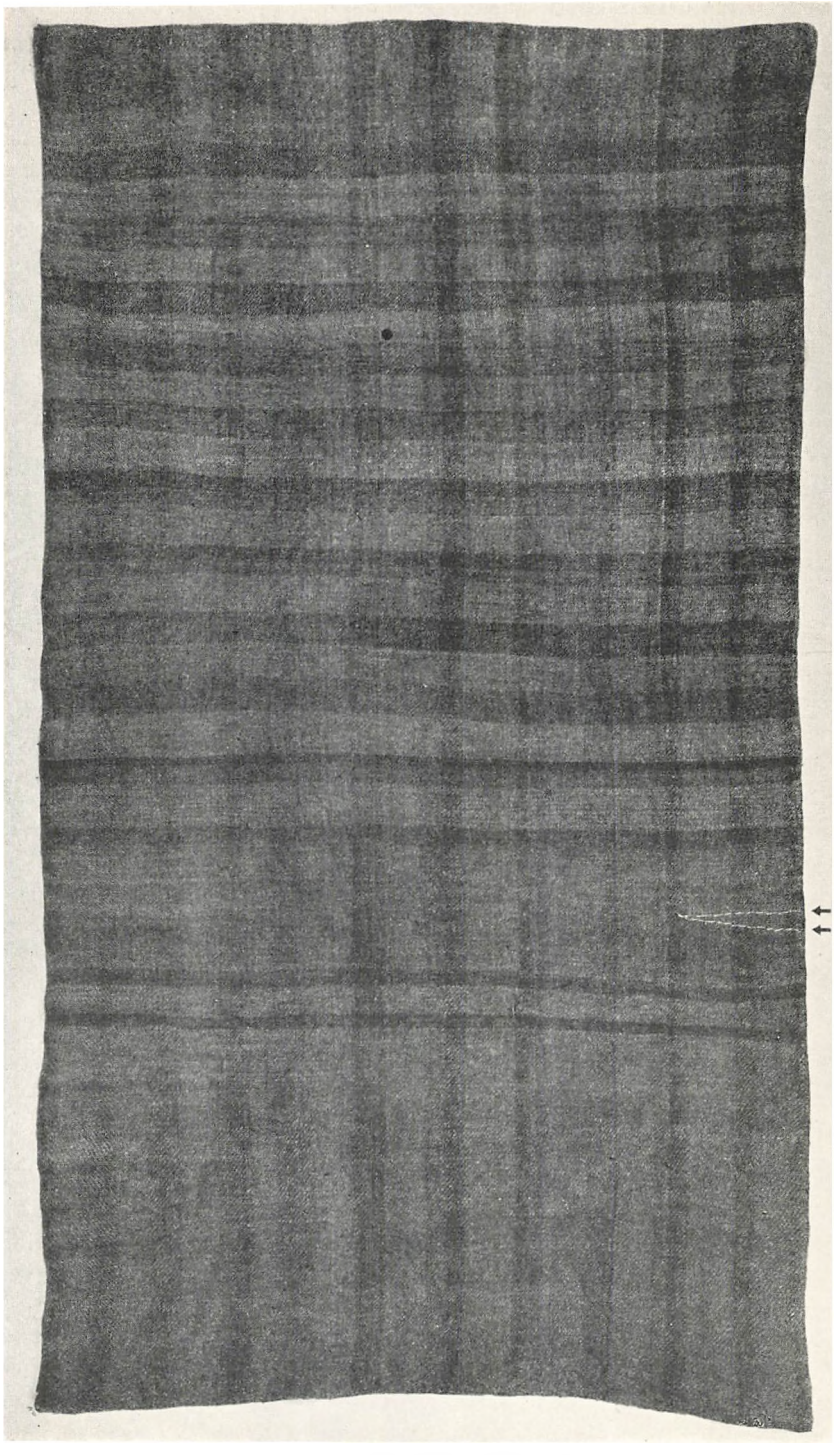

Fig. 15. Tæppe fra Thorup Mose.
Blanket from Thorup Mose.

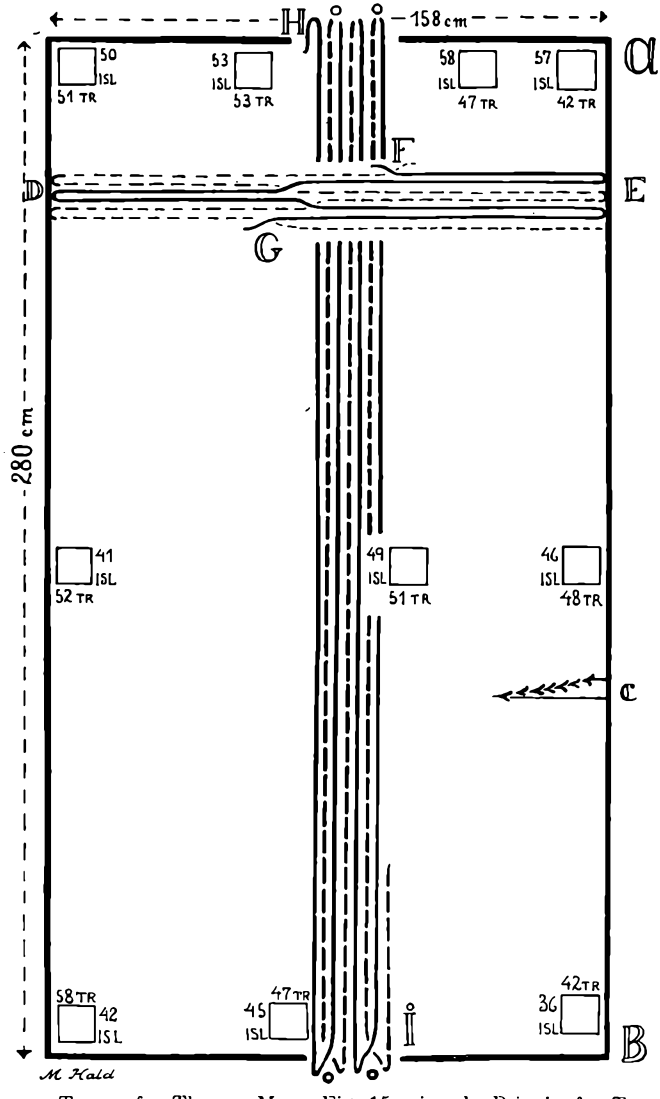

Fig. 16. Plan over Tæppe fra Thorup Mose, Fig. 15, visende Princip for Traadforløb i Trend og Islæt samt Traadtæthed for Felter paa 10 × 10 cm.

Diagram of the blanket from Thorup Mose, fig. 15, showing the principle of the courses of threads in warp and weft, as well as the closeness of threads in squares of 10 by 10 cm.

haft. Derimod er det værd at bemærke, at et mindre Tæppe af lignende Art en halv Snes Aar i Forvejen var optaget ca. 100 m fra Pladsen, hvor det nye Fund kom for Dagen (Old. Teks. 1950, S. 14 og Fig. 5 b).

Thorup Tæppet (Fig. 15) er ikke alene et velbevaret, men ogsaa et aldeles fejlfrit Stykke af god Forarbejdning og betydelig Størrelse. Ved Lang-

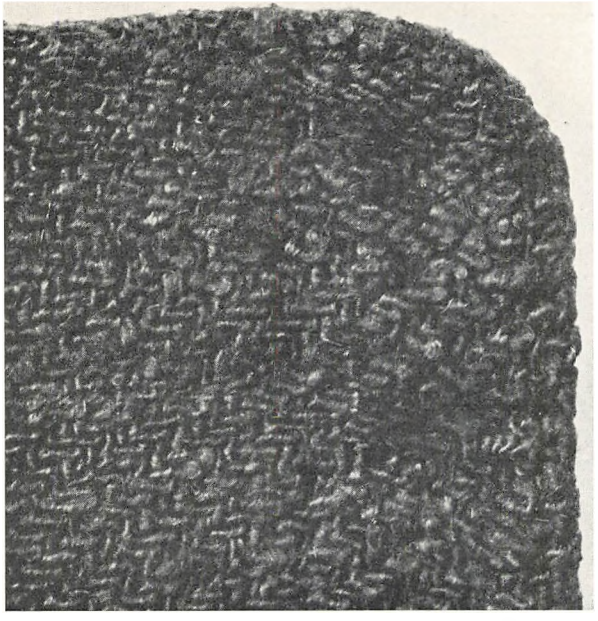

Fig. 18. Hjorne af Tæppe fra Thorup Mose, Fig. 15.
Corner of the blanket fig. 15.

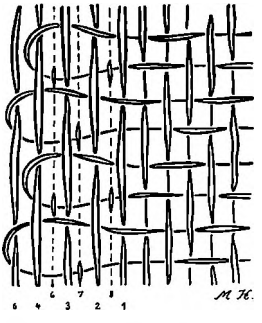

Fig. 17. Analyse til Sidekant paa Tæppe fra Thorup Mose, Fig. 15.
Analysis of the lateral edge of the blanket fig. 15.

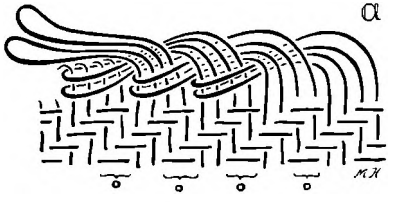

Fig. 19. Analyse af opadvendende Kant paa Tæppe fra Thorup Mose, Fig. 15.
Analysis of the upper border of the blanket fig. 15.

siderne naar Maalet op til ca. 280 cm, medens Bredden varierer fra 143 til 158 cm (Se Fig. 16). Garnet er S-sp baade i Trend og Islæt, Vævningen er en 2/2 Kiper med Diagonalvending i een Linie efter Længden. Materialet er Uld i flere Nuancer. I Kæderetningen findes 10 mørke Striber, ca. 4—7 cm brede, samt to smalle Kantstriber, medens der i Skudretningen er 15 Striber, ligeledes af varierende Bredde. Over et Omraade paa ca. 70 cm fra den ene Ende er Skuddet ensfarvet. Sidekanterne er rundvævede, Analysen vist ved Fig. 17; Tøjet er let valket.

Traadtallene, som angiver Stoftætheden paa Felter 10 × 10 cm store, er indføjet paa Planen (Fig. 16). Over et Parti af Stoffets Midte, regnet efter

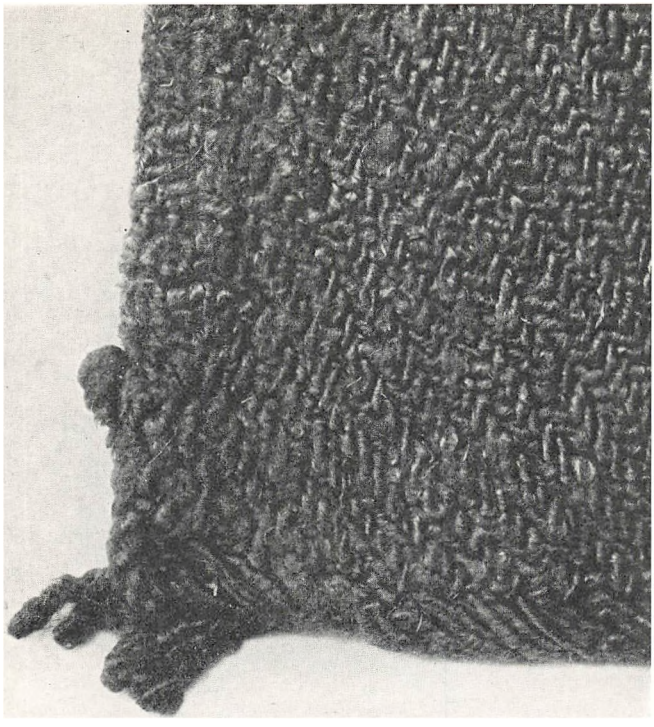

Fig. 20. Hjørne af Tæppe fra Thorup Mose, Fig. 15.
Corner of the blanket fig. 15.

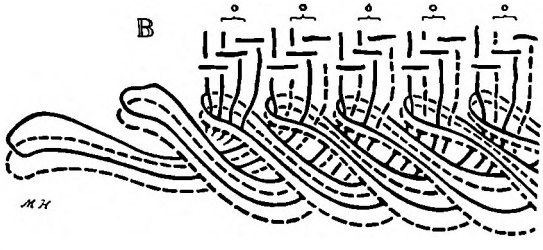

Fig. 21. Analyse af nedadvendende Kant paa Tæppe fra Thorup Mose, Fig. 15.
Analysis of the lower border of the blanket fig. 15.

Længderetningen, ses Krydsninger paa Islætten, og Undersøgelsen viser, at der er arbejdet med 2 Skudtraade samtidig, saaledes at disse tilbagelægger omtrent hver sin Halvdel af Faget; naar de mødes, krydser de og gaar over i et nyt Skel (D-E), en Fremgangsmaade, der vil være bekvem og tidsbesparende, hvis to Personer arbejder ved Væven. Der forekommer ogsaa en Vævekile (C), formentlig indført for at rette en Bugtning op, fremkom-

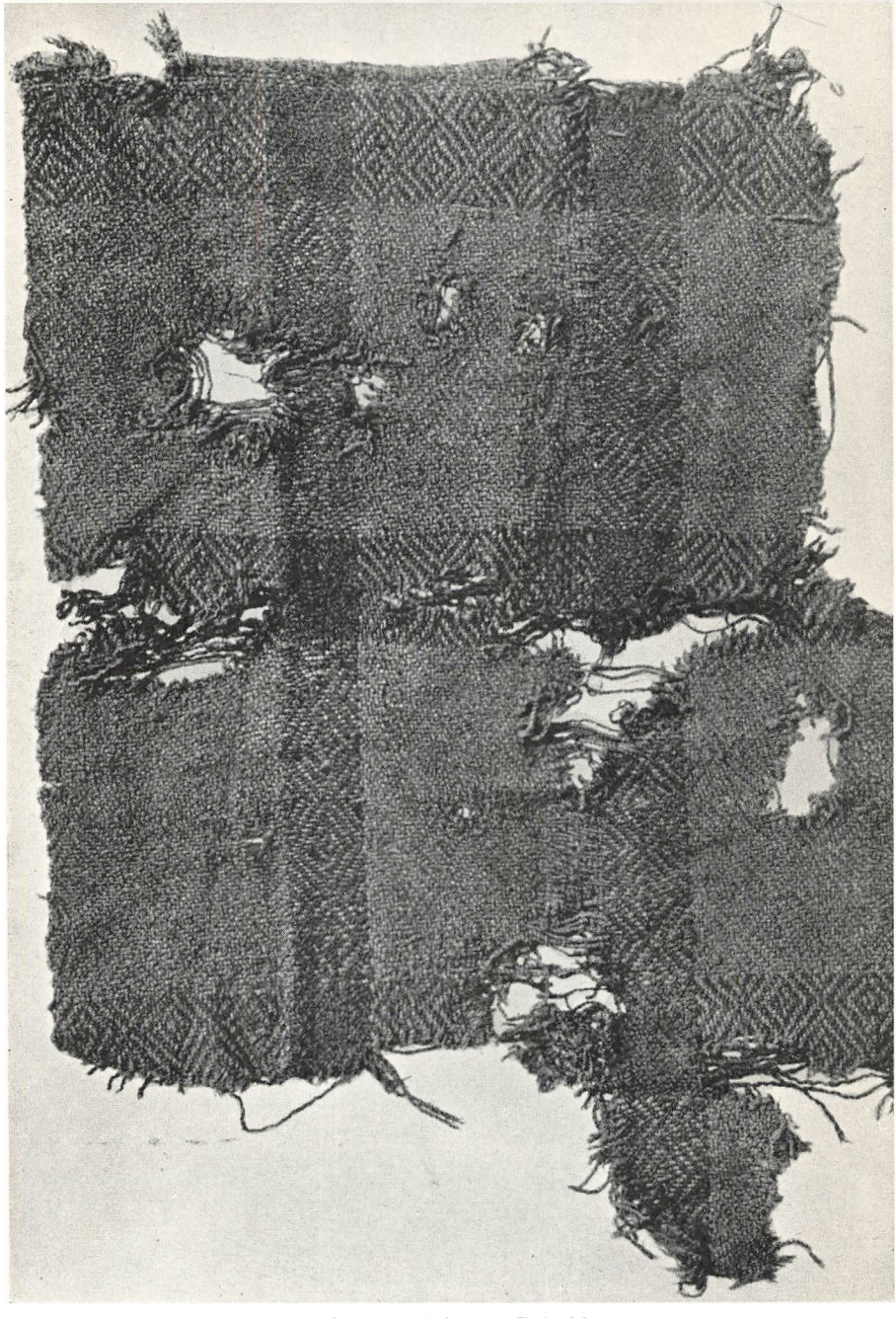

Fig. 22. Tøjstykke fra Tvis Mose.
Piece of cloth from Tvis Mose.

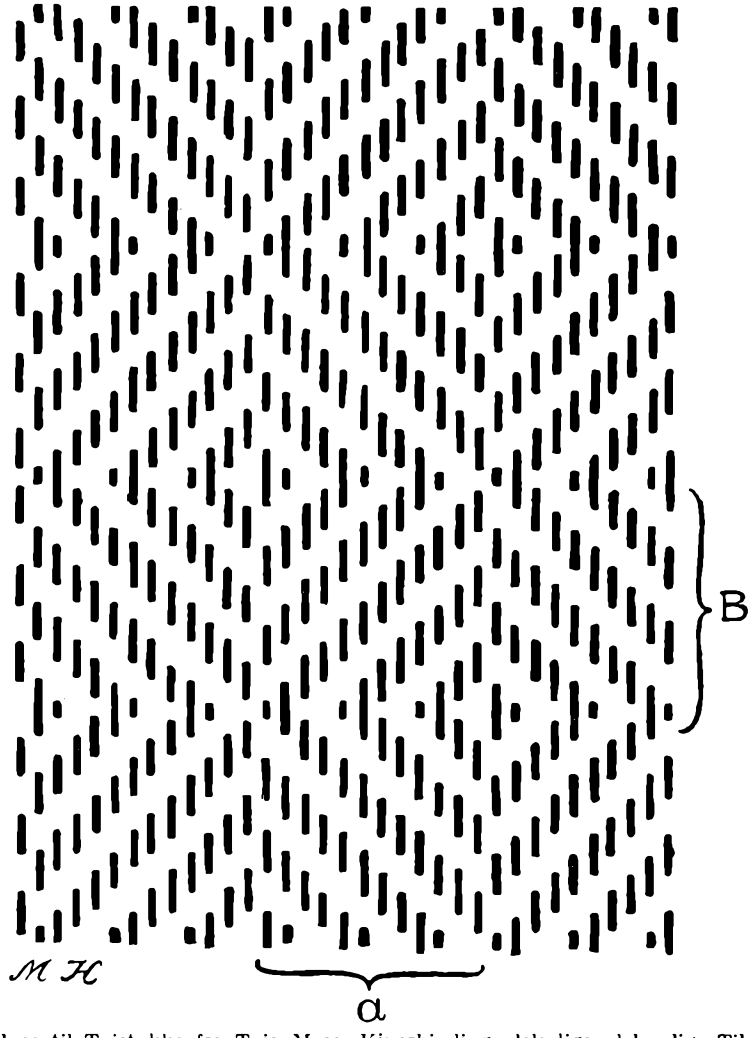

Fig. 23. Analyse til Tøjstykke fra Tvis Mose. Kiperbinding, dels lige, dels ulige Tilslutning i Skraaliniernes Knæk.

Analysis of piece of cloth, fig. 22. Twill weave, with partly regular and partly irregular meeting of the diagonals.

met i Vævegrænsen paa Grund af ujævn Kædespænding. Kædestillingen svarer til den, som er beskrevet for Borremosetøjerne, og Tegningen (Fig. 16) viser, hvorledes hvert andet Par af Længdetraadene er vredet en halv Omgang; de lukkede Løkker er bevarede paa begge Tværgrænser og flettet sammen saaledes som angivet ved Fig. 19 og 21; 18 og 20.

III. TØJSTYKKE FRA TVIS MOSE[5]

For op imod en Snes Aar siden fandtes ved Tørvegravning i Tvis Mose en Tøjstump, som først i 1955 er indkommet til Nationalmuseet. Da Mosen nu er opdyrket og et temmelig betydeligt Tidsrum forløbet, siden Fundet blev gjort, er de Oplysninger, som har kunnet fremskaffes om Fundforholdene, ret vage og uden egentlig Værdi. Der blev ikke optaget Oldsager i Forbindelse med Tøjet og heller ikke iagttaget Levninger af Lig; det eneste vi har at henholde os til er i Virkeligheden, at Vævningen er fundet i en vestjydsk Mose.

Tøjstykket (Fig. 22) er meget stærkt forrevet og af uregelmæssig Form. Det maaler op til ca. 60 × 65 cm efter Bredde og Længde. Garnet, som er ret svært og temmelig haardt, er totraadet, venstrespundet (S-sp) og højretvundet (Z-tv) baade i Trend og Islæt.

Paa et Felt paa 10 × 10 cm tælles 55 Trendetraade og 46 Islættraade. Farven er brun, men i flere Nuancer, idet Stoffet har et ternet Mønster dannet af rødligbrune Striber i en Bund af gulligbrun Farve. Ogsaa Garn af graaligt Skær forekommer, men tilsyneladende mere tilfældigt.

Bindingen er en Kiper (Fig. 23), som ejendommeligt nok er brudt saaledes, at Længdesystemet giver Rudekiper, hvilket vil sige, at der her er »ulige Tilslutning«, i Kiperens Brydningslinier, medens Skudtraadene mødes i »ren Spids«, altsaa saaledes, som man ser det i Diamant- eller Gaaseøje-Kiper. (Se Olddanske Tekstiler, Fig. 132—133).

Et Stykke af den naturlige Eg er bevaret, men den har ingen speciel Anordning. Islætten vender normalt i Sidegrænsen, og Mønstret fortsætter helt ud til Kanten. Ogsaa den ene Tværgrænse er delvis lukket, hvilket dog ser ud til at være en secundær Forcteelse, men desværre er Analysering af Kanten nærmest umulig paa Grund af Garnets Skrøbelighed. Det ses imidlertid, at Kanten har en Fortykkelse, dannet af flere tykke Traade og oversyet med ret grove Kastesting.

Dateringsspørgsmaalet maa indtil videre lades aabent.

IV. GRAVFUND FRA HAASTRUP

Vore Gravfund fra Yngre Bronzealder er som bekendt fattige paa Tekstiler, fordi Ligbrændingen i denne Periode blev den totalt dominerende Gravskik. I de faa Tilfælde, hvor Tekstilrester overhovedet er bevaret, drejer

[5] Villemose, Tvis S., Hammerum H. Journal Nr. 556/55.

det sig om Smaastumper af toskaftvævet Stof, der ikke giver nye Oplysninger om Tidens Væveteknik. Det var derfor intet mindre end en Begivenhed, da der ved en Undersøgelse, som Fyns Stiftsmuseum i 1950 foretog af en Høj i Haastrup Sogn, fremkom et Par Fragmenter af et kipervævet Tøj sammen med Sager, der daterer Fundet til Bronzealderens 6. Periode[6].

Graven — en Urne — var omsluttet af et Kammer, kun ca. 50 cm langt og

Fig. 24. Urne fra Haastrup, indeholdt brændte Ben samt Sagerne Fig. 25 og 26.
Urn from Haastrup, containing burnt bones and the objects seen in figs. 25 and 26.

sat med 10—12 Sten; i Bunden laa en svagt hulslidt Kværnsten, og en Sandstenshelle var Dæksten.

I Urnen (Fig. 24) fandtes, foruden brændte Ben, som aabenbart stammer fra en Mand, en Del Sager, saaledes en Ragekniv af Bronze, en Øreske, en Neglerenser og en lang smal Pincet af Jern, til hvilken en aflang Glasperle var fastrustet. Af Jern var ogsaa et Fragment af en Svanehalsnaal, og endelig forekom en fladagtig Ring af Rav (Fig. 25). Urnen var fra Bund til Munding besmurt med et tyndt Lag af Harpiks; heri kunde tydeligt ses Aftryk af vævet Tøj, som havde omgivet Urnen, og de ovenfor omtalte Tekstilrester maa aabenbart have hørt til dette Tøj. Stykker af en Bronzenaal sad i en af Tøjstumperne og har efterladt de Stikhuller, som ses paa Fig. 26[7].

[6] Haastrup Sogn, Salling Herred, Svendborg Amt, Fyns Stiftsmuseum Nr. 9937—45. Udgravningen foretoges af Museumsinspektør Erling Albrechtsen. Se: Erling Albrechtsen, »En Gravhøj fra Haastrup«, Fynske Minder I, 1951, Odense Bys Museer, S. 8. — Jeg takker Fyns Stifts Museum, som velvilligt har udlaant Stykket til Undersøgelse. Tøjet opbevares mellem Glasplader, og af Hensyn til dets Skrøbelighed har jeg givet Afkald paa at aabne Glaskapselen.

[7] Erling Albrechtsen: anf. Skr. S. 5, 8, 11 og Fig. 2 og 3.

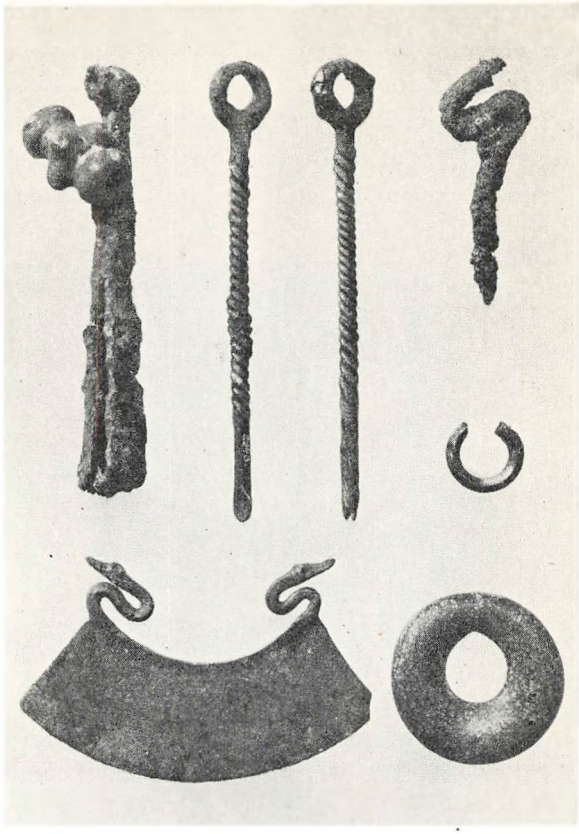

Fig. 25. Sager af Bronze og Jern, fundet i Urnen Fig. 24. Bronzealderens 6. Periode.
Objects of bronze and iron, found in the urn fig. 24. Sixth Bronze Age Period.

Det bedst bevarede Tøjfragment maaler indtil 7 cm paa hver Led, men er forøvrigt uregelmæssigt afrevet, dog har det for den ene Grænse et Parti af en oprindelig Sidekant bevaret med en smal Kantbort i Reps bestaaende af 16 Z-sp. Traade. I Stoffet tælles 20—22 Trend- og Islættraade paa 2 × 2 cm. Analysen viser en 2/2 Kiper, tilsyneladende ganske uden Variation i Bindingen. Den Mønstervirkning, som ikke desto mindre er til Stede, skyldes Sammenstilling af forskelligt spundet Garn, d. v. s. venstre- og højredrejet Traad, som veksler i Grupper paa 8—10 Traade, baade i Kæde og Skud. Ved Fig. 27 er vist 4 forskellige Udnyttelsesmuligheder for dette Princip og søgt forklaret, hvorfor Kombinationerne influerer paa Stofkarakteren og er i Stand til at give Mønstereffekt. Skraalinierne skal betegne de enkelte Haars Stilling i Traadene i Forhold til Snoningsretningerne. I Felt I ved øverste Hjørne til venstre kan ses, at Haarretningerne i Kæden og Skuddet

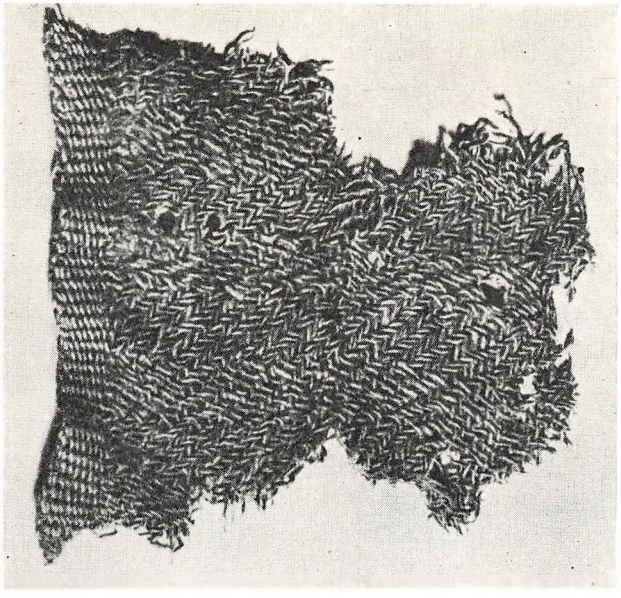

Fig. 26. Fragment af Kipertøj, fundet sammen med Sagerne Fig. 25 i Urne Fig. 24.
Fragment of twilled fabric found together with the objects in fig. 25 in the urn fig. 24.

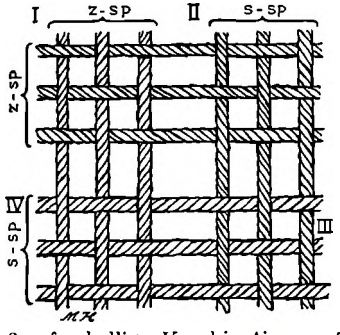

Fig. 27. Skema visende fire forskellige Kombinationer af S- og Z-spundet Garn.
Diagram showing four different combinations of S- and Z-spun threads.

kommer vinkelret paa hinanden, naar der anvendes Z-sp. Garn i begge Systemer; i nederste Hjørne til højre (Felt III) ses, at Skraalinierne ogsaa krydses ved Benyttelse af S-sp. Garn efter begge Leder i Vævet, blot efter omvendt Forhold naturligvis. Ensrettede i Vævet bliver Haarene derimod, naar Garnet i Trend og Islæt er af forskellig Spinderetning, jvf. Felt II og IV paa Tegningen. De saakaldte »Spindemønstre« giver en ganske fin, men diskret Effekt, dog mere eller mindre fremtrædende, alt eftersom Lyset falder i Forhold til Traadenes Snoningsretning.

Naar det er fordelagtigt til Tøjer, som skal underkastes *Valkning* eller *Runing*, at anvende Garn af den ene Spinderetning til Trend og af den anden til Islæt, beror det altsaa paa, at Snoningsretningerne derved falder sammen. Ved Runing, der har til Formaal at give Vævet en lodden Overflade, faar Stoffet en Bearbejdning med et pigget Redskab, som trækker Haarspidserne op. Det turde være indlysende, at Trækket vilde virke forskelligt paa Kæde og Skud, hvis Snoningerne paa Traadene faldt hver sin Vej. (Se Old. Teks. S. 138). At et kompliceret »Spindemønster«, som det vi har truffet paa i det fynske Kipertøj, vilde være uegnet i Tilfælde, hvor Vævningen skulde underkastes ovennævnte Efterbehandlinger, turde ligeledes være klart.

Skønt Haastrup Tøjet er vævet i Kiper, adskiller det sig dog ved sin specielle Mønstring fra samtlige Kipervævninger, som hidtil er fremdraget af de danske Moser. Derimod forekommer »Spindemønstre« gentagne Gange i Kipervævninger fra Gravfund, som dateres til Romersk Jernalder. Se herom: Olddanske Tekstiler, S. 151, S. 201 og Skema D, S. 143 og G, S. 185.

Appendix

Materialebestemmelser foretaget af Dr. *C. Overgaard Nielsen.*

BORREMOSE, FUND 1947

Tæppe A.

Prøve I. Trend: grov fåreuld.
Prøve II. Islæt, mat: grov fåreuld.
Prøve III. Islæt, blank: grov fåreuld. Denne synes lysere end II.
Prøve IV. Fra samlende snor: grov fåreuld.

Tæppe B. (Sjal).

Prøve V. Trend: grov fåreuld.
Prøve VI. Islæt: grov fåreuld.

Tæppe C. (Fragment).

Prøve VII. Trend: grov fåreuld.
Prøve VIII. Islæt: middelgrov fåreuld.
Prøve IX. Sytråd, lys: grov fåreuld med enkelte meget grove dækhår.
Prøve X. Sytråd, mørk: middelgrov fåreuld.

THORUP MOSE, FUND 1951

Tæppe.

Prøve XI. Islæt, lys: grov fåreuld.
Prøve XII. Trend, lys: grov fåreuld.

TVIS MOSE

Tøjfragment.

Prøve I. Islæt, rødlig farve.
Prøve II. Islæt, gullig farve.
Prøve III. Islæt, mattere farve, afvigende kvalitet.
Prøve IV. Trend, rødlig farve.
Prøve V. Trend, gullig farve.
Prøve VII. Sytråd.

Materialet fra Tvistøjet falder — at dømme efter de modtagne prøver — i tre vel adskilte grupper:

A. VII. Sytråd bestående af meget fin uld, evt. lam.

B. I, II, V og IV består af middelsvær uld, d. v. s. af uldhår + en del dækhår.

I og IV har utvivlsomt været farvet, II og V sandsynligvis også, men da med en anden farve (hvis ellers præserveringen har været identisk).

C. III, Meget grov uld med særdeles mange — og svære dækhår. Prøven er, så vidt jeg erindrer, den groveste, jeg nogensinde har set blandt det jordfundne materiale, grovere end Skrydstrupfundets fåreuld. Man kan da også umiddelbart se, at ulden ligefrem har været genstridig over for tvindingen. Prøven er et godt eksempel på de tilfælde, hvor man betvivler, at det kan dreje sig om fåreuld. Ingen nulevende fårerace har så grov uld, så der mangler sammenligningsmateriale; det er jo i det hele taget den store vanskelighed, at man ikke kan skaffe recent materiale til sammenligning[8].

[8] Dr. C. Overgaard-Nielsen gør i Brev af 24. Marts 1956 opmærksom paa, at Problemet om evt. Brug af Blandingsmaterialer i Oldtidsgarner næppe kan løses med fuld Sikkerhed, før Haarmaterialet fra flere Arter af Oldtidens Husdyr har været Genstand for Undersøgelse. Det vilde saaledes være af største Værdi, om en Zoolog vilde tage hele det nordeuropæiske Materiale af Husdyrhaar op til samlet Behandling.

VÆVETEKNIK OG DATERING

Vi skal nu forsøge, om vi kan faa klarlagt, hvilken Stilling de ovenfor beskrevne Tøjer indtager i tekstilhistorisk og kronologisk Henseende. Det vil derfor være praktisk først i Korthed at resumere de Resultater, Studiet af det tidligere behandlede Materiale har givet; og da de nytilkomne Stoffer alle er udført i Kipervævning, kan jeg med Hensyn til Vævearter begrænse mig til Omtalen af denne.

Som det tidligste nordiske Eksempel paa Kiperen maa vi nok stadig betragte den berømte Kappe fra Gerumsberget i Väster Götland i Sverige[9]. Den blev ved sin Fremkomst bestemt som hørende til Bronzealderen, dels paa Grundlag af en Pollenanalyse, dels paa Grund af dens afgjorte dragttypologiske Lighed med de danske Mandskapper fra Bronzealderens Egekistefund. Man maa dog antage, at Gerumskappen er yngre end disse, i hvert Fald har man ikke hidtil kunnet paavise Kiperens Optræden i Norden under Ældre Bronzealder. Derimod har vi nu faaet Vished for dens Tilstedeværelse hos os ved Bronzealderens Udgang, idet der, som omtalt ovenfor S. 21 f, i 1950 ved Haastrup paa Fyn blev fremdraget Fragmenter af et kipret Tøj, Fig. 26, sammen med Sager, der daterer Fundet til Bronzealderens 6. Periode. Desværre har Stoffet i Gerumskappen mistet alle de oprindelige Rande ved Tilskæring, og det kan saaledes ikke afgøres nu, hvorledes dens Kæde har været lagt tilrette for Vævningens Udførelse, et betydeligt Tab, thi det vilde være af megen Interesse at vide, om Kædestillingen har svaret til den, de rundvævede Tøjer fra de danske Mosefund udviser. Men alligevel er den svenske Kappe af største Værdi for Sammenligningen; thi flere af vore Mosetøjer, og navnlig da Tæppet fra Karlby[10], har ved flere andre Træk, f. Eks. Islættraadenes Overspring i Farvegrænserne, saa udtalt Lighed med det svenske Stykke, at Sandsynligheden for en større Tidsforskel imellem dem er ringe.

Hvad nu angaar de Mosetøjer, jeg har behandlet i »Olddanske Tekstiler«, da falder de i det store og hele i to Grupper, en ældre og en yngre, hvorfor jeg har benævnt dem henholdsvis »Huldremose-Gruppen« og »Corselitze-Gruppen« efter de Lokaliteter, som har ydet de for hver Gruppe vigtigste Fund.

---

[9] Lennart v. Post, Emeli v. Walterstorff, Sune Lindquist: Bronsåldermanteln från Gerumsberget, Stockholm 1924—25. S. 25, 43. Pl. III—V. Gerums-Kappen er oval. Største Længde 2,48 m, største Bredde 2,00 m. Se ogsaa H. C. Broholm og Margrethe Hald: Danske Bronzealders Dragter, Nord. Fortidsminder, II, 1935, Fig. 40 og Fig. 49. Samme Forf.: Costumes of the Bronze Age in Denmark, 1940, Fig. 66 og 76.

[10] Old. Teks.: Fig. 27—28, 141, 142, 157—158 og 204 b.

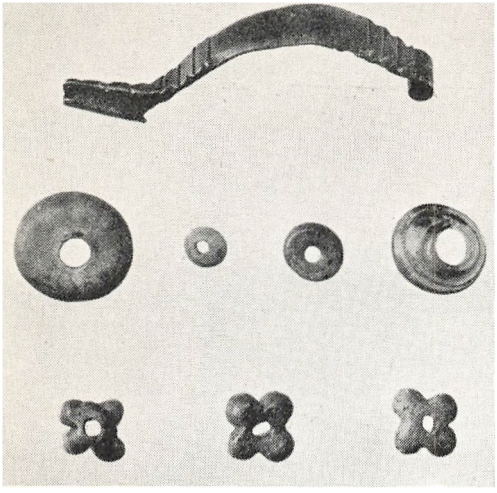

Fig. 28. Fibula og Smaasager fra Corselitze.
Fibula and small objects from Corselitze.

Fig. 29. Kam fra Huldremose, fandtes indsyet i et Skindslag.
Comb from Huldremose, found sewn into a skin cape.

Selve Corselitze-Fundet dateres efter en Fibula (Fig. 28) til ca. 400 e. Kr. F.[11], og de til Corselitze-Gruppen regnede Tekstiler maa tidsmæssigt set ligge omkring 3—4. Aarhundrede og betegne en jævn Afløsning af Huldremose-Gruppen. Hvor længe Nedlægning af Lig i Moser har fundet Sted er foreløbig uklart, og jeg noterer kun for Fuldstændigheds Skyld, at der ogsaa kendes middelalderlige Moseligfund.

Typiske Træk for Corselitze-Gruppens Tøjer er:

Kipervævningen dominerer, Toskaft forekommer dog, men sjældent; de spindetekniske Forhold varierer, Kryds paa Islætten ses almindeligt; firtraadede, brikvævede Borter optræder ret hyppigt: Stoftætheden er jævnt tiltagende, og Traadtallene bevæger sig omkring 100 pr. 10 × 10 cm, men gaar dog lejlighedsvis saa lavt som til 73 og saa højt som til 134.

I Huldremose-Fundet forekom en Kam (Fig. 29), der dateres til Yngre Bronzealders Slutning eller til den tidligste Del af Keltisk Jernalder[12]. Antagelig falder da Hovedparten af Huldremose-Gruppens Tøjer i Keltisk Tid og Ældre romersk Tid, d. v. s. fra ca. 500 f. Kr. F. og til et Par Aarhundreder efter Kr. F.; enkelte Stykker er sandsynligvis ældre.

---

[11] Old. Teks. S. 192 ff. og S. 195. Fundet er dateret af Magister Hans Norling-Christensen.

[12] Old. Teks. 1950, S. 188 ff. Magister Hans Norling-Christensen anser Kammen for endnu ældre; Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1946, S. 83 ff. H. C. Broholm: Danmarks Bronzealder IV, S. 80, Fig. 229 ff.; Samme Forfatter: Danske Oldsager, IV, Nr. 230.

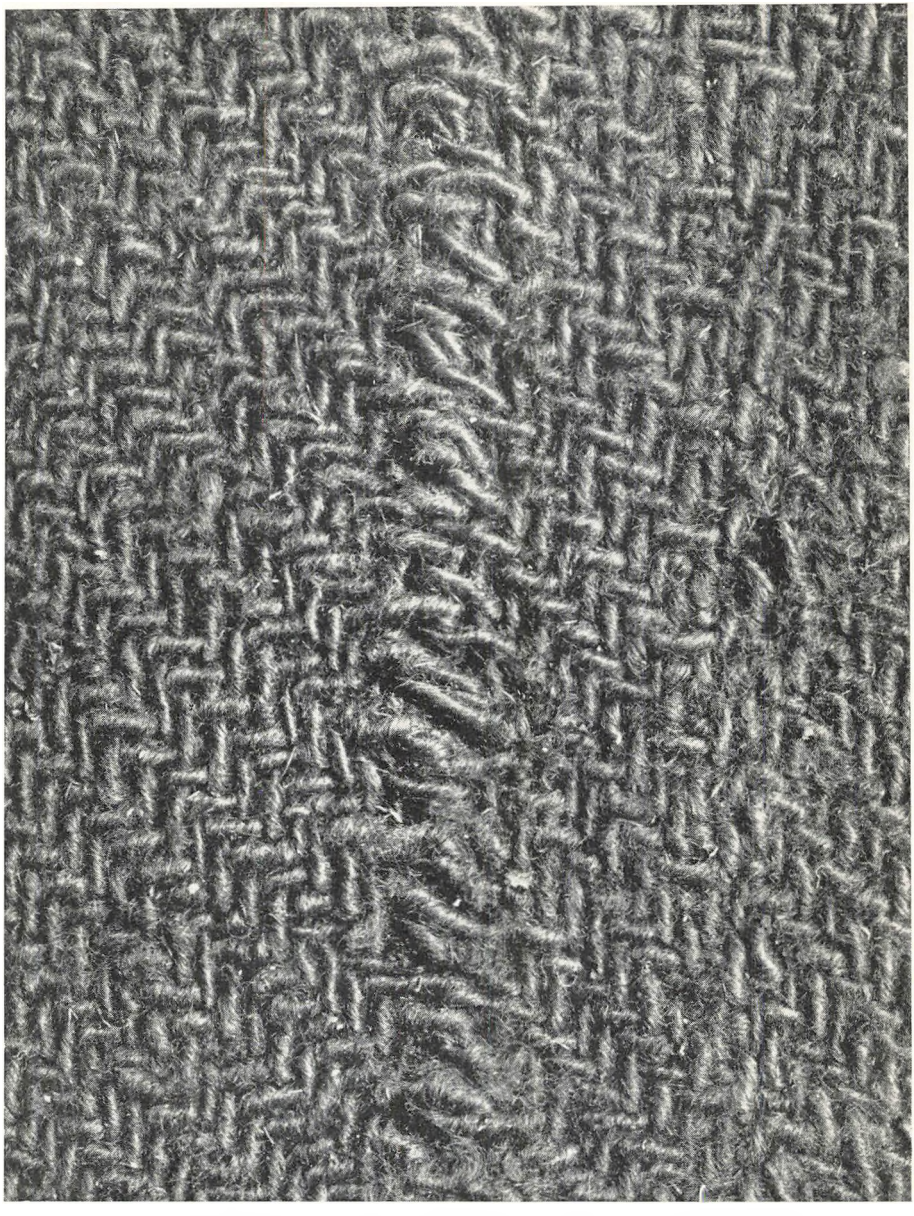

Fig. 30. Samlingen af de to Tværgrænser, »Laasen«, paa Rundvævning fra Huldremose.

Connection of the two transverse edges. The "lock" of the tubular-woven fabric from Huldremose.

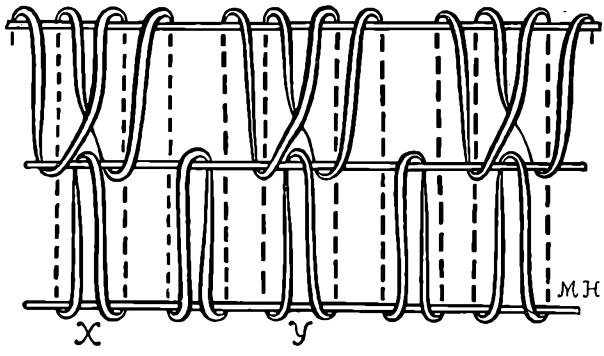

Fig. 31. Kædestilling i Rundvævning fra Huldremose.
Warping of tubular-woven fabric from Huldremose, fig. 30.

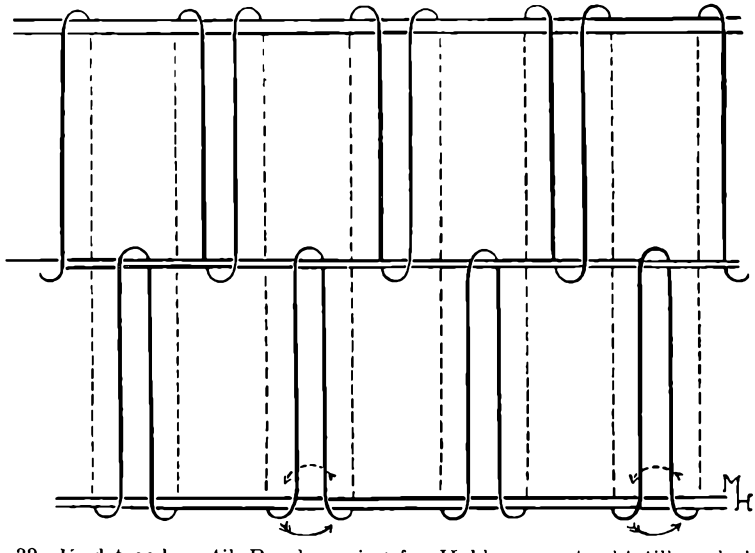

Fig. 32. Kædetraadene til Rundvævning fra Huldremose, tænkt tilbagedrejede i Udgangsstilling.
The warp of the tubular-woven fabric from Huldremose, conceived to have been turned back to the starting position.

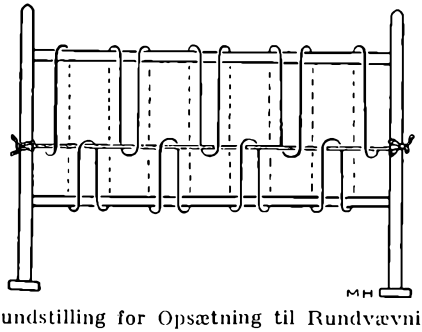

Fig. 33. Grundstilling for Opsætning til Rundvævning, Fig. 30.
Basic position of warp for starting the tubular-woven textile fig. 30.

Karakteristisk for Huldremose-Gruppens Tekstiler er:

Garnet er ret groft og S-spundet baade i Kæde og Skud. Traadtallet paa 10 × 10 cm ligger gennemgaaende omkring 70—80, dog med enkelte Udsving — saa lavt som til 33 og saa højt som til 123. Bindingen er en almindelig 2/2 Kiper, men Rudekiper forekommer ogsaa; ligeledes ses Terner dannet ved Farvevirkning. Ved Farveskifte gør Islættraaden af den ene Farve lejlighedsvis Spring over Striber af anden Farve. Smaakryds paa Skudtraade, d. v. s. Overspring til Naboskellet, er almindelige Foreteelser; noget sjældnere iagttages Vævekiler[13].

Der findes ogsaa rørformede Sidekanter paa Vævets Langsider, i to Tilfælde i Forbindelse med mere komplicerede Konstruktioner[14]. Opsætningskanter optræder derimod ikke, hvilket er en naturlig Følge af, at Kæden har været lagt op til Rundvævning med lukkede Løkker paa begge Tværgrænser.

Indenfor dette Materiale indtager eet bestemt Stykke, nemlig den saakaldte Huldremose-Kjole, den centrale Plads, fordi den baade i væveteknisk og dragthistorisk Henseende er et af de værdifuldeste Stykker, danske Fund har ydet[15]. Denne Vævning maaler efter Kæderetningen 264 cm, efter Skudretningen 168 cm, og da Tværgrænserne er forenede, faar den Form som et Rør eller en Cylinder, aaben for begge Ender. Samlingen er fin, ja, næsten umærkelig, og spores kun som en svag Afvigelse i Teksturen gennem en lodret Linie i »Cylinderen« (Fig. 30).

En Undersøgelse af Samlingen viser, at Kædetraadene her mødes fra begge Sider i Løkker, som holdes i Stilling af en gennemløbende Traad, en Slags »Laas«, der lukker hele Anlægget sammen. Se Planen over Kædestillingen, Fig. 31. Man finder her det S. 7 og 8 omtalte Træk bestaaende i, at Løkkerne paa den ene Tværgrænse forbinder Traad 1 med 3 og 2 med 4, medens det paa den modsatte Kant er Nabotraadene, som fortsætter i hinandens Forlængelse. Gaar man Analysen efter i Praksis og prøver at lægge et Sæt Traade op derefter, mærker man straks, at denne Kædestilling ikke virker primær; dertil er den alt for kompliceret. Ved at dreje hvert andet Traadpar (mærket X og Y) faar man den Situation, som ses paa Fig. 32. Den er enklere og gør Indtryk af at være Udgangsstilling.

I Hovedparten af vore rundvævede Tøjer, er Kædelægningen udført med

[13] Old. Teks. 1950, S. 188 ff. og S. 191. S. 195.
[14] Old. Teks. S. 156—158.
[15] Old. Teks. S. 49.

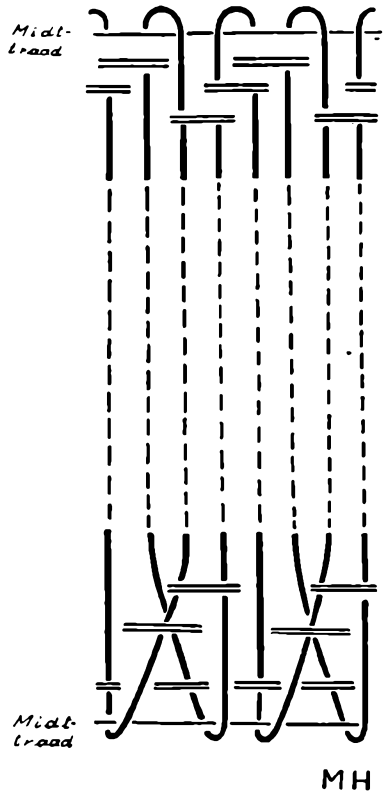

Fig. 34. Kæden i Huldremosetøjet, Fig. 30, som den maatte fremtræde i udbredt Tilstand.
The warp of the Huldremose fabric fig. 30, as it would appear after "unlocking" and spreading out the textile.

Traad fra eet Nøgle, men vi har dog ogsaa Eksempler paa Trending, foretaget med to forskellige Traade[16].

Det turde være klart, at Kædeanlæg af de omhandlede Former, for at Vævning kan finde Sted, maa hvile over to Bomme og kræve en Snor eller en Stang til at holde Løkkerne sammen, saaledes som vist Fig. 33, og ligeledes er det indlysende, at man ud af denne Rundvævning eller Cylindervævning kan faa et firkantet Tøjstykke ved at uddrage Samlingstraaden eller Pinden af Kædeløkkerne. Fig. 34 viser, hvorledes Huldremose-Kjolens Kæde vilde stilles, hvis man bredte Tøjet ud i et enkelt Lag. Metoden rummer altsaa to Muligheder for Produktets Form: a) den primære, at bevare »Laasen«, saa man har et lukket Tøjstykke uden at ty til Syning; b) den sekundære, at folde Stoffet ud, saa det udgør et firkantet Stykke med alle

[16] Old. Teks. 1950. S. 223—226. Fig. 222 a—222 d.

fire Grænser intakte. At man i Oldtiden har valgt imellem disse Muligheder under Hensyn til den Anvendelse, man vilde gøre af Produktet, turde være klart. Forøvrigt har man naturligvis kunnet benytte Stoffet i den lukkede Tilstand først og senere — overfor eventuelle nye Krav — drage Samlingstraaden ud, hvorimod det omvendte ikke lod sig gøre.

Efter de anførte Træk kan der ikke herske Tvivl om den tekstilhistoriske Stilling for de fire Tøjer fra Borremose og Thorup; de tilhører alle ifølge deres Analyse Huldremose-Gruppen. Vi er endog saa heldige, at der paa Tæppe C (se Fig. 9, 12 og 14 ved Bogstaverne A—Z) er et lille Parti af Rundvævningens »Lukke« i Behold, og Løkkerne heri ligger, som det vil ses af Fig. 12, i en Stilling, som ganske svarer til den, Løkkerne indtager om Midttraaden paa Fig. 31, d. v. s. Rundvævningen fra Huldremose, Fig. 30.

Paa de tre andre Tøjer, som foreligger i aabnet Tilstand, finder vi paa Tværgrænserne Kædeløkkerne i de karakteristiske Stillinger som Vidnesbyrd om Trendingsmaaden.

De Tøjer, som her behandles, slutter sig saaledes paa det smukkeste til den ældste Gruppe af de tidligere publicerede Mosetekstiler, og Spørgsmaalet bliver nu, om de Fund, de tilhører, yderligere kan oplyse noget om den tidsmæssige Stilling. For Thorup Tæppets Vedkommende kan der straks svares benægtende. Dette er jo et enkeltfundet Stykke og blev optaget af Tørvearbejdere, som afleverede det til Hobro Museum. Derimod hører der, som allerede nævnt ovenfor, nogle Smaasager sammen med de tre Borremosetøjer, og da jeg ikke selv er Arkæolog, har jeg bedt to Kolleger, som ogsaa tidligere har bistaaet mig, naar det drejede sig om arkæologiske Dateringer, om at udtale sig om Lerkar-Fragmentet (Fig. 35) og de andre Fundsager (Fig. 36—37). Inspektør, mag. art. Hans Norling-Christensen har fremført som sin Opfattelse, at Lerkarret ikke kan stamme fra Romersk Jernalder; men maa høre til den keltiske Tid og snarest til dennes tidligste Del; og Dr. phil. H. C. Broholm har givet mig den nedenstaaende Redegørelse for sin Mening: »Der fandtes sammen med Liget i Borremose følgende Sager: Et skiveformet, gennemboret Ravstykke, 1,9 cm i Diam., 0,9 cm tykt, skødesløst tildannet og med en Stump Snor siddende i Gennemboringen. Perlen (Fig. 36 a) giver intet Holdepunkt for Tidsfæstelsen af Fundet. Et rundagtigt, let hvælvet Bronzestykke, slidt og noget uregelmæssigt, ca. 1,7—1,8 cm i Tværmaal (Fig. 36 b) har i Toppen et rundt Hul, ca. 6 mm i Tværmaal. Det viser Spor af Slid, formentlig fremkommet ved, at Stykket i længere Tid har været baaret i en Snor. Godset er ret tyndt. En nøjere Bestemmelse af Stykket kan ikke gives. Muligvis kan det oprindelig have udgjort

Fig. 35. Fragment af krukkeformet Lerkar fra Borremose. Fund 1947. $^3/_4$ St.
Fragment of pot-shaped earthen vessel from Borremose. Find 1947. $^3/_4$ size.

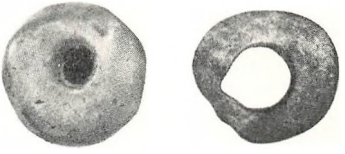

Fig. 36 a–b. Bronze og Rav, som har været baaret i en Rem. Borremose 1947. $^3/_4$ St.
Objects of bronze and amber, which had been carried in a strap. Borremose 1947. $^3/_4$ size.

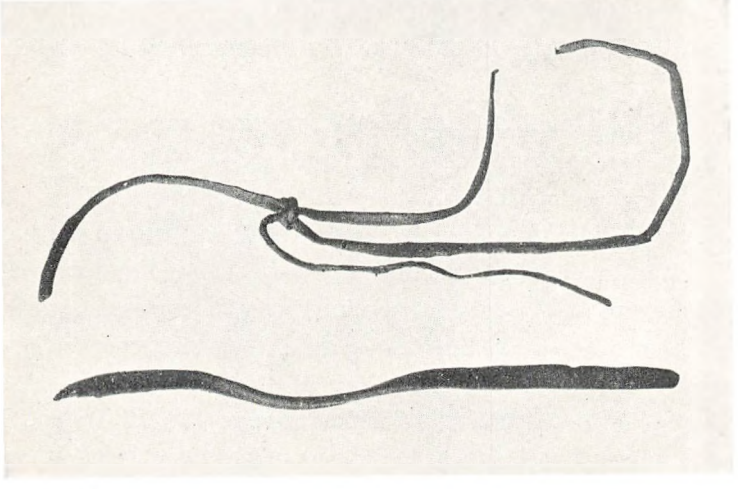

Fig. 37. Rester af Læderrem. Borremose 1947. $^3/_4$ St.
Remnants of leather strap. Borremose 1947. $^3/_4$ size.

Belægning for en Naal (af Typen Sophus Müller: Ordning III, 36 og J. L. Pič: Le Hradischt de Stradonitz en Bohême, Leipzig 1906, Pl. XIV, Fig. 4), og ved secundært Brug have faaet sin nu uregelmæssige Form. Som Fixpunkt er det ikke meget værd. Bunden og den tilhørende Flage af et lille Lerkar (Fig. 35) har nu en sort Farve, sikkert fremkaldt af Mosevandet.

Karret, der har haft Form som en lille, rundbuget Krukke, har været 8,9 cm højt fra Bunden til Mundingen; Bunddiameteren er 6 cm. Den udadbøjede Munding er let fortykket, og Bunden viser en tydelig Standflade. Lermassen er blandet med fint Sand. Denne magre, fine og haardtbrændte Lermasse ligner meget den, man hyppigt finder anvendt til Lerkar fra Slutningen af Yngre Bronzealder. Om Keramikken fra denne Tid minder ogsaa den let fortykkede Rand, der kendes fra mangfoldige Lerkar. Jeg anfører som Exempel: Danske Oldsager IV, 390, 393, 394, 397; og i samme Materiale finder man ogsaa Standflader som karakteristiske Træk (se Danske Oldsager IV, 365, 375, 382, 392, 393, og Tallet kan let forøges). Ganske nøje Paralleler til Formen har gravfundne Kar fra Bronzealderen ikke at opvise; men Skaar af smaa Kopper og Krukker af lignende Art forekommer hyppigt paa Bronzealder Bopladser. Alligevel tør jeg ikke datere Flagen af Borremosekrukken til Yngre Bronzealder, men mener paa den anden Side med fuld Sikkerhed at turde hævde, at den ikke kan være yngre end Keltisk Jernalders ældste Tid.«

De to Arkæologer daterer saaledes ganske overensstemmende; derimod er de ikke enige med Elise Thorvildsen, som i sin Afhandling i »Kuml« skriver, at Lerkarret tilhører sidste Del af Keltisk Jernalder eller Ældre romersk Jernalder[17].

Nu er Forholdet imidlertid dette, at Borremose har ydet ikke mindre end tre betydelige Moseligfund, nemlig i Aarene 1946, 1947 og 1948, og disse er alle blevet behandlede i den nysnævnte Afhandling af Elise Thorvildsen, som forsøger at tidsbestemme dem ved Hjælp af Pollenanalysen, hvilket jo kan være forstaaeligt, da denne gennem de senere Aar har spillet en stor Rolle for Datering af Mosefund; men da Elise Thorvildsen samtidig oplyser (S. 36 og 40), at alle tre Lig fandtes i *gamle Nedgravninger*, er Betingelserne for en sikker Bestemmelse ad denne Vej efter min Mening her yderst svage[18].

Man kan jo under saadanne Forhold næppe gaa ud fra, at den Tørvejord, som omgiver Liget, er opstaaet ved rolig Vækst paa Stedet; snarere maa vel de døde — det synes her at være voldeligt aflivede Personer, det drejer sig om — være blevet skjult med den opgravede eller afgravede, hvilket vil sige *omtumlede*, Tørvejord fra Mosehullet eller dets Omgivelser.

Forøvrigt har jeg hverken i Beretningerne eller i Litteraturen fundet nogen Definition af Udtrykket »en gammel Nedgravning«, hvilket ikke

[17] Elise Thorvildsen: Menneskeofringer i Oldtiden, Kuml 1952. S. 40.

[18] Se f. Eks. hvad jeg citerer efter Troels Smith. Olddanske Tekstiler. S. 197 nederst. Endvidere B. Brorson Christensens Udtalelser i: Pollenanalytisk Datering af et Moselig fra Bredmose, St. Arden, Danmarks Geologiske Undersøgelse IV. R., Bd. 3, Nr. 5, S. 14.

vilde være overflødigt; thi dette kan ikke kaldes eentydigt. Menes der en i Forvejen bestaaende Fordybning i Terrænet, fremkommet f. Eks. ved Oldtidsfolkets Gravning af Tørv, eller menes der et for Lejligheden dannet Hul, som man vilde benytte alene for en Person, som skulle skaffes af Vejen med det samme? I første Tilfælde kan jo ingen vide, hvor længe Hullet har staaet aabent, eller hvor betydelige Forstyrrelserne har været, allerede før Liget kom derned, og i begge Tilfælde synes det overvejende sandsynligt, at der over den døde er blevet kastet en sammenrodet Jordmasse, som intet sikkert kan oplyse om Forholdene. Hvis det drejer sig om Mennesker, som var kommet i Mosen i levende Live, f. Eks. ved Ulykkestilfælde, eller maaske Selvmordere eller Personer, der til Straf var blevet aflivet ved Drukning, tør man vist gaa ud fra, at de har kæmpet og tumlet og følgelig sat Dyndet i Bevægelse i Mosebunden.

Ogsaa overfor Teorien om de »henlagte« Moselig stiller jeg mig efterhaanden skeptisk. Adskillige af Mosefundene er forlenet med en Gru og en Uhygge, som tyder paa, at man hverken nærede Ønske om at gense de døde eller om at have andre til at se dem. Hertil kommer dette efter min Mening meget vægtige Argument, at et Lig, som blev henlagt paa *aaben* Moseflade, uden Tvivl vilde nedbrydes ved Forraadnelse og Medvirken fra Dyreverdenen saa hurtigt, at Tørven ikke vilde kunne naa at dække den døde, og der maatte saaledes kun blive sparsomme Rester eller slet intet tilbage til Vegetationen at omslutte (sml. B. Brorson Christensen. anf. Skr. S. 14). Der foreligger forøvrigt ogsaa Fund fra Moser, hvori blot meget medtagne og forrevne Stumper af Skind eller Tøj minder om de sædvanlige Bestanddele i Moseligfund. For mig at se maatte det snarest bliver saadanne beskadigede og løsrevne Dele af Beklædningsgenstande, som *kunde* være det, de nedbrydende Faktorer havde ladet tilbage efter et henlagt Lig. Den døde selv vilde helt — eller næsten helt— være forsvundet. Hermed være ingenlunde sagt, at jeg anser saadanne stærkt medtagne Sager eller Ligrester for at indebære noget, som i særlig Grad støtter, endsige beviser Teorien om Henlægning af døde Mennesker paa tørre Moseflader; thi disse daarligt bevarede Fund kan ogsaa udmærket godt stamme fra Lig, der *har* været nedgravet eller sænket i Mosehuller. Da jeg i 1950 (Olddanske Tekstiler S. 27) beskrev et Ligfund fra Søgaards Mose, Daugbjerg S., Fjends H., var jeg tilbøjelig til at anse dette for at have været henlagt paa Mosefladen. Af et Brev fra Lærer N. G. Bøgelev, Skive, og af Moselaboratoriets Protokol fremgaar imidlertid, at den døde hverken har været henlagt paa Mosens Overflade eller nedsænket i Søen, men derimod er blevet lagt i gravet Grav.

Den Prøve, som ved Udpræpareringen blev taget af Tørven under Liget, er nu blevet undersøgt af Inspektør Svend Jørgensen, som venligst har oplyst mig om, at den ikke bestaar af Kæruld, men af ren Sphagnum.

Jeg anser som sagt Teorien om de henlagte Moselig for yderst svag, for ikke at sige ganske usandsynlig. At Genstande af mere bestandigt Materiale derimod kunde holde sig, til Tørven naaede at dække dem, turde være en anden Sag.

Da Elise Thorvildsen imidlertid drager vidtgaaende Slutninger ud fra de til Raadighed staaende Pollenprøver, skal jeg ikke undlade at anføre hendes Udtalelser (Kuml. S. 40), der for Mandsliget, fundet i 1947, lyder saaledes: »Pollenanalysen, som mag. scient. Afred Andersen har foretaget på grundlag af prøverne fra mosen og prøver, som blev taget i og omkring selve liget, har givet som resultat, at det må anses som sandsynligst, at den døde er anbragt i mosen på et tidspunkt, som ligger indenfor Borremosefæstningens tid, snarest inden for ældre romersk jernalder, d. v. s. da der var landsbybebyggelse på fæstningsholmen. Den pollenanalytiske datering støttes af lerkarret, som blev fundet ved liget, det tilhører sidste del af keltisk jernalder eller ældre romersk jernalder«[10].

Gaar vi til Museets Arkivalier vedrørende Fundet, finder vi deri en Meddelelse af 29. August 1952, at Magister Alfred Andersen kalder sin Bestemmelse for: »den ønskede foreløbige datering«, og udtrykker sig saaledes: »Med alt mulig forbehold i betragtning af de mange fejlkilder, der kan være tale om, vil jeg dog anse det for sandsynligt, at disse tre prøver angiver ligets alder«. Iøvrigt siger han i samme Brev, at fire af de indsendte Prøver er blevet undersøgt, og at »Nr. 2, der afveg en del fra de tre andre (noget yngre end disse) stammer antagelig fra tørv lagt over liget efter optagningen. Den mener jeg derfor at kunne se bort fra«. Naar man derhos bemærker, at Elise Thorvildsen i sin Afhandling (S. 36) oplyser, at man, inden hun kom tilstede paa Aastedet, havde givet Arbejderne Besked om ikke yderligere at berøre Fundet, og at man af Hensyn til den bagende Julisol atter havde tildækket det med Tørvedynd, saa forstaar man saare vel, at Pollenspecialisten maa gardere sig med et Forbehold.

Da Elise Thorvildsen som sagt ogsaa inddrager de to andre Moseligfund fra Borremose i sit Dateringsforsøg, maa vi i Korthed opholde os ved dem. Vi tager først 1946-Fundet og henholder os til Beretningen, givet af Knud Thorvildsen, som har udpræpareret Fundet i Nationalmuseets Konser-

[10] Elise Thorvildsen: Menneskeofringer i Oldtiden, »Kuml« 1952, S. 40.

veringsanstalt[20]. Det hedder heri bl. a.: »Ifølge oplysninger fra museumsleder Vestergaard-Nielsen, Aars, var liget fundet 2 m dybt i mosen af tørvearbejdere, som mente på stedet, under et ca. 0,50 m tykt ubrudt tørvelag at have konstateret en gammel nedgravning i mosen. Liget blev ikke frigravet på stedet, men blev liggende i tørven, som blev skåret fri, hvorefter tørveklumpen med liget blev emballeret i en trækasse og sendt til Nationalmuseet ... Ved udgravningen konstateredes, at liget i mosen har været anbragt siddende med bøjede ben, der krydsede hinanden, idet højre underben var lagt over venstre. Overkroppen lå med en vridning til venstre i hoften tæt ned mod venstre lår, således at højre skulder næsten berørte venstre knæ ... Armene hængte nedad, venstre arm var bøjet ca. 90° i albueleddet med underarm og hånd vandret under sædepartiet. Højre overarm lå over højre lår lige over knæet, hånd og underarm var løsnet ved albueleddet og lå ovenpå skindkapperne ved ligets fødder. Det må formodes, at tørvearbejderne i mosen har beskadiget armen og derefter har anbragt hånd og arm på dette sted ... Ligets stærkt sammenbøjede stilling forklares naturligt ved sammensynken af liget efterhånden som dets egen og tørvens vægt har virket, forudsat at liget har været anbragt i siddende stilling«. Derefter beskrives Bevaringstilstanden, som gennemgaaende var god, og videre hedder det: »På hænder og fødder manglede neglene, men 5 løse taanegle fandtes omkring knæene«.

Dette Uddrag turde være alt nok til at vække Uro angaaende Fundforholdenes Beskaffenhed som Basis for en Pollenbestemmelse, og f. Eks. kan den Oplysning, at Ligets Taanegle fandtes omkring dets Knæ, ikke just virke fremmende paa Tryghedsfølelsen. Ser vi paa Fotografiet Fig. 38, som er taget ovenfra og under Udpakningen og viser Ligets opadvendende Side efter den Stilling, hvori det sad i Mosen, finder vi ogsaa rigtigt, at dets Ben er bøjede, men dog ikke stærkere, end at de tillige er fremstrakte. Kun det bageste af venstre Fod var synligt; thi — som det hedder i Beretningen: »Ved siden af og tildels over ligets fødder lå helt sammenkrøllet to skindkapper«, og det Spørgsmaal melder sig: Hvorledes er Taaneglene kommet til at ligge i Omraadet ved Ligets Knæ? Neglene maa jo have løsnet sig; men de fandtes baade højere i Lagene end Fødderne og et ret betydeligt Stykke fra disse efter horizontal Retning, og da tilmed Forpartiet af Fødderne laa inde *under* Skindkapperne, synes det gaadefuldt, hvorledes Neg-

[20] Beretning af 29. Juni 1946, se ogsaa Knud Thorvildsen: Moseliget fra Borremose i Himmerland. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1947, S. 60 og 62 ff.

lene i det hele taget har kunnet komme til at indtage den angivne Position i Forhold til deres naturlige Plads paa Legemet. At det eventuelt kunde være Fingernegle, stammende fra højre Haand (den venstre laa jo under Ligets Sædeparti), det drejede sig om, kunde være mest sandsynligt, eftersom højre Underarm og Haand forekom frigjort fra Legemet iøvrigt og maaske af Finderne var anbragt paa Skindkapperne *over* Ligets Fødder; men denne Tanke maa vel afvises, idet man vanskeligt kan tænke sig, at en Forveksling af Finger- og Taanegle har fundet Sted. At Neglene med Vold kan være revet af Ofret — eventuelt som et Led i Tortur — kan næppe heller være troligt; thi saa vilde vist ingen have vist Omhu for at medgive dem ved Nedlægningen. Mere troligt er det nok, at Liget er blevet fundet i sekundær Placering og saaledes har ændret Stilling paa et Tidspunkt, hvor Destruktionen var saa fremskreden, at Neglene var gaaet løse, en Forklaring, som kunde stemme nogenlunde med den Opfattelse, som Konservator Thorvildsen antyder i Beretningen om en senere Sammensynkning af Liget. Men hvis der er foregaaet noget af denne Art og med saa kraftig Virkning, at det kunde adskille Taanegle fra Tæer saa vidt, som sket er, tyder det meget paa, at Liget har været omsluttet af en bevægelig Substans, Dynd eller ligefrem Væde, og at der har været stærk Uro i Omgivelserne, hvilket ydermere maatte rejse Tvivl angaaende Renheden i de til Raadighed for Pollenundersøgelsen staaende Jordprøver.

Vi vender nu Opmærksomheden mod det, som oplyses om nogle Prøver fra dette Fund. I sin Liste af 1. August 1946 siger Knud Thorvildsen bl. a. således:

»Prøve 1—4,
taget umiddelbart over Ligets Rygskind. Prøve 1 lige ved Skindet, Prøve 4: 5,5 cm over Skindet. Prøverne er taget fra Mosejord, der har ligget over Liget, som det sad i Mosen. Muligheden af, at Jorden er forstyrret ved Fremgravning af Liget, er ikke udelukket.

Prøve 5,
taget lige over Birkekæppen ved Ligets Nakke. Kæppen dog muligvis i sekundært Leje.«

I et andet Bilag til Knud Thorvildsens Beretning, dateret 31. Juli 1946, hedder det: »Om Prøverne 6—7 og i mindre Grad om Prøverne 8—9 gælder det, at Urenheder kan være skyllet ned under Udgravningen af Liget paa Museet, idet Udgravningen foregik under stadig Skylning med Vand ...

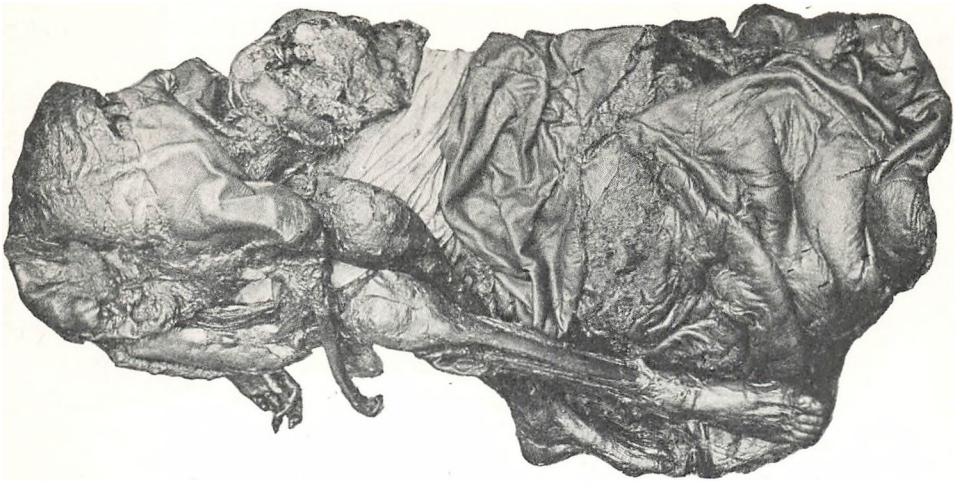

Fig. 38. Mandslig fra Borremose (1946-Fundet) i den Stilling, hvori det befandt sig i Mosen. Skindkapperne er loftet, saaledes at Fødderne blottes.

The dead body of a man, from Borremose (find 1946), in the position in which it was found in the bog. The skin capes have been lifted so as to expose the feet.

Prøve 10: taget midt i en 18 × 12 cm stor fast Klump Tørv dannet i Fold i den ene Kappe. Mulighed for Urenhed maa anses for udelukket«.

At den Usikkerhed og Uensartethed, Knud Thorvildsen selv noterer, virkelig er tilstede, kommer da ogsaa til Udtryk ved den pollenanalytiske Undersøgelse. I Brev af 14. November 1946 skriver Magister Alfred Andersen først, at fire Prøver (Nr. 6, 7, 8, 9) har givet omtrent samstemmende Resultater uden Tegn paa Forurening og peger hen paa »Landsbytid« (hvormed han mener Romersk Jernalder), men fortsætter saa: »Endvidere har jeg set paa Prøverne Nr. 1 og 10, men disse viser et fra de fire andre afgjort afvigende og meget ældre Spektrum. Da desuden disse to Prøver har et helt andet makroskopisk Udseende, maa man gaa ud fra, at de stammer fra Tørveklumper, som ved Gravning af den forhistoriske Tørvegrav er smidt op nede fra Bunden og saa senere er raslet ned igen, evt. efter at Liget er anbragt i Tørvegraven«[21].

Efter dette forundrer det mig meget, at Knud Thorvildsen i sin Afhandling i »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« kan skrive saaledes om de udtagne Prøver: »Disse, som paa Danmarks Geologiske Undersøgelse« er blevet undersøgt af mag. scient. Alfred Andersen, daterer med stor Sikkerhed Liget

[21] Om Prøverne 2, 3, 4 og 5 finder jeg intet i Meddelelsen; derimod skriver Magister A. Andersen i et Brev af 4/12 1947 noget om eventuelt fortsat Undersøgelse, aabenbart af baade 1946- og 1947-Fundene. Derom har jeg dog ikke kunnet finde nogen Oplysning i Beretningerne.

til de første Aarhundreder af vor Tidsregning, d. v. s. ældre romersk Jernalder«[22].

Og tilbage har vi nu det tredie Fund fra Borremose, det Kvindelig, som blev optaget i 1948. Om den Pollenanalyse, som blev foretaget af tre Prøver herfra, (hvoraf een er taget 2 cm under Liget, to umiddelbart over Liget) siger Magister Alfred Andersen i Brev af 26. September 1952: »Den første havde et noget ældre præg, hvad der er naturligt nok, eftersom man jo åbenbart har gravet et hul, som liget er lagt ned i. De to sidste, som er meget ens, må derimod datere damen. Som det gjaldt for de to førstfundne moselig, gælder det også her, at den nu foretagne foreløbige undersøgelse tyder på, at mennesket har levet enten samtidig med Borremosebebyggelsen (d. v. s. fæstningstid eller landsbytid) eller lige efter«. Jeg oplyser for Fuldstændigheds Skyld, at Borremose Fæstningens ældste Lag ifølge Johannes Brøndsteds Datering[23] tilhører Keltisk Tid, hvilket dog i denne Forbindelse efter mit Skøn er af mindre Interesse, idet Moseligene efter hele deres Beskaffenhed synes bedst anbragt paa afsides liggende Steder og i og for sig hverken forudsætter en nærliggende Beboelse eller Tilknytning til en bestemt Boplads. Og forøvrigt drejer det sig jo atter om et nedgravet Fund og om en Bestemmelse, som af Geologen betegnes som foreløbig[24].

Dog, hvorom alting er, Elise Thorvildsen mener altsaa at kunne konkludere saaledes: »Den pollenanalytiske datering knytter de tre lig sammen i tid. Pollenanalysens resultat blev ikke modsagt af lerkarret, som fandtes sammen med mandsliget i 1947. Skindkapperne ved 1946-liget støtter også den pollenanalytiske datering. Den tidlige datering af Huldremose-gruppens tekstiler kunne som ovenfor omtalt ikke anses for bindende, og nu, da vi har en pollenanalytisk datering på skørtet fra Borremose, må det være

---

[22] Knud Thorvildsen: »Moseliget fra Borremose«, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1947, S. 63. Ogsaa i denne Afhandling siger K. Thorvildsen paa S. 60, at »Liget laa i en gammel nu udfyldt Nedgravning«.

[23] I 1936 skriver Johannes Brøndsted, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, S. 40 om Dateringen: »Efter det hidtil fundne ser det ud til, at den Tid, i hvilken Befæstningen med Afbrydelser har været i Brug, spænder over flere Aarhundreder fra 3.—4. Aarh. f. Kr. til 1. Aarh. e. Kr. F., d. v. s. det meste af »Keltisk« Jernalder og et Stykke ind i »Romersk«. — Og i 1940 i Danmarks Oldtid III, S. 65, saaledes: »Alt i alt vil saaledes Borremosebefæstningen og dens Beboelse, hvorom Voldgravens to Kulturlag vidner, sandsynligst kunne dateres til de to sidste førkristelige Aarhundreder, uden at det dog skal bestrides, at Bebyggelsen kan have fortsat ind i Romertidens Begyndelse. Hvor stort et Tidsrum, der saa ligger mellem de to Bebyggelser paa Borremose, savner vi indtil videre Midler til nærmere at bestemme.

[24] I Brev af 2/7 1955 har Magister Alfred Andersen meddelt mig, at der ikke foreligger noget nyere end det her anførte angaaende Datering af Ligene fra Borremose, men at et Forsøg paa en nøjagtigere Datering muligvis vil blive foretaget senere.

berettiget heraf at slutte, at tøj af samme type som Huldremosefundets i hvert fald kan være i brug endnu i ældre romersk jernalder«[25].

At hendes Opfattelse angaaende Dateringen af Lerkarret og Kammen fra Huldremose ikke synes at vinde Tilslutning, skal jeg komme tilbage til nedenfor; og at hendes Opfattelse angaaende Betydningen af Pollendateringen for Skørtet fra 1948-Fundet ikke deles af mig, kan jeg begrunde her. Det løjerlige ved Sagen er nemlig, at hun aabenbart slet ikke har bemærket, at denne — selv om den var aldrig saa sikker — hverken vilde betegne en Nyhed eller noget, som kom i Strid med min Tidsbestemmelse for Huldremose-Tøjerne. Paa S. 195 i »Olddanske Tekstiler«, 1950, siger jeg nemlig saaledes: »Hovedparten synes at tilhøre Tiden mellem den keltiske Jernalders Indtræden og 1. og 2. Aarh. e. Kr., enkelte Stykker er rimeligvis ældre«. Man kunde vel med Føje have ventet, at Elise Thorvildsen, naar hun vil vende sig imod mine Tekstildateringer, havde sat sig ind i det Materiale, jeg har bygget paa, f. Eks. mine Opstillinger over daterbare Fund og tekstiltekniske Træk; de sidstnævnte turde have Krav paa at blive regnet for Realiteter, ligesaavel som andre Kulturelementer. Paa Skema D (Old. Teks. S. 143) ses saaledes, at ren Venstrespinding (S-sp), som er et af de for Huldremose-Tekstilerne karakteristiske Træk, forekommer i Fund No. 51—54 og senest i Nortvig, daterede af Arkæologerne til 1. og 2. Aarh e. Kr., hvilket er Ældre romersk Jernalder[26]. Se ogsaa Olddanske Tekstiler, S. 193, 195 og 141[27]; endvidere S. 198, hvor der netop tales om en større tidsmæssig Spredning af Moseligfundene end oprindelig antaget af Forskerne. Men dette berettiger absolut ikke til nogen Rykning af Huldremose-Gruppen som Helhed.

Og nu den øvre Grænse for Huldremose-Gruppen. Det er allerede nævnt ovenfor, S. 32 ff., at Magister H. Norling-Christensen og Dr. Broholm daterer Lerkarret i 1947-Fundet til den ældste Del af Keltisk Tid og saaledes ikke giver Elise Thorvildsen Medhold i hendes Bestemmelse for dette som hørende til sidste Del af Keltisk Tid eller Romersk Jernalder. Endvidere er S. 27 anført Dr. Broholms Datering af Huldremose-Kammen med Henvis-

[25] Kuml 1952. S. 42.

[26] Daterede af Hans Norling-Christensen, Old. Teks. 1950, S. 79.

[27] I Forbindelse med Offerfundet fra Thorsbjerg Mose, som ifølge Johannes Brøndsted (Danmarks Oldtid III, S. 220) spænder fra tidlig 2. Aarh. til tidlig 5. Aarh. siger jeg Old. Teks. S. 226: »Det synes da, som om Thorsbjerg-Fundet foreløbig betegner den nedre Grænse for Rundvævningens Forekomst, og det stemmer jo forøvrigt godt nok med de Betragtninger, jeg ovenfor har fremført angaaende saakaldte »Overslæb« af kulturelle Træk, og det naturlige i, at de forskellige Grupper glider over i hinanden«. (Tøjstykke Nr. 24824 c, Fund Nr. 44 paa Skema A. Old. Teks. S. 141).

ning til det Materiale fra Ind- og Udland, som han bygger sine Slutninger paa. Herom siger Elise Thorvildsen saaledes: »Huldremose-kammen er et unikt stykke, som med lige så god ret kan placeres længere nede mod vor tidsregning«, men uden at fremføre den mindste Smule Materiale om Kamme eller Ornamentik til Støtte for denne Mening, og Dr. Broholms Datering forblev saaledes urokket. Men derved mistede Elise Thorvildsen tillige den Berettigelse, hun mente at have skaffet sig for sine Forsøg paa at datere Moseligfund ved Hjælp af Skindkapper, saaledes som hun gør det i ovenfor omtalte Tilfælde med Borremose-Fundene (Kuml. S. 42), og overfor et ejendommeligt Fund fra Roum Mose, hvor et afhugget Kvindehoved fandtes indsvøbt i en Skindkappe. Om sidstnævnte siger hun: »Skindkappen indicerer, at også dette hoved er lagt i mosen omkring vor tidsregnings begyndelse (Kuml. S. 45)«. Sagen er nemlig den, at det netop var i et Skindslag, Huldremose-Kammen var *indsyet*, og følgelig kan dette Slag ikke tidsmæssigt frigøres fra Kammen (Fig. 29), hvis Datering hun ikke har rokket. Endvidere var der flere Skindslag — maaske fire — i Karlby-Fundet, hvortil ogsaa hører det før omtalte ternede Tøjstykke; og dette har væsentlige Træk fælles med Gerumskappen, hvis Tilknytning til Bronzealderen maa anses for sikker. Se ovenfor S. 26. At der saaledes er Basis for at datere flere af Skindkapperne til meget tidlig Tid, kan ikke bortforklares, men at Typen har været i Brug igennem et længere Tidsrum, turde være højst sandsynligt; thi der var ogsaa et Skindslag i Haraldskær-Fundet; et af de Fund, som jeg regner til Corselitze-Gruppen. (Se ovenfor S. 27 og Old. Teks. 1950, S. 193). Skindkapperne har saaledes været i Brug gennem mange Aarhundreder, og til en tidsmæssig Findeling af Moseligfundene kan de følgelig ikke anvendes. Altsaa skred Grundlaget under Elise Thorvildsens Datering af Roum-Fundet, og hvad specielt de to Skindkapper fra Borremose 1946 angaar, maa endvidere oplyses, at de forekom sammen med en mindre Tøjstump, der viser netop den spindetekniske Kombination, som er karakteristisk for Ældre Bronzealders Vævninger (S-sp. Tr. og Z-sp. Isl.), og dette taler i alle Fald imod en Datering til Romersk Jernalder og til Gunst for en tidlig Placering af Fundet. Til Egekistetiden kan man dog ikke datere Tøjstumpen, idet Vævningen er en 2/2 Kiper, som vi endnu ikke har truffet fra et saa tidligt Tidspunkt; men under passende Hensyntagen til dette og Muligheden aaben for »Overslæb« i Spindemaaderne, turde der dog være en vis Rimelighed i at ansætte Tøjstumpen — og dermed hele 1946-Fundet — til Yngre Bronzealder eller ældste Keltertid, hvilket vil sige, at det falder naturligt sammen med Huldremose-Fundet. Min Hypotese om Kipe-

rens Forekomst i Danmark under Yngre Bronzealder er jo blevet en Kendsgerning, idet Haastrupfundets Sager alle tilhører Bronzealderens 6. Periode. (Se ovenfor S. 21 f.). At Tøjstykket fra Haastrup ifølge dets ringe Udstrækning ikke kan give saa fyldige Oplysninger om tekniske Forhold som en fuldt bevaret Vævning er klart, og selvom man vel ikke kan afgøre med Sikkerhed, om det er vævet herhjemme eller hidrører fra et indført Dragtstykke, viser det dog, at Kiperen under Bronzealderen har fundet Vej hertil. Hermed underbygges yderligere Dateringen af Gerumskappen, hvis Betydning for Forstaaelsen af det danske Materiale fra Moserne, vi ikke kan komme udenom. Dette statelige, svenske Klædningsstykke med Snit som vore Mandskapper fra den Ældre Bronzealder har jo ikke alene Kiperbindingen, men ogsaa andre vigtige Træk fælles med Tøjerne i Huldremose-Gruppen; det kan saaledes med Føje betegnes som et Bindeled mellem disse og Vævningerne fra Egekistefundene. Tager vi derhos i Betragtning, hvor faa Tekstiler, Fundene har skænket os, fra Tiden imellem den Del af Bronzealderen, der har ydet de store Dragtfund, og Bronzealderens Ophør — hvilket vil sige rundt regnet 6—700 Aar — da maa vi erkende, at der kan være sket mangt og meget i Tekstilkunsten, som vi endnu ikke har Materiale til at følge, og at vi nok snarest maa være forberedt paa en Tilbagerykning i Tid for visse vævetekniske Forhold.

Om det principielle angaaende Dateringsproblemerne for Moseligfundene har de Aar, som er forløbet, siden »Olddanske Tekstiler« blev til, ikke forandret mit Syn. Jeg kan i Virkeligheden til Afslutning af dette Kapitel give Udtryk for min Opfattelse med netop de samme Ord, hvormed jeg i 1950 i *Olddanske Tekstiler* S. 187 indledte mit Afsnit: »Vævningerne arkæologisk og teknisk bestemt«, og de lyder: »Selve Fundforholdene siger ikke noget om Fundenes Alder, og Pollenanalysen, der i de senere Aar har ydet Arkæologerne uvurderlig Hjælp ved Tidsfæstelsen af mosefundne Sager, lader sig kun i faa og heldige Tilfælde benytte med Fordel. Fra ældre Fund, som er indgaaet til Museet igennem et Tidsrum af over hundrede Aar, foreligger overhovedet ingen brugbare Jordprøver; og de i de senere Aar fremdragne Moselig har gentagne Gange vist sig at være nedgravede i Tørven i Lag, der givetvis maa være ældre end Fundet selv. Det bliver saaledes nødvendigt at undersøge, om vi ved Hjælp af Fund, der indeholder andre Sager end Tøj, kan faa en Datering frem efter den sædvanlige komparative Metode . . .« Og dette er just, hvad jeg igen har forsøgt.

MARGRETHE HALD:

ANCIENT DANISH TEXTILES

found

Within the Period 1947–1955.

Since the publication in 1950 of my book *Olddanske Tekstiler* (Ancient Danish Textiles) an additional material of textiles has been disclosed to me, finds from bogs and graves. This material comprises large as well as small pieces of fabric, but all of such great value that a description of these seems appropriate.

DESCRIPTIONS OF FINDS

I. The Corpse of a Man found in Borremose.*

In the summer of 1947 the corpse of a man was unearthed in the northern part of Borremose, Himmerland[1].

It lay face down with the head pointing north[2] in a pit left after previous peat-digging. Woolen cloths were wrapped around the legs and the upper part of the body, which latter was in rather decomposed state, while the stomach and abdomen were totally absent. The left shoulder area with the arm and hand, as well as the legs were preserved, and so was the head, though the occipital area was somewhat damaged. The hair, now of a reddish brown colour, was rather short. Round the neck was a leather cord, to which had been attached a small bronze plate and an amber bead.

The cloth covering the legs proved to consist of three woven pieces of importance. Uppermost was a blanket (A, fig. 1). Then followed a „shawl" with fringes along both transverse edges (B, fig. 5); and undermost a third piece of a longish shape, but rather torn and damaged (C, fig. 9).

Along with the textiles various pot-sherds were dug out, of which a flake of an earthen vessel could be collected, measuring about 9 cm from the bottom to the upper edge (fig. 35). At a distance of about 3 cm from the calf of the left leg there was found a leather strap, about 22 cm long and up to 1 cm broad. Further, a few smaller objects were found (figs. 36 and 37). The damages of the skull are believed to be due to pressure of the peaty soil, whereas the right leg seems to have been broken by force before or during the earthing of the dead man[3].

Blanket A.

A well-preserved blanket with four original edges intact (fig. 1). The material is wool, of the reddish brown colour often seen in textiles that have lain in bogs. The fabric presents only few minor damaged areas.

Owing to irregularity of weaving, or shrinking during the fulling the blanket is so much out of shape that it cannot be spread out level. Consequently a few folds had to be made to render the shape in diagram (fig. 2). The longitudinal

* The note figures refer to the notes in the Danish text.

measures are about 163 cm along the right edge, and along the left 153 cm plus about 20 cm in the fold. The width is about 121 cm at the upper edge. The wool is rather coarse and spun to the left (S-spun) in both warp and weft. A thicker thread, which is more glossy than the others occurs in the weft at small irregular intervals, 4—6 threads. The weave is that of 2/2 twill. Along both longitudinal edges we find tubular-woven borders, which are rather indistinct owing to matting, yet determinable as of the same type as the lateral borders of the Thorup blanket (fig. 17).

At the upper left corner there are found many scattered shoots, which do not pass through the whole shed, but return to the edge a little way on in the shed. At the opposite corner (fig. 2 at A) there is likewise a gore, which has been omitted in the diagram, because this shows the bends of the warp. The transverse dotted lines in the diagram indicate the use of three different weft threads. Note the sites of the points of intersection. As regards the closeness of the threads in different areas, reference is made to the diagram, where the numbers in warp and weft are stated for squares of 10 by 10 cm. The warping is explained at the corners of the right longitudinal edge in the diagram. At both transverse edges the warp turns forming closed loops. At A it is seen how thread No. 1 returns as thread No. 3, and No. 2 as No. 4. At the opposite edge it is the neighbouring warp-threads that are connected.

At the transverse edges a through-going thread, or rather pack of threads, is preserved here and there within the loops. Most likely a third thread or cord had connected the two borders (see fig. 3). Fig. 4 shows a small part of the upper left corner area with the bends round the pack of threads enclosed in the loops.

Blanket B.

A well-preserved woollen blanket (figs. 5—8), of a brownish colour, with all four borders intact, and with fringes at both transverse edges. It is up to 169 cm long, including the fringes, and 66—80 cm broad. The cloth is slightly fulled, and the threads are S-spun in both warp and weft. The weave is that of 2/2 twill. In the weft system threads are seen that do not traverse the whole shed, e. g. at the upper left corner. Otherwise the weaving is rather uniform, and we see one crossing of the weft threads per shed, indicating that two persons must have been at work simultaneously with two weft threads. When meeting, the two threads had been exchanged, to continue in the next shed.

In the diagram (fig. 6) the closeness of the threads is stated for squares of 10 by 10 cm. The warping corresponds to that known from previously examined tubular-woven fabrics. At the ends of the fringes along the lower edge we can see that the neighbouring threads belong together (cf. the diagram, fig. 6), and in the fringes along the upper edge that the warp threads Nos. 1 and 3, Nos. 2 and 4 are continuous. The loops at the fringe ends are uncut, and knots have been made here (fig. 8). The piece of cloth was probably woven cylindrically and afterwards opened (cf. fig. 31).

The lateral borders are well-preserved and present a combination of repp and

tubular weaving (fig. 7), a feature reminiscent of the structure of the edges of one of the checkered cloths from Huldremose (*Oldd. Tekst.*, fig. 156).

Blanket C.

A much torn piece of woollen cloth (fig. 9), of a rather dark-brown colour, with no definite traces of fulling. The piece had been exposed to wear and rough treatment before it landed in the bog, as appears from the fact that it has two torn edges sewn together with coarse threads and large stitches (figs. 9 and 10, the line C:D). The area originally situated above D at the right longitudinal side must have been lost, and the flap hanging at the left longitudinal side has therefore simply been turned over to replace the lost area. It has not been attempted to make the turned-over piece fit into the empty space. It is extremely unlevel and had to be laid in folds (at B and C) to be rendered in drawing. The original shape of the cloth is, however, rather easily definable. By following a warp thread, E.G. along the line indicated by dots (fig. 10) from the letter E at the lower edge of the cloth up to C and further to Z, we notice that it bends on a level with C. If we imagine the sewing to be eliminated and the fabric straightened out, the free part would fall approximately as indicated by the weaker contour above to the left, i. e. between C, F, and G to Z. The warp thread marked by the dotted line would then run in the line indicated by small rings. This means that the point marked Z would be placed near F. The true length of the cloth would thereby be measurable and prove to be about 230 cm, i. e. about 193 plus 37 cm (cf. the measures set out to the right in the diagram).

The wool, which is not particularly coarse, is S-spun in both warp and weft. The weave is that of 2/2 twill, here and there with some irregular turns on the diagonal lines, forming diamonds, as suggested by the white threads in fig. 9. In some of the bends the diagonal lines form a »regular point« (cf. *Oldd. Tekst.*, p. 147). Fig. 13 shows a variant. The weaving has otherwise been so carelessly done that it is doubtful whether the weaver had had any fixed plan at all. The making seems on the whole to have been poor. Gores are seen about 60 cm from the lower edge and about 40 cm from the upper edge, as suggested in the diagram. At the right longitudinal edge remnants are preserved of a lateral border in which the weft makes an extra turn (fig. 11), a feature also observed in one of the fabrics from Huldremose (*Oldd. Tekst.*, fig. 155).

The cloth now measures about 78 cm in width. As, however, the entire left longitudinal edge is gone, we do not know how much has been lost. We may, perhaps, roughly estimate the original width to have been 80 to 85 cm, because there are found crosses in the weft indicating that not less than three persons must have worked simultaneously at the loom. The crosses occur in approximately two lines vertically through the web. We may at any rate take it that the area originally present outside the left group of crosses corresponded to that outside the right group and calculate the suggested measure on this basis.

The passings and crosses of the weft threads are indicated in the diagram (fig. 10) by dotted lines at the bottom. The closeness of the threads is stated for squares of 10 by 10 cm in different parts of the cloth.

It is quite evident that this piece was produced as a tubular-woven fabric. It is even certain to have been used in its primary shape, i. e. as a tube-shaped piece of cloth, a small area having been preserved of the two adjacent borders, as seen in the photo and diagram along the line between Z and A (figs. 9, 10, and 14). Fig. 12 shows the result of the analysis of this "lock" with the thread passing through the loops.

II. BLANKET FROM THORUP MOSE[4]

During cutting of peat in Thorup Mose near Hobro a piece of cloth was found (fig. 15), about 280 cm long and 143—158 cm broad. The threads are S-spun in both warp and weft. The weave is that of 2/2 twill, with diagonal turns in one longitudinal line. The material is wool in several shades. In the warp direction 10 dark stripes are found, about 4 to 7 cm broad, and two narrow border stripes, while in the weft direction there are found 15 stripes, likewise varying in breadth. Over an area beginning about 70 cm from one end the weft is of one colour. The lateral borders are tubular-woven, as shown in fig. 17. The fabric is slightly fulled.

The closeness of the threads is indicated in the diagram (fig. 16) for squares of 10 by 10 cm. Longitudinally through the middle of the fabric crosses are seen in the weft. The analysis showed that the weaving has been performed with two weft threads simultaneously, each passing from opposite sides through about half of the shed. At the point where they meet they cross and continue in the next shed (D-E). This is a convenient and time-saving procedure if two persons divide the work between them at the loom. A gore (C) is also seen, presumably made to straighten up a curving of the shed resulting from uneven warp straining. The warping corresponds to that described for the Borremose fabrics. The diagram (fig. 16) shows how each alternate pair of the longitudinals is twisted one half turn. The closed loops are preserved at both transverse edges and plaited, as shown in figs. 19 and 21 as well as 18 and 20.

III. CLOTH FROM TVIS MOSE[5]

Nearly 20 years ago cutting of peat in Tvis Mose, the western part of Jutland, revealed a piece of cloth (fig. 22), which is rather torn and of irregular shape. It measures up to 60 by 65 cm. The threads, which are rather thick and hard, are two-ply, S-spun, and twisted to the right (Z-twisted) in both warp and weft.

Counting of the threads in a square of 10 by 10 cm gave 55 warp threads and 46 weft threads. The colour is brown, but of different shades, the fabric having a checkered pattern formed by reddish brown stripes on a yellowish brown bottom. Threads with a greyish tinge also occur, but apparently more irregularly.

The weave is that of twill (fig. 23), which, strangely enough, is broken in the way that the longitudinal system gives crystal twill, i. e. with irregular meeting of the diagonals, whereas the weft threads meet in regular points, as seen in bird-eye twill (see *Oldd. Tekst.* figs. 132 and 133).

Part of the natural edge is preserved, but of no special arrangement. The weft bends normally in the lateral border, and the pattern continues right out to the edge. One transverse edge is likewise closed, but this seems to be a secondary phenomenon. Unfortunately analysis of the edge is practically impossible owing to weakness of the threads. However, a thickening is seen in the edge, formed of several thick threads and oversewn with rather coarse over-cast stitches. We shall at present have to leave open the question of dating.

IV. GRAVE FIND FROM HAASTRUP[6]

A grave urn (fig. 24) was found to contain, in addition to some cremated bones, evidently of a man, various objects, *viz.* a bronze razor, an ear-pick, a nail cleaner, and a pair of long, slender iron tweezers with an oblong glass bead fixed to it by rust; further, a fragment of a swan-neck pin, likewise of iron, and finally, a flattish amber ring (fig. 25). The urn is plastered from the bottom to the opening with a thin layer of resin, in which imprints of woven fabric are plainly visible. The urn had been wrapped in this cloth, of which, fortunately, fragments are preserved. In one of the fragments there were found bits of a bronze pin, and the holes in the web (fig. 26) are presumably traces left of these.

On the basis of these objects Erling Albrechtsen refers the find to the Sixth Period of the Bronze Age[6-7].

The best preserved woven fragment measures up to 7 × 7 cm, but is irregularly torn. However, along one border part of the original lateral edge is preserved, showing a narrow trimming of repp consisting of 16 Z-spun threads. 20—22 warp and weft threads could be counted in a square of 2 × 2 cm. The analysis showed 2/2 twill, apparently with no variation whatever in the weave. The pattern effect nevertheless observed is due to a combination of differently spun threads, i. e. Z- and S-spun alternating in groups of 8—10 threads in both warp and weft. Diagram I, fig. 27, illustrates four different possibilities of utilising this principle, and an attempt has been made to explain why the combinations influence the character of the fabric and are capable of yielding a pattern effect. The oblique lines indicate the positions of the individual strands in the threads, with reference to the directions of twining. In field I at the upper left corner we see that the single strands in warp and weft cross at right angles when Z-spun threads are used in both systems. In the lower right corner (field III) the oblique lines are seen likewise to cross when S-pun threads are used in both warp and weft, only reversely, of course. The strands run in one direction in the web when the warp is S-spun and the weft Z-spun or *vice versa* (cf. fields II and IV in the diagram). The so-called "spinning patterns" give a rather fine, but quiet effect, though more or less pronounced according as the light falls in relation to the direction of the strands.

For fabrics to be fulled or teaseled it is thus an advantage to use threads spun in one direction in the warp and in the other in the weft, because the strands will thereby turn in the same direction in the finished web. Teaseling, which has the purpose of giving the fabric a fleecy surface, is carried out with a spiked tool

raising the strand ends (see *Oldd. Tekst.*, p. 138). It is likewise evident that a complex "spinning pattern", such as seen in the twilled fabric from Funen would be inexpedient in cases where the web is to undergo the above-mentioned after-treatments.

Though the weave of the Haastrup cloth is that of twill, it differs by its special pattern from all the twilled fabrics obtained so far from Danish bogs. On the other hand, "spinning patterns" are fairly frequent in twilled fabrics found in graves referred to the Roman Iron Age (see *Oldd. Tekst.*, p. 151, p. 201, and diagrams D, p. 143, and G, p. 185).

Appendix

Materials determined by Dr. C. Overgaard Nielsen.

BORREMOSE, FIND 1947

Blanket A.

Sample I. Warp: coarse sheep wool.
- II. Weft, non-glossy: coarse sheep wool.
- III. Weft, glossy: coarse sheep wool. This seems lighter than II.
- IV. From collecting cord: coarse sheep wool.

Blanket B (Shawl).

Sample V. Warp: coarse sheep wool.
- VI. Weft: coarse sheep wool.

Blanket C (Fragment).

Sample VII. Warp: coarse sheep wool.
- VIII. Weft: medium-coarse sheep wool.
- IX. Sewing thread, light: coarse sheep-wool with a few very coarse hairs of outer fur.
- X. Sewing thread, dark: medium-coarse sheep wool.

THORUP MOSE, FIND 1951

Blanket.

Sample XI. Weft, light: coarse sheep wool.
- XII. Warp, light: coarse sheep wool.

TVIS MOSE

Cloth Fragment.

Sample I. Weft, reddish colour.
- II. Weft, yellowish colour.

Sample III. Weft, duller colour, differing quality.
- IV. Warp, reddish colour.
- V. Warp, yellowish colour.
- VII. Sewing thread.

To judge from the samples received, the material of the Tvis fragments may be divided in three well-defined groups:

A. VII. Sewing thread consisting of very fine wool — possibly lamb.

B. I, II, V, and IV consist of medium-coarse wool, i. e. under fur mixed with some outer fur.

I and IV had no doubt been dyed, II and V probably also, but with a different dye (if the conditions during their stay in the bogs were identical).

C. III. Very coarse wool with many — and coarse — hairs of outer fur. The sample is, as far as I remember, the coarsest one I have ever seen among the materials found in the earth, coarser than the sheep-wool of the Skrydstrup find. The wool is, in fact, plainly seen to have been refractory to the twisting. The sample is a good example of the cases where one doubts that the material is sheep-wool. No living breed of sheep has such coarse wool, so accordingly we lack a material for comparison. The want of recent material for comparison is, on the whole, the great difficulty of a study like the present[8].

WEAVING TECHNIQUE AND DATING

The famous mantle from Gerumsberget, Vestergötland, Sweden,[9], may probably still be regarded as the earliest instance of twill weawe. On its appearance it was referred to the Bronze Age, partly on the basis of a pollen analysis and partly owing to its costume-typological resemblance to the Danish man's cloaks from the log-coffins of oak from the Bronze Age. The Gerumsberg mantle must, however, be supposed to be younger than these, since twill has not been demonstrable so far in Scandinavian fabrics from the Early Bronze Age. As stated p. 48, a recent grave find from Haastrup, Funen, including fragments of twilled fabric, has shown that four-shaft weaving was known in Denmark within the Sixth Bronze Age Period (fig. 26).

Unfortunately, the fabric of the Gerumsberg mantle has lost all its original edges in the cutting out, thus giving no information on the warping. This is a great loss, because it would have been a matter of considerable interest to know whether the warping corresponded to that of the tubular-woven fabrics from the Danish bog finds. The Swedish mantle is nevertheless of supreme value for the comparison, because some of our cloths from the bogs, among which especially the blanket from Karlby[10], in respect to several other features, e. g. the skipping of the weft thread in the demarcation lines between the colours, bears such pro-

nounced resemblance to the Swedish piece that they are unlikely to differ to any great extent from this in time.

As for the bog-found cloths I have described in *Olddanske Tekstiler*, they may be roughly divided in two groups, an early and a late. I have named them the "Huldremose group" and the "Corselitze group" by the localities that have yielded the most important finds within each group.

The Corselitze find itself has been dated by a fibula (fig. 28) back to about 400 A. D.[11]. The textiles reckoned as belonging to the Corselitze group must be referable to about the third or fourth century, representing a smooth transition from the Huldremose group. There is still some doubt concorn the length of the period in which corpses were buried in bogs.

I mention, merely for completeness' sake, that the bogs have yielded corpses from the Middle Ages, too.

The fabrics of the Corselitze group present the following typical features:

Twill predominates, but plain weaving occurs, though rarely. The spinning techniques vary, and crosses of the weft are common. Tablet-woven borders in the four-thread weave are rather frequent. The closeness of the threads of the texture is steadily increasing, the numbers per 10 by 10 cm ranging about 100, being, however in some instances as low as 73 and in others up to 134.

The Huldremose find includes a comb (fig. 29) referred to the end of the Late Bronze Age or the earliest part of the Celtic Iron Age[12]. Hence, there is reason to suppose that the majority of the textiles belonging to the Huldremose group are from the Celtic or the Eearly Roman Period, i. e. between about 500 B. C. and a few centuries of our era. Some pieces are probably older.

The following features are characteristic of the textiles of the Huldremose group:

The wool is fairly coarse and S-spun in both warp and weft. The numbers of threads per 10 by 10 cm range from 33 to 123, but are most often 70 to 80. The weave is that of ordinary 2/2 twill, but crystal-twill also occurs. Further, checkered patterns are seen, obtained by colour effect. At change of colour the weft thread of one colour occasionally skips over stripes of another colour. Minor crosses of weft threads, i. e. skipping to the neighbouring shed, are common. Gores are somewhat less frequently seen[13].

Tubular longitudinal borders have also been found, in two pieces in combination with more complex structures[14]. Starting borders, on the other hand, do not occur, a natural consequence if the warp had been put up for tubular weaving with closed loops at both transverse edges.

Within this group a certain piece, the so-called Huldremose garment, holds a central position, being one of the most valuable pieces Danish finds have yielded, in respect to both weaving technique and history of costumes[15]. This piece measures 264 cm in the warp direction and 168 cm in the weft direction. The two transverse edges having been joined, it has got the shape of a tube or cylinder, open at either end. The joining is so fine that it is hardly noticed, being only just traceable as a slight deviation in the texture through a vertical line in the "cylinder" (fig. 30).

Analysis of the line of joining showed the warp threads to meet from both sides in loops kept in position by a through-going thread, a kind of "lock". (See the diagram of the warping, fig. 31). We find here the phenomenon, mentioned p. 45, that the loops at one transverse edge connect thread No. 1 with thread No. 3 and No. 2 with No. 4, whereas at the opposite edge it is the neigbouring threads that are continuous. By trying this out in practice it was evident that the warping did not give the impression of being the primary one, being much too complicated. By turning each alternate pair of threads (marked X and Y) we get the situation seen in fig. 32. This is simpler and seems to have been the starting position.

In the majority of our tubular-woven fabrics the warping has been made with thread from one ball, but we also have instances of warping with two different threads[16].

In order that weaving may take place, warps of the stated types must, of course, rest over two beams and require a cord or a stick to hold the loops together, as shown in fig. 33. Likewise it is evident that such a tubular or cylindric cloth may become a square piece by drawing the collecting cord or stick out of the warp loops. Fig. 34 illustrates the position of the warp of the Huldremose garment if the cloth were spread out in a single layer. Thus, two possibilities of shape exist by the method described: a) the primary with preserved "lock", yielding a tubular piece of cloth without sewing being resorted to, and b) the secondary, a quadrangular piece with all four edges intact, obtained by "unlocking" and spreading out the fabric. There is much evidence to suggest that during Antiquity one or the other of these two possibilities was chosen, dependent on the use for which the product was intended. The cloth could, of course, be used in its closed form first and later, if desired, as an open piece by drawing out the collecting thread or cord, whereas the reverse could not be done.

On the basis of the stated features there can be no doubt about the historical relations of the four cloths from Thorup and Borremose. The analysis revealed that they all belong to the Huldremose group. We are even so fortunate as to have a small part preserved intact of the so-called "lock" in blanket C (see figs. 9, 12, and 14 at the letters A—Z). As seen in fig. 12, the loops here lie in a position corresponding exactly to that of the loops round the middle thread in fig. 31, the tubular-woven fabric from Huldremose, fig. 30.

In the three other cloths, found in the open state, the warp loops at the transverse edges are present in the characteristic positions, as a sign of the mode of warping.

The cloths here described thus no doubt belong to the earliest group of the previously published bog-found textiles. The question now arises whether the finds with which they are associated may date them more exactly. As for the Thorup blanket the answer must be in the negative. It is an isolated piece dug out by peat-cutters, who handed it over to the Hobro Museum. The three Borremose cloths, on the other hand, were, as stated above, found together with some small objects. As I am no archaeologist, I have asked two of my colleagues, who have also previously helped me with questions of archaeological dating, to

give a statement on the fragments of an earthen vessel (fig. 35) and the other objects of the find (figs. 36 and 37). Mr. Norling-Christensen, M. A., is of the opinion that the earthen vessel does not originate from the Roman Iron Age, but must belong to the Celtic Period, most likely to the earliest part of this; and Dr. H. C. Broholm gave me the following account of his views concerning the age of these antiquities: The following things were found together with the corpse in Borremose: a disk-shaped, pierced piece of amber, 1.9 cm in diameter and 0.9 cm thick, carelessly formed and with a bit of cord through the pierced hole. The bead (fig. 36 a) affords no basis for dating the find. A roundish, slightly bulging piece of bronze, worn and somewhat irregular, 1.7 to 1.8 cm in diameter (fig. 36 b) with a round hole in the top, about 6 mm in diameter. It shows traces of wear, presumably owing to the piece having for some length of time been carried in a string. The metal is rather thin. The use of the piece cannot be exactly determined. It may originally have constituted the covering of a pin (of the type shown by Sophus Müller: Ordning III, 36, and J. L. Píč: Le Hradischt de Stradonitz en Bohême, Leipzig 1906, Pls. XIV, fig. 4), and by secondary use have got its irregular shape. It is of little value for fixing the age of the find. The bottom and a flake of a small earthen vessel (fig. 35) now have a black colour, presumably brought about by the bog water. The vessel, originally the shape of a small "paunchy" pot, has been 8.9 cm high from the bottom to the opening, with a bottom diameter of 6 cm. The everted upper edge is slightly thickened, and the bottom shows a marked standing surface. The clay is mixed with fine sand. This lean, fine, and well-fired ware is very similar to that often used for earthen vessels from the end of the Late Bronze Age. Reminiscent of the pottery from this period is also the slightly thickened border, known from numerous earthen vessels (as instances the following may be mentioned: *Danske Oldsager* VI, 390, 393, 394, 397). In the same material we find standing surfaces as a characteristic feature (see *Danske Oldsager* IV, 365, 375, 382, 392, 393; the number can easily be further added to). Close parallels in shape have not been found in Bronze Age graves, but sherds of small cups and pots of a similar type are frequent in Bronze Age settlement finds. Still, I dare not refer the flake of the Borremose vessel to the Late Bronze Age. On the other hand, I feel justified in maintaining that it cannot be younger than the earliest period of the Celtic Iron Age.

Thus, the two archaeologists agree in their dating. They disagree with Mrs. E. Thorvildsen, M. A., who writes in a paper in *Kuml* (1952) that the earthen vessel belongs to the Late Celtic Iron Age or the Early Roman Iron Age[17].

Borremose has yielded no less than three important bog-grave finds, in 1946, 1947, and 1948. These are all treated of in the above-mentioned paper by Elise Thorvildsen, who tried to date them by means of pollen analysis, as is understandable, because within recent years this has played an important part in the dating of bog finds. As, however, Elise Thorvildsen at the same time states that all three corpses were found in "old pits" (*gamle Nedgravninger*), determination of their age on this basis seems, in my opinion, to be of little value (p. 36 and 40)[18].

Under such circumstances the peat soil enclosing the body can hardly be supposed to have developed by undisturbed growth *in situ*. More likely the

dead—who seem to have been persons killed by force—had been covered by peat soil dug out or off from the bog hole or its surroundings, in other words soil tossed about.

Incidentally, I have neither in the reports nor in the literature found a definition of the expression "old pits". Such a definition would be desirable, since the expression is not unequivocal. Does it signify a pre-existing hollow in the ground, brought about, for instance, by the ancient people having dug out peat, or a hole formed for the occasion, to be used solely for a person whom it was desired to get rid of at once? In the former case nobody knows how long the hole had been open or how great the disturbances had been already before the body was laid down; and in both cases the dead person is likely to have been covered by a mixed mass of earth, from which no conclusion can be drawn. If the dead had sunk into the bog while alive, e. g. by accident, or perhaps as suicides or persons sentenced to death by drowning, they would no doubt have been fighting and thus set the mire astir from the bottom of the bog.

I have also gradually come to be sceptical with regard to the theory of the bog-found corpses having been placed on the surface of the bog. Several of the bog finds bear witness of such horrors that the persons buried must have been such as nobody wanted to behold again or to have others see.

To this may be added, in my opinion, the very important argument that a corpse laid on an open bog surface doubtless would be destroyed by putrefaction and through the assistance of animals before the peat would have time to cover the body, so that only very scant remnants or nothing at all would be left for the vegetation to enclose (comp. B. Brorson Christensen: op. cit. p. 14). Finds from bogs do, in fact, exist comprising only greatly damaged and torn bits of hide or cloth reminiscent of the usual constituents of bog-found graves holding corpses. To my mind, such damaged and isolated bits of garments might be the things left by the destroying factors of a find placed on a bog-surface. The corpse itself would here have disappeared completely or nearly so. I do not mean to say that I take such greatly damaged things or body remnants to particularly support, let alone establish, the theory of placing dead persons on dry bog surfaces. The badly preserved finds may very well originate from corpses buried in bog graves or sunk in bog pools. When in 1950 (*Oldd. Tekst.*, p. 27) I described a corpse-find from Søgaards Mose, Daugbjerg Parish, Fjends District, I was inclined to regard this as having been laid on the bog-surface. It appears, however, from a letter by Mr. Bøgelev, schoolmaster at Skive, and from the register of the Bog Laboratory that the deceased had neither been placed on the bog surface nor sunk into the lake, but laid in a dug-out grave. The sample of peat taken from under the body during the unwrapping process has now been analysed by Mr. Svend Jørgensen, M. A., who kindly informed me that it does not consist of cotton-grass, but of pure sphagnum.

As stated above, I regard the theory of corpses having been laid on the bog surface as doubtful, not to say most unlikely. That objects of a more resistant material would keep until the peat covered and thus protected them is a different thing.

As, however, Elise Thorvildsen draws extensive conclusions from the pollen specimens available, I shall cite her statements (*Kuml.* 1952, p. 40) regarding the man's body found in 1947: — The pollen analysis carried out by Mr. Alfred Andersen, M. Sc., on the basis of samples from the bog and others taken in and about the body itself gave the result that the dead man most likely had been placed in the bog at a point of time lying within the Early Roman Iron Age, i. e. when there was a village on the fortress-islet. The pollen-analytical dating is further supported by the earthen vessel found near the body, which is referable to the Late Celtic Iron Age or the Early Roman Iron Age[19].

Among the records of the National Museum, Copenhagen, concerning the find there is a report, dated Aug. 29, 1952, in which Alfred Andersen mentions his determination: "the desired preliminary dating", and pronounces as follows: — Making every reservation, considering the many possible sources of error, these three specimens are, in my opinion, likely to indicate the age of the body. — Moreover, he says in the same letter that four of the specimens were analysed and that No. 2, which differed somewhat from the three others (being younger than these) presumably originated from peat laid over the corpse after the digging out. This can therefore probably be left out of account. — Furthermore it must be noted that in her paper (Kuml. 1952, p. 36) Elise Thorvildsen states that before her arrival at the place concerned the labourers had been told not to touch the find further, and that it had been covered again by peat mire to protect it from the scorching sun, we certainly understand the reservations made by the pollen specialist.

Since Elise Thorvildsen included the two other grave-finds in Borremose in her dating attempts, a brief account will be given of these. We begin with the 1946-find, referring to the report given by Knud Thorvildsen, who unwrapped the find in the technical-department of the the National Museum, Copenhagen[20]. It says as follows, in excerpt: According to information given by Mr. Vestergaard-Nielsen, museum keeper, Aars, the corpse was found 2 m deep in the bog by peat-cutters, who believed to have observed in this place an old pit in the bog under an about 0.50 m thick unbroken layer of peat. The body was not dug free at the place of finding, but remained embedded in the peat, which was cut free. The lump of peat containing the body was packed into a wooden box and sent to the National Museum ... On being exhumed the corpse was found to have been placed in the bog in the sitting position with bent and crossed legs, the right lower leg across the left. The upper part of the body lay, with a torsion to the left of the hip, close to the left thigh, the right shoulder almost touching the left knee ... The arms hung down; the left arm was bent about 90 degrees in the elbow-joint, with the forearm and hand horizontally under the buttocks. The right upper arm lay over the right thigh just above the knee; the hand and forearm lay, detached at the elbow joint, on the skin capes at the feet. The peat-cutters must be supposed to have damaged the arm and thereafter to have placed the hand and the forearm in this place ... The excessively crouched position is readily explainable by gradual sinking of the corpse under its own weight and that of the peat, provided the body had been placed in the sitting position. — Next the state of preservation

is described, which was good in the main. Further, it is stated that the fingers and toes lacked their nails, but five loose toe-nails were found round the knees.

This extract seems enough to raise some uneasiness as to the justification of dating the stated finds on the basis of pollen analyses. The statement that toe-nails were found close to the knee by no means adds to our confidence in this method of determining the age. By looking at the photo fig. 38, taken from above, during the unpacking and showing the corpse from the aspect that had turned upwards in the bog, we find it true that the legs are bent, but not more so than that they are at the same time extended forward. No more than the posterior part of the left foot was visible, for—as the report says—beside, and in part covering the feet there lay two crumpled-up skin-capes. — The question invariably suggests itself how the toe-nails had come to lie in the area about the knee. The nails must have detached themselves, but they lay in a higher stratum and relatively far from the feet in the horizontal direction. As, moreover, the anterior parts of the feet lay *under* the skin-capes, it seems a mystery how the nails could get to lie in the stated position in relation to their natural place on the body.

They might be conceived to be finger-nails from the right hand (the left lay under the buttocks), since the right forearm and hand occurred detached from the body, and, perhaps, had been placed by the finders on the capes over the feet. This hypothesis must be rejected, however, as it is unlikely that toe-nails should have been confounded with finger nails. The possibility that the nails had been torn off by force—perhaps as an act of torture—is equally unlikely, because there is no reason to suppose that anybody would have taken care to put them with the deceased into the grave. A more creditable hypothesis is this that the body was found in a secondary posture, having thus changed its position at a time when the decomposition was at such an advanced stage that the nails had come loose. This hypothesis harmonises fairly well with the view advanced by Knud Thorvildsen in the report on a subsequent collapsing of the corpse. If such had taken place and with such a strong effect as to cause toe-nails to be separated so far away from toes as seen here, there is much evidence to suggest that the corpse had been enclosed in a movable substance, mire or even water, and that the surroundings had been in motion. This is a further argument against the purity of the samples of earth available for the pollen analysis.

I shall here call attention to the facts stated concerning some of the samples from this find. Among other things, we find as follows in Knud Thorvildsen's list of Aug. 1, 1946:

Specimens 1—4,

taken just above the back-skin of the body; sample 1 close to the skin and sample 4: 5.5 cm above the skin. The samples were taken from bog-earth which had lain over the body as it sat in the bog. The chance that the layer of earth was disturbed by digging out the body cannot be excluded.

Specimen 5,

taken just above the birch-rod at the back of the head. The rod, however, possibly in a secondary position.

In another supplement to Knud Thorvildsen's report, dated July 31, 1946,

it is stated that in the cases of samples 6 and 7, and, to a smaller extent, samples 8 and 9 impurities may have been washed down during the exhumation of the body in the Museum, which took place under continuous washing with water. Sample 10 was taken in the middle of an 18 by 12 cm large lump of peat formed in a fold of one of the capes. Admixture of impurities is probably here out of the question.

The results of pollen analyses give evidence that the uncertainty and heterogeneity recorded by Knud Thorvildsen really does exist. In the beginning of a letter, dated Nov. 14, 1946, Alfred Andersen, M. Sc., writes that four samples (Nos. 6, 7, 8, and 9) have given almost concordant results with no signs of impurities, suggesting "Village Period" (by which he understands Roman Iron Age). But then he continues as follows: — Further, I have looked at samples 1 and 10, which, however, differ decidedly from the four others, showing a much older spectrum. As, moreover, the two specimens have a totally different gross appearance, they must be supposed to originate from lumps of peat thrown up from the bottom during the digging of the prehistoric bog-grave, later to have rolled down again, possibly after the corpse had been placed in the grave[21].

I am therefore highly surprised that Knud Thorvildsen, in his paper published in *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1947, writes as follows about the samples taken: — These, which have been submitted to analysis by Alfred Andersen, M. Sc., *Danmarks Geologiske Undersøgelse*, refer the corpse with great certainly to the first few centuries of the Christian Era, i. e. the Early Roman Iron Age[22].

Finally, there is the third find from Borremose, the corpse of a woman found in 1948. Regarding the pollen-analyses performed of three samples (one taken 2 cm under the body and two just above the body) Alfred Andersen says in a letter from Sept. 26, 1952, that the first gave the impression of belonging to a somewhat older stratum. This is not surprising, since evidently a hole had been dug, in which the body had been laid. The two others, on the other hand, which are very uniform, can in the main date the woman. The preliminary examinations now carried out suggest, just as in the cases of the two corpses found previously in Borremose, that the woman had lived either at the time of the Borremose habitation-period, (i. e. Fortress Period or Village Period) or immediately after. — I mentien, for the sake of completeness, that, according to Johannes Brøndsted, the oldest layer of the Borremose Fortress belongs to the Celtic Period. This is, however, to my judgment, of minor importance in this connection, because the finds of corpses in bogs, on account of their whole nature, seem preferably to have been laid in out-of-the-way places, thus by no means presupposing a near-by built-up area or connection with a certain settlement. Besides, it is again only a question of a find that had been interred in the peat, and of a definition mentioned by the geologist as preliminary.

However, in Elise Thorvildsen's opinion the following conclusion may be drawn: — The pollen-analytical dating connects the three finds in time. The result of the pollen-analysis was not contradicted by the earthen vessel found together with the corpse of the man in 1947. The skin capes at the corpse found in 1946 likewise support the pollen-analytical dating. The early dating of the textiles of the Huldremose group could, as stated above, not be regarded as bind-

ing; and now that we have a pollen-analytical dating of the woman's skirt from Borremose, we may be justified in concluding that cloths of the same type as those of the Huldremose find may still have been in use as late as in the Early Roman Iron Age[25].

Below I shall comment on the fact that her view regarding the dating of the earthen vessel and the comb from Huldremose seems to have found no adherents. In this place I shall state my reasons for not sharing her opinion concerning the importance of the pollen-analytical dating of the skirt from the 1948-find. It is surprising that evidently she has not remarked that this dating—however certain—would neither indicate a novelty nor anything that might be inconsistent with my dating of the Huldremose textiles. In *Olddanske Tekstiler,* 1950, p. 195, I pronounce as follows: The majority seem to belong to the period between the beginning of the Celtic Iron Age and the first and second centuries of our era; a few pieces are probably older. — When wanting to criticise my datings of textiles, Elise Thorvildsen might justly have been expected to have studied the material on which I base my theory, e. g. my tabulations of datable finds and the technical features of the textiles. The latter must have a right to be accepted as realities on a line with other culture-elements. Thus, diagram D (*Oldd. Teks.*, p. 143) shows that pure S-spinning, which is one of the features characteristic of the Huldremose textiles, occurs in finds Nos. 51—53 and in the Nortvig find no. 54, which the archaeologists refer to the first and second century A. D. respectively, i. e. Early Roman Iron Age[26]. (See also *Oldd. Teks.*, p. 193, 195, and 141[27] and further p. 198, where the question is discussed of a greater spread in time of the bog-grave finds than originally supposed by the various investigators). However, this by no means justifies an altering of the date of the Huldremose group as a whole.

As regards the early limit for the date of the Huldremose group, it has been stated above, p. 53, that Mr. H. Norling-Christensen, M. A., and Dr. Broholm refer the earthen vessel of the 1947-find to the earliest part of the Celtic Period, thus disagreeing with Elise Thorvildsen, who regards this as belonging to the latter part of the Celtic Period or the Roman Iron Age. Further, at p. 51 is stated Dr. Broholm's dating of the Huldremose comb, with reference to the materials at home and abroad on which he bases his conclusions. Elise Thorvildsen says about this object that the Huldremose comb is a unique piece, which may equally justly be placed later in the chronology, — without presenting any material whatever relating to combs or ornamentics in support of her theory. Dr. Broholm's dating thus remained unshaken. Elise Thorvildsen thereby also proved the unjustification of her attemps to date the bog-grave finds on the basis of skin capes, as in the cases of the above-mentioned Borremose find (*Kuml.* 1952, p. 42) and a peculiar find from Roum Mose, where a cut-off woman's head was found wrapped in a skin cape. About the latter she states that this head also had been placed in the bog about the beginning of the Christian Era (*Kuml*, 1952. p. 45). — The fact is, however, that the Huldremose comb was *sewn into* a skin cape. Consequently this cape cannot be detached from the comb (fig. 29), whose dating she has not altered. Further, there belong some skin capes — perhaps

four — to the Karlby find, in which is also included the checkered cloth mentioned p. 50. This has important features in common with the Gerumsberg mantle, whose connection with the Bronze Age must be regarded as unquestionable. (See above p. 50). That there is a basis for referring several of the skin capes to a very early time is thus indisputable; but the type is very likely to have been in use through a relatively long period, since one was present in the Haraldskær find, too, one of the finds that I include in the Corselitze group. (See above p. 51 and *Oldd. Teks.*, 1950, p. 193). Such skin capes were, in other words, used through several centuries, being therefore unsuitable for a differentiation in time between the bog-grave finds. This removes the basis for Elise Thorvildsen's dating of the Roum find; and, especially as regards the two skin-capes from Borremose 1946, there is reason to point out that they occurred together with a small bit of cloth showing exactly the combination in spinning technique characteristic of Early Bronze Age fabrics (S-spun warp and Z-spun weft). This, at any rate, argues against their being placed in the Roman Iron Age and in favour of early occurrence. However, the bit of cloth cannot be referred to the oak-coffin period, the weave being a 2/2 twill not encountered in finds from this early date. But, with due allowance for this and the possibility left open of "overlapping" of the spinning-techniques, it seems reasonable to refer the bit of cloth — and with this the whole 1946-find — to the Late Bronze Age or the Early Celtic Period, which means that it coincides with the Huldremose find. My hypothesis of the occurrence of twilled fabrics in Denmark within the Late Bronze Age has been established as a fact, as the things of the Haastrup find all belong to the Sixth Period of the Bronze Age. (See above p. 48).

It is obvious that the piece of cloth from Haastrup, owing to its small extent, cannot give such ample information on technical conditions as a piece preserved in its entirety. Nevertheless, though it is probably impossible to decide whether it was woven in this country or originates from an imported garment, it shows that twill weave found its way to Denmark within the Bronze Age. This adds further support to the dating of the Gerumsberg mantle, the importance of which for an understanding of the Danish material from the bogs we cannot deny. This stately Swedish garment of a cut like our man's cloaks from the Early Bronze Age, has not only the twill weave, but also other important features in common with the textiles of the Huldremose group. It can thus justly be characterized as a connecting link between these and the woven fabrics from the oak-coffin finds. When, moreover, we bear in mind how few textiles the finds have yielded from the interval between the period of the Bronze Age from which the large finds of costumes originate and the end of the Bronze Age, i. e. about 6-700 years, we must admit that many things may have happened within the textile art which the absence of suitable material has prevented us from following, and that we must probably be prepared of a retrogression in time with regard to certain weaving-technical details.

The years that have passed since the publication of *Olddanske Tekstiler* have not altered my view of the fundamentals regarding the problems of dating the bog-grave finds. I may, as a matter of fact, conclude this chapter by expressing

my opinion with exactly the words with which, in 1950 in *Olddanske Tekstiler*, p. 187, I opened the section on "The Weaves Determined Archaeologically and Technically": The conditions of finding give no clue to the ages of the finds; and pollen analyses, which of late years have been an invaluable aid to the archaeologists in dating bog-found things, can be used with advantage in few cases only. No serviceable specimens of earth are available from the earliest finds sent to the National Museum, Copenhagen, through a period of over 100 years; and the corpses unearthed of late years from the bogs often proved to have been buried in strata which must be older than the finds themselves. We must, therefore, investigate whether, by means of finds containing other things besides cloths, we may date the latter by the usual comparative method ...

This is what I have once more attempted.

Fig. 1. Findestedet (×) ved Græse å.

GRÆSE-FUNDET

OG ANDRE FUND PÅ SJÆLLAND AF MØNTER FRA KONGERNE NIELS OG ERIK EMUNE

AF

GEORG GALSTER

Lørdagen den 16. november 1912 var afbygger Peder Jørgensen, Lindbjerg, Græse i færd med at hente grus i en grusgrav ved Ryegård, udflyttergården matrikelnummer 3 af Græse by, Lynge-Frederiksborg herred, Frederiksborg amt[1]. Under dette arbejde stødte han på et par lerkar, der stod c. 125 cm under den naturlige overflade mellem to eller tre sten. Ved

[1] Oversigt over fundet: Roar Skovmand: De danske Skattefund fra Vikingetiden og den ældste Middelalder indtil omkring 1150. Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1942 s. 158. Forfatterens optælling af monterne afviger fra Møntsamlingens fundprotokol og nærværende fundbeskrivelse. — Guldfingerringen vejer ifølge Skovmand 29,5 g. — Ved besøg på findestedet 24. maj 1956 viste det sig, at den nævnte sand- og grusgrav på »halvøen« af sandtungen nu var fuldstændig fjernet. Den har ligget syd for det 10 m høje punkt på målebordsbladet vest for Ryegård. — Af Græsefundets mønter fra kong Niels, Roskilde, Hbg. type 9 blev 1922 et udvalg på $72^{8}/_{2}$ exemplarer afgivet til L. E. Bruuns Samling, der 1925 deponeredes i Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, se Fortegnelsen over L. E. Bruuns Samling (Kbh. 1928) nr. 2105—2182. — Møntsamlingens fundprotokol 1247.

Fig. 2. Formodede findested ved Græse å. 1956.

anstrengelserne for at få stenene på spaden havde han ramt og sønderslået potterne. Da han nu fik øje på nogle mønter, standsede han sit arbejde og tilkaldte gårdejeren Hans Pedersen, der just var i nærheden. Denne tog da potteskårene og skatten i forvaring. Mønterne havde været omhyggeligt stablede, de store for sig i resterne af en læderpung og alle de mindre i en lærredstut. Af andre sager var der en glat guldring og fem snoede, forgyldte kobberringe, også indsvøbte i en lærredsklud. Gennem lærer C. Bagger, Hørup skole, blev Nationalmuseet underrettet, og det fundne afhentedes den 21. november af museumsassistent Chr. Axel Jensen. I dennes indberetning skildres findestedet således: »Gården ligger på nordsiden af Græse å, den gamle indsejling til Slangerup, og åen danner sydgrænsen for markerne. Umiddelbart syd for gårdstedet strækker der sig en c. 200 skridt lang sandtunge mod syd, til den ene side begrænset af åens løb, der her bugter sig mod sydvest, til den anden side af eng, der som en bugt løber ind fra åengene, over hvilke sandtungen hæver sig c. 3 meter. — »Halvøen« fjærnes efterhånden, fordi den tjener som sand- og grusgrav, og det var ved sandgravning tæt ude mod tungens spids og nærmest dennes mod engvigen vendende vestkyst, at [fundet blev gjort].«

Lerpotterne har stået usædvanlig dybt under overfladen, og den ovennævnte lærer Bagger påpegede i et brev af 27. november, »at Karrene er

Fig. 3. Rester af sandbanken set fra Græse å. 1956.

blevne anbragte paa Plads ved en 2 Al. lang Udgravning fra Siden i Holmen, hvilket har gjort Arbejdet i sin Tid betydeligt lettere og mere skjult, end ved at grave ned i den opmaalte Dybde fra oven. — En udgravning fra Siden vilde naturligt lede Tanken hen paa en Odderbolig.«

Ringe, lerpotter og pengepung er beskrevet således af daværende museumsassistent Jørgen Olrik i Nationalmuseets protokol:

»8179. Trind, lidt oval Fingerring af Guld, 0,023 × 0,02 m. Af trind Form, tykkest paa Midten, huul indvendig. Bagtil er Ringen lidt sammentrykt, idet Enderne er sammenhamrede. Størst Bredde 0,004 m.

8180. Fem ens Fingerringe af forgyldt Kobber. Tv. 0,026 × 0,025 m. Ligesom Vikingetidens Ringe er de sammensnoede af to ret svære Metalstænger, der aftager i Tykkelse fra Midten udefter, ind mellem disse er lagt tynde Metalsnore, der følger Snoningerne. Bagtil er der en sammentrykt Plade, fremkommen ved Snoningernes Sammenhamring.

8181. Buget Lerkar af temmelig mørk Masse. Baade Under- og Overdelen har temmelig høje Sider, der skraaner jævnt ud mod Midten. Langs Overkanten er ridset to grove Zigzaglinjer. H. 0,10 m. Tv. foroven 0,10 m. Bugens Tv. 0,135 m. Bundens Tv. 0,085 m. Sammenlimet af flere Skaar og noget udbedret.

8182. Lerkar med ret vid Aabning, mere nærmende sig til Skaalform.

Fig. 4. Guldfingerring og 5 fingerringe af forgyldt kobber. $^1/_1$.

Temmelig lige, skraa Sider, der foroven bøjer noget indefter. Af mere rødlig Masse. H. 0,108 m. Tv. foroven 0,14 m. Størst Tv. (tæt under Mundingen) 0,15 m. Bundens Tv. 0,073 m. En Del søndret.

8183. Det øverste af en Pung af tyndt Skind, sammenbunden med Læderremme. Endvidere fire Stumper af Lærredstutter og to Brudstykker af uldent Tøj. En af Lærredsstumperne er knyttet.«

Medens lerkarrene vil blive omhandlet i en kommende afhandling om møntdaterede lerkar af museumsinspektør, mag. art. Tage Christiansen, har museumsinspektør, dr. phil. Margrethe Hald velvilligt meddelt følgende analyse af textilresterne:

2 Fragmenter af mørkebrunt Uldtøj, uregelmæssigt afrevet; foreligger delvis i sammenfoldet Tilstand. Det mindste Stykke maaler ca. 4 cm og 2 cm, det største ca. 4 cm og 7 cm. Maalene er taget, hvor Udstrækningen er størst.
Fragmenterne, der tydeligt ses at hidrøre fra samme Vævning, er udført i $^2/_2$ Kiper. Der tælles 6 S-sp. Traade paa den ene Led af Stoffet og 7 Z-sp. Traade paa den anden.

4 Fragmenter af hvidt Linnedstof, vævet i Toskaft. Stykkerne foreligger i mere eller mindre sammenkrøllet Tilstand, hvorfor de Maal, som kan angives her som ved de ovennævnte ikke kan give Oplysning om den egentlige Udstrækning paa Tøjerne.
a) maaler ca. $2^1/_2$ og $1^1/_2$ cm.
b) maaler ca. 13 og 3 cm (Stk. m. Knude).
c) maaler ca. 5 og 4 cm.
d) maaler ca. 7 og 3 cm.

Fig. 5. To lerkar. $^4/_5$.

Traadtallene er for:

a) 16 paa den ene Led af Stoffet, 22—23 paa den anden.
b) 18 – – – – – – 18 paa den anden.
c) 24 – – – – – – 15 – – –
d) 23 – – – – – – 13 – – –

Materialet gør Indtryk af at være Hør, men en sikker Materiale-Bestemmelse kan kun foretages af en Botaniker. Maaske var Muligheden for, at Nælde kan være anvendt, værd at tage med i Betragtning.

Der optaltes ialt 858 hele og 21 halve (overklippede) mønter til en samlet vægt af 642 g. Pengesummen bestod af fire uensartede bestanddele:

Roskildemønter fra Sven Estridsen, $12^1/_2$ ex.
Lunde- og Roskildemønter fra kong Niels, 3 og $808^{18}/_2$ ex.
Norske brakteater og halvbrakteater, $35^2/_2$ ex.

HENVISNINGER

Beskr.: Beskrivelse over danske Mynter og Medailler i den kongelige Samling. Kbh. 1791. — Tillæg 1794.
Hbg.: P. Hauberg: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. D. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skr., 6. Række, hist. og filos. Afd. V. 1. Kbh. 1900.
R & D.: Ramus' og Devegges ufuldendte Møntværk [1832].
Moltke: Erik Moltke: De danske runemønter og deres prægere. Nordisk numismatisk Årsskrift 1950 s. 1—56.
Schive: C. I. Schive: Norges Mynter i Middelalderen. Chria. 1865.

SVEN ESTRIDSEN

Roskilde Hbg. 39 og 39 a.

*1. ᚺᚢᚾᚨᚱᛖᚨᛏᛏᚨᚨᛁᛘ Kors af buer, der omslutter et mindre, udsmykket kors. x i 1. og 3. korsarm. || Tværbånd mellem to rækker 1 (2×10). Yderst ᛃ | x | ᛋ og ᛋ | x | ᛋ 17 mm. 1 ex. 1.01 g. Moltke 355.[2]

2. ᚺᚢᚾᚨᚱᚢᛖᚨᛏᛏᚨᚨᛁ x i 1. og 2. korsarm. || 8 og 9 1. Yderst ᚳ | x | ᚢ og ᚳ | x | ᚢ 1 ex. 1.00 g. Moltke 360.

3. ᚺᚢᚾᚨᚱᚢ·ᛁᛃᛏᛏᚨᚨᛁ || 9 og 10 1. Yderst ᛋ | x | ᛋ og ᛋ | x | ᛋ 1 ex. 1.00 g. Moltke 373.

4. ᚺᚢᚾᚨᚱᚢᛁᛃᚨᛏᛏᚨᛁ || 9 og 11 1. Som forrige. 1 ex. 0.80 g. Moltke 374.

*5. ᛏᛏᛁᚱᚢᛁᚨᚢᚺ • • i 2. korsarm. || 2×9 1. Som forrige. 1 ex. 0.97 g. Moltke jfr. 404. Samme stempler som R&D. 19 (0.95 g), Beskr. 41. Arkil nævnes på mønter fra Magnus i Lund og fra Knud den Hellige i Roskilde.

6. ᛁᛋ·ᛒᚾᛒᚨᛁᛁᛁᛁ || 8 og 9 1. Yderst ᛋ | x | ᛋ og ᚷᚷ | x | ᛋ 1 ex. 0.81 g. Moltke jfr. 406. Samme stempler som R&D. 20 (1.02 g). Esbern nævnes på Roskildemønter fra Harald Hen og Knud den Hellige.

7. ᛏᚺᛁᚷᚷᚢᛁᚱᚳᛁᚢᛉᚢ Læsemåden er usikker. || 2×9 1. Yderst ᛋ | x | x og ᛋ | x | ᛋ 1 ex. 1.10 g. Moltke 446.

8. ᛏᛁᛁᛁᚳᛏᚢᛁᛁᛁᚢᛉᛏ ⊙ i 3., ᚢ i 4. korsarm. || 6 og 7 1. Som 3. 1 ex. 1.15 g.

9. ᛞᛏᛁᚹᚢᛁᛦᛝᛁᛅᚱ ᚢ i 1. og 3. korsarm. Bagvendt: *rex su-eþ* || 2×10 1. Yderst ᚳ | ✳ | ᚢ og ᚳ | ᛜ | ᚢ 1 ex. 0.83 g. Moltke 455.

10. ᚦᛈᛁᛏᚢᛁᛁ:ᛒ:ᛁᛁᛁ: x i korsarmene. || 2×8 1. Som 3. 2 ex. 0.83 og 0.85 g. Moltke 453. Samme stempler som R&D. XXVI.

11. ᛏᚢᛁᛏᛏᚾᚢ[ᛈᛁ· ✲ i korsarmene. || 8 og 10 1. Yderst ᚦ | x | ᛏ og ᚠ | x | ᚢ 1 ex. 0.96 g. Moltke 456.

12. [ᛏᚦᛁᛦᚱ]ᚦ·ᚢ|ᛉᛁᛁ ✲ i korsarmene. Muligvis forvansket for *þorþ a mik* (Thord ejer mig)[3] || 10 og ? 1. Yderst ᚦ | ✲ | ᚢ og ? $^1/_2$ ex. (overklippet). Moltke jfr. 409. Samme forsidestempel som R&D. 34, Beskr. 35 og 36.

NIELS

Lund Hbg. 1.

*13. ·ᚺᛁ|ᛋ|ᚺᛁᚢ|ᚫᚢ Knæbilled, h. s., med sværd og falk. || ᛏᛒᛁᛟᚱᚾᛁᛚ·ᚢᚾᛞᛋᚹᚢᛏ· Borg. 1 ex. 20 mm. 0.85 g. Forsideomskriften her og i det følgende er forvansket for NICOLAVS REX. Biorn (Bjørn) nævnes på Lundemønter fra Sven Estridsen, Harald Hen, Knud den Hellige og Erik Egode. Forsidefremstillingen er et tidligt vidnesbyrd om falkejagt i Danmark. Bagsidefremstillingen er muligvis

---

[2] Disse runemønter fra Sven Estridsen, Roskilde, fremkom første gang 1739 i et stort møntfund fra Holsteinborg, hvorom henvises til Nordisk numismatisk Årsskrift 1937 s. 46—61. En lodighedsprøve, som Luxdorph 1765 lod daværende møntguardein Frantz Heinrich Müller tage af en af disse mønter (med omskrift ᚺᚢ|ᚾᛒ|ᛋᛏ|ᛏᚾ), som vejede 280 richtpfennigteile (1,00 g), gav det overraskende resultat, at den kun holdt 6 lod 6 gren (396 ‰). Sstds. s. 58. — Statsguardein Johs. Siggaard og overkontrollør Oluf Larsen har velvilligt prøvet 3 mønter af samme type, men uden runer (Hbg. 36), R & D. 40, 56 og 56, der holdt 803, 827 og 784 ‰. Man betragtede i middelalderen almindeligvis 15-lodigt sølv (937 ‰) som fuldgodt sølv, men selv dette blev altså langtfra nået i Sven Estridsens mønt, og i Kong Niels' tid blev det endnu ringere.

[3] Se nedenfor s. 77.

Fig. 6. Monter fra Sven Estridsen og Niels.

tænkt som et idealiseret billede af kongsgården, hvortil møntsmedjen var knyttet.[4]

14. Ulæseligt. Hoftebilled, som forrige. || +BIORNILVDEHI 1 ex. 0.87 g.

*15. ᚢᛁᛁᚳᛁᛟ Som forrige; ring ved hagen. || +VLFMOFECI 1 ex. 0.84 g. Bagsideomskriften skal sikkert være Ulf me fecit.[5] Ulf nævnes på Lundemønter fra Sven Estridsen, Harald Hen og Knud den Hellige.

Disse tre Lundemønter hører til kong Niels' tidligste udmøntninger og er således betydelig ældre end de følgende Roskildemønter, der hidrører fra Niels' sidste kongetid.

Roskilde Hbg. 9.

*16. ᛁ·ᛟ·ᛪ·ᛟ·ᚾ·ᚾ·+ Brb., h. s., med rund hjelm og fane. Omskriften mellem perlekrese. || ᛏᛖᚺᛞᛊ Borg. Perlekres. $11^1/_2$ ex. Gennemsnitsvægt 0.722 g, tungeste ex. 0.90 g. 22 mm. Samme stempler som Tessebølle-fund 43.[6] Det meget forvanskede møntprægernavn her og i det følgende skal være Andreas, som det også fremgår af ældre mønter fra kong Niels fra Roskilde. M. h. t. bagsidefremstillingen er det nærliggende at tænke sig en idealiseret gengivelse af kongsgården i Roskilde.

17. ·:ᛁᚾIᛟL·:ᛪᛟᚹᛈX || ᛏᚾᛞᛈ 1 ex. 0.69 g.

18. ·:ᛁᚺIᛟLᚫᛟᛖ || ᛏᚾ..ᛞᚹ · i den midterste borgport. 12 ex. Gn. 0.695 g, tungeste ex. 0.78 g.

19. +ᚺIᛟLᚫ·Vᛟ || ᛏᚾᛞᛈ 1 ex. 0.63 g.

20. Fs. = 19. || ᚫᚾᛞᚠ · i den midterste borgport. 9 ex. Gn. 0.670 g, tungeste ex. 0.80 g.

21. ᚺIᛟI || = 20. 8 ex. Gn. 0.675 g, tungeste ex. 0.76 g.

22. +ᛁᚾ+ᛟ || = 20. 5 ex. Gn. 0.640 g, tungeste ex. 0.73 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 44.

23. Omskrift ?••• på brystet. || = 20. 1 ex. 0.76 g.

24. Fs. = 19. || ᛁᚾ·ᛞᚠ (på halvdelen af exemplarerne mangler · tilsyneladende) · i midtporten. $18^1/_2$ ex. Gn. 0.693 g, tungeste ex. 0.81 g.

25. +ᚫᛁᚾᛞᛟX || = 24. 12 ex. Gn. 0.679 g, tungeste ex. 0.81 g.

26. Fs. = 21. || = 24. 5 ex. Gn. 0.640 g, tungeste ex. 0.73 g.

27. Fs. = 22. || = 24. 1 ex. 0.69 g.

28. +ᛁᚾIᛈᛟLᛏᛟ || ᛏᚺᛞᛟ 13 ex. Gn. 0.712 g, tungeste ex. 0.85 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 46.

29. ᛁᚾI – ᛟLᛏᛟ REX Fanen har tre flige, der deler omskriften. || = 28. 5 ex. Gn. 0.760 g, 2 tungeste ex. 0.81 g.

30. ᚹᚺᛟᛟᛏᛟᚻ || = 28. 1 ex. 0.66 g.

---

[4] Om kongsgårdens beliggenhed nær ved den fredlyste torveplads henvises til Ragnar Blomqvist: Lunds historia I. Medeltiden (Lund 1951). Bagsideomskriften på denne mønt er lidt forvansket for »BIORN I LVNDE. PAX«. En variant har PAX POR, der sikkert skal læses »PAX PORTVS« og sigte til, at handelspladsen var fredlyst. Se iøvrigt Blomqvist, anførte værk s. 48, og Axel Ernst: Om Møntfundet fra Lunds Domkirke 1835. Nordisk num. Årsskrift 1946 s. 157 med der anført litteratur.

[5] Hauberg har på en variant læst VFE, men dette står med forvanskede bogstaver, som rimeligvis skal betegne VLF. Navneformen VFE kendes ellers ikke og bør følgelig udgå i Danmarks gamle personnavne, udgivet af Gunnar Knudsen og Marius Kristensen, II (Kbh. 1941—48) sp. 1512 f.

[6] Om Tessebølle-fundet se nedenfor s. 81—87.

31. Fs. = 16. || ᛏNDᛇ (17 ex. har bs. noget ændret ved slid på stempel). 19 ex. Gn. 0.734 g, tungeste ex. 0.95 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 48.
32. Fs. = 28. || = 31. 1 ex. 0.86 g.
33. Fs. = 18. || ᛏNDᛇ 2 ex. 0.72 — 0.77 g.
34. +ᛁNIOLᛏᛟ || = 33. 5 ex. Gn. 0.698 g, tungeste ex. 0.92 g.
35. Fs. = 34. || ᛏNᚢᛊ 2 ex. 0.65 — 0.74 g. Samme stempler som Tessebøllefund 51.
36. +ᛁNIOᚴV || = 35. 2 ex. 0.65 — 0.70 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 52.
37. Fs. = 34. || ᛏИD2 1 ex. 0.74 g.
38. Fs. = 19. || ᛏИ·D2 9 ex. Gn. 0.682 g, tungeste ex. 0.78 g.
39. Fs. = 21. || = 38. 1 ex. 0.71 g.
40. Fs. = 36. || = 38. 8 ex. Gn. 0.625 g, tungeste ex. 0.69 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 53.
41. Fs. = 17. || ᛦИᚦᛇ 2 ex. 0.50 — 0.58 g.
42. ·HIᚠOLAVᛟREX || ᛏNQV 1 ex. 0.85 g.
43. Fs uden omskrift. || = 42. 9 ex. Gn. 0.773 g, tungeste ex. 0.90 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 54 a.
44. Fs. = 16. || ᛏND $1^1/_2$ ex. 0.81 g.
45. Fs. = 19. || ᛎND 10 ex. Gn. 0.694 g, tungeste ex. 0.75 g.
46. Fs. = 21. || = 45. 5 ex. Gn. 0.744 g, tungeste ex. 0.82 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 55.
47. Fs. = 22. || = 45. 1 ex. 0.65 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 56.
48. Fs. = 25. || = 45. 3 ex. 0.67 — 0.80 — 0.90 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 57.
49. + ᛜᛦVᛋ || = 45. 1 ex. 0.65 g.
50. Fs. = 22. || ᛎ·N·D 1 ex. 0.65 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 58.
51. Fs. = 22. || ᛎND 5 ex. Gn. 0.716 g, tungeste ex. 0.80 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 60.
52. Fs. = 18. || ᛏND forskellig fra 51. 12 ex. Gn. 0.755 g, tungeste ex. 1.01 g.
53. Fs. = 19. || = 52. 2 ex. 0.70 — 0.78 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 61.
54. Fs. = 34. || = 52. 6 ex. Gn. 0.718 g, tungeste ex. 0.85 g.
55. Fs. = 19. || ᛎИD 1 ex. 0.67 g.
56. Fs. = 21. || = 55. 3 ex. 0.51 — 0.68 — 0.71 g.
57. Fs. = 22. || ᛎИᛐ 2 ex. 0.63 — 0.75 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 62.
58. Fs. = 25. || = 57. $9^1/_2$ ex. Gn. 0.638 g, tungeste ex. 0.76 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 63.
59. Fs. = 34. || ᛦNᛒᛇ 8 ex. Gn. 0.703 g, tungeste ex. 0.89 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 64.
60. +ᛁИ IOLᛏᛟ forskellig fra 34. || = 59. 1 ex. 0.76 g.
61. Fs. = 36. || = 59. 4 ex. Gn. 0.648 g, tungeste ex. 0.79 g.
62. Fs. = 17. || ᛦИOE 6 ex. Gn. 0.732 g, (2) tungeste ex. 0.81 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 65.
63. ⁘ᛁNIOᚴVᛟᚱE || = 62. 5 ex. Gn. 0.776 g, 2 tungeste ex. 0.83 g.
64. Fs. = 18. || = 62. 11 ex. Gn. 0.648 g, tungeste ex. 0.82 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 66.
65. +ᛁNIOLᛏᛟ || = 62. 6 ex. Gn. 0.627 g, tungeste ex. 0.74 g.
66. +NIOᚴᛟᛜ || = 62. $17^1/_2$ ex. Gn. 0.715 g, tungeste ex. 0.90 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 67.
67. Fs. = 19. || = 62. 1 ex. 0.88 g.
68. +ᛁNIЄOLᛏᛜ || = 62. 1 ex. 0.74 g.

69. Fs. = 16. || = 62. 1 ex. 0.57 g.
70. Fs. = 18. || ᛏᚾᚮᚠ 4 ex. Gn. 0.665 g, tungeste ex. 0.82 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 68.
71. Fs. = 18. || ᛏᚾᚮᛉ 1 ex. 0.76 g.
72. Fs. = 18. || ᚬᚾᚮ 3 ex. 0.64 — 0.70 — 0.83 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 69.
73. Fs. = 34. || ᚬᛟᛑ 5 ex. Gn. 0.730 g, tungeste ex. 0.87 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 70.
74. Fs. = 60. || = 73. 5 ex. Gn. 0.724 g, tungeste ex. 0.80 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 71.
75. + ᚮ ᚮ ᚮ || = 73. 1 ex. 0.62 g.
76. Fs. = 18. || ᛅᚯᛏ· 1 ex. 0.48 g.
77. Fs. = 19. || = 76. $1^1/_2$ ex. 0.60 g.
78. +ᚴᚾᚮᛚᛅᛟ || = 76. 1 ex. 0.80 g.
79. ᛟᛪᚮᛁᚴ+ || ᛖᛅᛊᚿ 1 ex. 0.75 g. Det meget forvanskede møntprægernavn her og i det følgende skal antagelig være Eastmund eller Estmund, som nævnes på Lundemønter fra Knud den Hellige, Oluf Hunger og Erik Egode.[7]

*80. ᚡᚿᚹ·ᚳ·ᚢᚬᚬ ᛁᚸᚦ·ᛎ (fortegnede bogstaver) Brb. v. s. || ᚱᚬᚿᛁᛁ Tagbygningen afvigende fra den almindelige type. 1 ex. 0.61 g.

81. Fs. = 80. || Som 80, men endnu mere fortegnede bogstaver. 1 ex. 0.74 g.
82. ᚿᛁ-ᚳᛟᛚᚬᚡᛟᚱᚴᛖᚷ Brb. v. s. || = 81. 2 ex. 0.70 — 0.70 g.

*83. Fs. = 68. || ᛖᛉᛘᛅᚴ 5 ex. Gn. 0.736 g, tungeste ex. 0.76 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 72.

84. Fs. = 68. || ᛫·ᚢᛘᛇ 4 ex. Gn. 0.743 g, tungeste ex. 0.79 g.
85. Fs. = 22. || ᛝᛟᛘᛑ · i porten t. h. 1 ex. 0.67 g.
86. Fs. = 23. || = 85. 1 ex. 0.79 g.
87. Fs. = 34. || = 85. 2 ex. 0.60 — 0.64 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 73.
88. Fs. = 36. || = 85. 2 ex. 0.55 — 0.75 g.
89. Fs. = 60. || = 85. 4 ex. Gn. 0.723 g, tungeste ex. 0.87 g.
90. Fs. = 75. || = 85. 4 ex. Gn. 0.673 g, tungeste ex. 0.75 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 74.
91. +ᚴᚿᛁ ᚮᛚᛅᛟ || =ᛟᛘᛇ· i porten t. v. 1 ex. 0.72 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 76.
92. Fs. = 23. ᛝᛉ·ᛘᛇ · i midtporten. 1 ex. 0.73 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 77.
93. Fs. = 23. || ᛖᛟᛘ · i midtporten. 10 ex. Gn. 0.669 g, tungeste ex. 0.76 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 78.
94. Fs. = 75. || = 93. 4 ex. Gn. 0.663 g, tungeste ex. 0.75 g.
95. +ᚴ ᚿᛁᚮ || = 93. 2 ex. 0.54 — 0.62 g.
96. Fs. = 34. || ᛝᛟᛘ · i porten t. v. 2 ex. 0.71 — 0.73 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 79.
97. +ᚴᚾ ᚮᛚᛅᛟ || = 96. 14 ex. Gn. 0.769 g, tungeste ex. 0.94 g.
98. ᚿᚴᛁ ᛚᚬᛟ || = 96. 1 ex. 0.85 g.
99. +ᚴᚿ ᛟ || ᛝᛟᛘ · i porten t. v. Stemplet forskelligt fra 96. 1 ex. 0.69 g.
100. +ᚴᚱ ᚿᚮ || =ᛟᛘ · i midtporten. 1 ex. (defect).
101. Fs. = 100. || ᛝᛟᛙ · i midtporten og kvistvinduet. 1 ex. 0.62 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 82.

---

[7] Danmarks gamle Personnavne I (Kbh. 1936—40) sp. 277.

102. +ᛁNIᛑLA || ᛖᛟᛘ • i midtporten. 14 ex. Gn. 0.640 g, tungeste ex. 0.77 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 83.
103. NIᛁCOLAVᛟ·REX· || ᛖᛟTᛘ 14 ex. Gn. 0.813 g, tungeste ex. 0.97 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 85.
104. ·:·NICOLAVᛟ·REX || = 103. 2 ex. 0.70 — 0.90 g.
105. ·:·NIᛁCOLAVᛟ·REX || Stemplet forskelligt fra 103. 1 ex. 0.80 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 86.
106. ·:·NIᛁCOLAVᛟ·REX· || Stemplet forskelligt fra 103 og 105. $1^1/_2$ ex. 0.88 g.
107. Fs. = 106. || Stemplet forskelligt fra de foregående. 1 ex. 0.91 g.
108. Fs. = 106. || Stemplet forskelligt fra de foregående. 1 ex. 0.86 g.
109. Fs. = 106. || Stemplet forskelligt fra de foregående. 6 ex. Gn. 0.808 g, tungeste ex. 0.88 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 87.
110. ·:·NIᛁCOLAVᛟ·RᛈX || = 109. 1 ex. 0.89 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 88.
111. ·:·NIᛁCOLAVᛟ·RIX || = 109. 6 ex. Gn. 0.750 g, tungeste ex. 0.87 g. Samme stempler, men med • på midten af fs. (på kinden): Tessebølle-fund 89.
112. Fs. = 42. || = 109. 1 ex. 0.77 g.
113. NIᛁCOLAVᛟ·RᚠX || Stemplet forskelligt fra de foregående. 1 ex. 0.76 g.
114. +NICOLᗅVᛟ || ᛊᛟTᛘ 1 ex. 0.85 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 90.
115. ᚷИOᛟᗅOᚺИ+ || ᛖᛟTᛘ 5 ex. Gn. 0.806 g, tungeste ex. 0.88 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 98.
116. Fs. = 42. || ᛖᛊTII 3 ex. 0.62 — 0.72 — 0.73 g.
117. Fs. = 111. || = 116. 2 ex. 0.69 — 0.82 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 99.
118. Fs. = 114. || = 116. 1 ex. 0.81 g.
119. ·NIᛁCOLAVᛟ·REX Fanestangen mellem 2 • || = 116. 1 ex. 0.63 g.
120. ·ᛟVAᒧOᗡ·IИᛁ+ Brb. v. s. Fane med 3 flige uden dug. || = 116. 1 ex. 0.80 g.
121. Fs. = 16. || ᛖᛟTᛘ 2 ex. 0.62 — 0.76 g.
122. Fs. = 63. || = 121. 3 ex. 0.75 — 0.85 — 0.90 g.
123. Fs. = 91. || = 121. 1 ex. 0.54 g.
124. Fs. = 115. || = 121. $24^1/_2$ ex. Gn. 0.751 g, tungeste ex. 0.90 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 100.
125. Fs. = 68. || ᛖᛊTᛘ Rundt kvistvindue. 1 ex. 0.57 g.
126. Fs. = 78. || = 125. $2^1/_2$ ex. 0.67 — 0.71 g.
127. +ᛁᚱᚠXNIOᒪ || = 125. 12 ex. Gn. 0.716 g, tungeste ex. 0.84 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 101.
128. Fs. = 68. || ᛖᛟTᛘ 4 ex. Gn. 0.653 g, tungeste ex. 0.76 g.
129. Fs. = 91. || = 128. 4 ex. Gn. 0.735 g, tungeste ex. 0.79 g.
130. Fs. = 75. || ᛖᛟTᚺ • i midtporten. 3 ex. 0.65 — 0.68 — 0.74 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 102.
131. NICOLAVᛟREX || ᛖᛟT· De tre porte mangler grundlinje. 9 ex. Gn. 0.817 g, tungeste ex. 0.95 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 103.
132. Fs. = 131. || ᛖᛟT 4 ex. Gn. 0.872 g, tungeste ex. 0.99 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 104.
133. Fs. = 42. || Stemplet forskelligt fra 132. 3 ex. 0.68 — 0.75 — 0.87 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 105.
134. Fs. = 42. || Stemplet forskelligt fra 132 og 133. 3 ex. 0.77 — 0.78 — 0.96 g.
135. Fs. = 119. || Stemplet forskelligt fra 132 — 134. $6^1/_2$ ex. Gn. 0.795 g, tungeste ex. 0.84 g.

136. Fs. = 119. || Stemplet forskelligt fra 132 — 135. 2 ex. 0.70 — 0.79 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 107.
137. Fs. = 103. || Enkelte sidestolper. 12 ex. Gn. 0.802 g, tungeste ex. 0.98 g.
138. Fs. = 119. || = 137. 1 ex. 0.63 g.
139. NIÇOLA VO·REX || = 137. 1 ex. 0.63 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 108.
140. Fs. = 106. || Enkelte sidestolper, men stempelforskellig fra 137. 3 ex. 0.75 — 0.75 — 0.91 g.
*141. Fs. = 42. || ÞOT 2 ex. 0.64 — 0.87 g.
142. Fs. = 119. || = 141. 1 ex. 0.65 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 109.
143. +ᛁᛋ IOLᛏᛟ || ΞᛟI · i porten t. v. 1 ex. 0.77 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 110.
144. Fs. = 75 (men langt mere slidt på stemplet). || TᛟΞ · i midtporten. 17 ex. Gn. 0.649 g, tungeste ex. 0.80 g.
145. +ᛁREXNIO || = 144. 4 ex. Gn. 0.698 g, tungeste ex. 0.80 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 111.
146. +O ·:·OII· || LOЄN Rundt kvistvindue. 1 ex. 0.71 g. De meget forvanskede former af denne møntprægers navn, som kun forefindes på denne møntype, giver næppe noget holdepunkt for at afgøre, hvad han egentlig har heddet.[8]
147. +NIOLᛏЄᛟ || LOЄᚾ Rundt kvistvindue; kun to porte. 1 ex. 0.79 g.
148. Fs. = 146. || LOЄᚾ · i stedet for kvistvindue; kun to porte. 2 ex. 0.70 — 0.87 g.
149. Fs. = 146. || _OᚼИ 4 ex. Gn. 0.733 g, tungeste ex. 0.80 g.
150. +ᛁ·NIOI || = 149. 1 ex. 0.65 g.
151. Fs. = 146. || LOFN 4 ex. Gn. 0.635 g, tungeste ex. 0.83 g.
152. Fs. = 147. || = 151. 3 ex. 0.52 — 0.65 — 0.81 g.
153. +ᛁNIOLᛏᛟ || = 151. 9 ex. Gn. 0.729 g, tungeste ex. 0.81 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 112.
154. +ᛁNIOLᛏᛟ || = 151. 4 ex. Gn. 0.653 g, tungeste ex. 0.76 g.
155. +ᛁᚨ -XNIOᚴ || = 151. 9 ex. Gn. 0.613 g, tungeste ex. 0.73 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 113.
156. +ᛁNIOᚾ || = 151. 1 ex. 0.62 g.
157. Fs. = 154. || LOFᚾ Kun to porte. 1 ex. 0.79 g.
158. Fs. = 154. || LONᛇ Kun to porte. 4 ex. Gn. 0.643 g, tungeste ex. 0.71 g.
159. Fs. = 155. || = 158. 1 ex. 0.82 g.
160. +ᛁᛝ OLA || = 158. 1 ex. 0.66 g.
161. Fs. uden omskrift. || LONᚾ · i stedet for kvistvindue; kun to porte med · over hver. 6 ex. Gn. 0.740 g, tungeste ex. 0.83 g.
162. Fs. = 155. || LO·Nᚾ Kun to porte. $4^1/_2$ ex. 0.62 — 0.62 — 0.67 g (og defect ex.).
163. Fs. = 146. LON' Rundt kvistvindue. 3 ex. 0.70 — 0.75 — 0.89 g.
164. = 163 (samme stempler) men med · i hver af de tre porte på bs. 1 ex. 0.82 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 114.
165. Fs. = 161. || LON Rundt kvistvindue og to porte. 3 ex. 0.70 — 0.71 — 0.74 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 115.
166. Uden omskrift. Brb. v. s. Fane med tværstribe. || = 165. 1 ex. 0.59 g.
167. Fs. = 146. || ᛁOᒧ Rundt kvistvindue. 1 ex. 0.77 g.

[8] Danmarks gamle Personnavne II sp. 845 formoder Lewine (Leofwine).

168. Fs. = 161. || = 167. 4 ex. 0.63 — 0.73 — 0.85 g (og defect ex.). Samme stempler som Tessebølle-fund 116.
169. ⁘NICOLAVS REX Fanestangen mellem to • || LOHT Kun to porte. 1 ex. 0.85 g. Samme stempler som Glim-fund[9], Beskr. Tillæg s. 19 nr. 4 (0.65 g) R&D. XIX 2. Møntprægernavnet her og i det følgende er muligvis Loti, som ifølge Danmarks gamle Personnavne (II sp. 856) måske forekommer i Lødderup (Ludathorp) i Ingelstad herred.
170. ⁘NICOLAVS•REX Fanestangen mellem to • || Som 169. Slidte stempler. 1 ex. 0.83 g.
171. ⁘NICOLAVS•RFX• Fanestangen mellem to • || = 170. 3 ex. 0.66 — 0.71 — 0.71 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 120.
172. Fs. = 171. || THOJ Ringmuren (med port) fremtrædende. 1 ex. 0.79 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 123.
173. Fs. = 171. || LOTH Kun to porte. På 3 ex. er bs.-stemplet mere slidt, så at det ser ud som et forskelligt stempel. 5 ex. Gn. 0.716 g, tungeste ex. 0.81 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 124.
*174. Fs. = 120. || ЯAM på ringmuren forneden HIT. $12^1/_2$ ex. Gn. 0.764 g, tungeste ex. 0.89 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 125. Martin nævnes også på Roskilde-mønter fra Erik Emune.
*175. Fs. uden omskrift. Brb. v. s. || MAR Rundt kvistvindue. 1 ex. 0.72 g.
176. Fs. uden omskrift. Brb. v. s. Stemplet forskelligt fra 175. || = 175. $^1/_2$ ex. (0.46 g).
177. Fs. = 42. || OIO (Stolpe mellem to vinduer (?), næppe noget navn). 1 ex. 0.71 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 126 og Roskilde-fund.[10]
178. ⁘NICOLAVS•RFX || •TOTI• Rundt kvistvindue (som de følgende til 209). Kvist med dobbelte linier. 1 ex. 0.79 g. Toti nævnes kun på denne møntype.[11]
179. Stempelforskellig fra 178. || = 178. 2 ex. 0.87 — 0.89 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 127.
180. ⁘NICOLAVS•RFX || TOTI 2 ex. 0.81 — 0.95 g.
181. ⁘NICOLAVS•RFX || Stempelforskellig fra 180. 6 ex. Gn. 0.812 g. tungeste ex. 0.88 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 128 og Glim-fund, Beskr. Tillæg s. 19 nr. 3.
182. +NICOLAVS•RFX• || Stempelforskellig fra foregående. 5 ex. Gn. 0.806 g, tungeste ex. 0.92 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 129.
183. Fs. = 182 (dog er stemplet mere slidt). || Stempelforskellig fra foregående. 3 ex. 0.75 — 0.80 — 0.86 g.
184. Fs. = 182. (Stemplet slidt). || Stempelforskellig fra foregående. $4^1/_2$ ex. Gn. 0.893 g, tungeste ex. 0.97 g.
185. •NICOLAVS•RFX Fanestangen mellem to • || Stempelforskellig fra foregående. $2^1/_2$ ex. 0.65 — 0.75 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 130.
*186. NICOLAVS•RFX || = 185. 14 ex. Gn. 0.750 g, tungeste ex. 1.00 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 131.
187. Fs. = 178. || Sidestolperne med enkelt linie; ringmuren med prikket overlinie. 1 ex. 0.69 g.
188. ⁘NICOLAVS•RFX || = 187. 1 ex. 1.12 g (!).

[9] Om dette gravfund se nedenfor s. 100.
[10] Om dette løsfund se nedenfor s. 101.
[11] Danmarks gamle personnavne II sp. 1472.

189. ✣NICOLAVS·REX· || = 187. 2 ex. 0.85 — 0.96 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 132.
190. Fs. = 188. || Som 187 med forskelligt stempel. 1 ex. 0.84 g.
191. ✣NICOLAVS·REX || = 190. 1 ex. 0.85 g.
192. ·✣NICOLAVS·REX || = 190. 3 ex. 0.78 — 0.84 — 0.85 g.
193. ✣NICOLAVS·REX || = 190. 3 ex. 0.70 — 0.78 — 0.87 g.
194. Fs. = 193. || Som foregående, men stempelforskellig. 1 ex. 0.92 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 133.
195. Fs. = 193. || Som foregående, men stempelforskellig. 1 ex. 0.85 g.
196. Fs. = 193. || Som foregående, men stempelforskellig. 4 ex. Gn. 0.830 g, tungeste ex. 0.88 g.
197. Fs. = 189. || = 196. 3 ex. 0.74 — 0.75 — 0.87 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 134.
198. Fs. = 179. || Som foregående, men stempelforskellig. 3 ex. 0.82 — 0.82 — 0.82 g.
199. Fs. = 179. || Som foregående, men stempelforskellig. 1 ex. 0.81 g.
200. ✣NICOLAVS·REX || Som foregående, men med ı på hver side i ringmuren. 1 ex. 0.77 g.
201. ✣NICOLAVS·REX || Sidestolper med enkelte linier. 9 ex. Gn. 0.808 g, tungeste ex. 1.02 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 136.
202. Fs. = 42. || = 201. 5 ex. Gn. 0.742 g, tungeste ex. 0.87 g.
203. Fs = 186. || Som 201, men stempelforskellig. 1 ex. 0.75 g.
204. Fs. = 186. || Som 201—03, men stempelforskellig. 4 ex. Gn. 0.730 g, tungeste ex. 0.79 g.
205. Fs. = 182. || Som foregående, men ı på hver side i ringmuren. 1 ex. 0.78 g.
206. Fs. = 42. || TOT Uden ringmur. 5 ex. Gn. 0.766 g, (2) tungeste ex. 0.84 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 137.
207. Fs. = 120. || = 206. 1 ex. 0.70 g.
*208. – · – o · – · Brb. v. s. || = 206. 9 ex. Gn. 0.824 g, tungeste ex. 1.05 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 138.
*209. Fs. = 166. || Kun to porte. 4 ex. Gn. 0.683 g, tungeste ex. 0.75 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 139.
210. ✣ ··· MIOLA ··· på brystet, · i og under fanedugen. || VLIF Kun to porte med · i hver. 1 ex. 0.62 g. Navnet her og i det følgende er sandsynligvis forvansket for Vlfric, der nævnes på Roskilde-mønter fra Erik Emune.[12]
211. ✣ NOFRV || = 210. 2 ex. 0.65 — 0.71 g.
212. ··· OIIM ·· på brystet. || = 210. 2 ex. 0.73 — 0.73 g.
213. ✣MIOLAS ·· på brystet. || VLIA Kun to porte; ·· over kvisten, · i vinduet. 9 ex. Gn. 0.710 g, tungeste ex. 0.81 g.
214. ✣M IORVS || = 213. $3^2/_2$ ex. 0.62 — 0.63 — 0.70 g.
215. O OIM✣ ·· på brystet. || = 213. 1 ex. 0.76 g.
216. Fs. = 210. || VLRI Kun to porte mellem to · 7 ex. Gn. 0.687 g, tungeste ex. 0.74 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 142.
217. Fs. = 211. || = 216. 5 ex. Gn. 0.718 g, tungeste ex. 0.75 g. Samme stempler som Tessebølle-fund 143.
218. Fs. = 212. || VLAF 8 ex. Gn. 0.653 g, tungeste ex. 0.76 g.
219. Fs. = 212. || VLAE Kun to porte. 4 ex. Gn. 0.668 g, tungeste ex. 0.74 g.

[12] Hauberg s. 232 antager to navne VLF og VLRI, det sidste er usandsynligt.

220. Fs. = 211. || = 219. 1 ex. 0.72 g.
221. +ᛁ᛭ᛁ... || = 219. 1 ex. 0.65 g.
*222. Fs. = 210. || ᚢᛚᛒ 3 porte mellem to · 2 ex. 0.74 — 0.75 g.

NORGE

Antagelig Eysteins og Sigurd Jorsalfarers kongetid (1103—30). Mønterne er meget tynde, prægede som halvbracteater og bracteater.

*223. ᛁᛁᛁᛁᛁ..ᛁ ᛁᛁᛁᛁᛁ Stående frelser (med bog i h. og palmegren i v. hånd?); det glorieomfattede hoved mellem to ·:·. Omskriften deles forneden. || ·ᛁ·ᛁᛜᛁᛜ·ᛁᛁ–ᛁᛓᛁ–ᛁᛁᚿᛁ Kors med ⊙ i midten og ·:· på armenderne. 1 ex. 17 mm. 0.36 g.
*224. Spor af omskrift. Utydeligt brb. || Krykkekors, iøvrigt utydelig. 1 ex. 17 mm. 0.25 g.
*225. Hoved (brb.?). || Spor af omskrift. Tvelinjet krykkekors lagt på et punkteret krykkekors. Mispræget, således at fs. og bs. står på samme side. 1 ex. 17 mm. 0.25 g.
*226. Utydeligt hoved (brb.?). || Spor af omskrift. Tvelinjet krykkekors lagt på et kors. 1 ex. 16 mm. 0.28 g.
*227. ...ᛁᛁᚳᛜᛁᛁ... Utydeligt hoved (brb.?) t. h. 1 ex. 0.28 g. cf. Schive V 42 og Vevey-fund 20.[13]
*228. To brbr. 1 ex. 0.23 g. Vevey-fund 21.
*229. Brb. af forskellige stempler. 6 ex. 0.20 — 0.22 — 0.25 — 0.27 — 0.29 — 0.31 g cf. Vevey-fund 8—11 c.
*230. Biskoppeligt brb. t. h. med krumstav. ·:· bagved, ✠ foran hovedet. 1 ex. 0.22 g. Schive V 41.
*231. Grif t. h. 1 ex. 0.20 g. Vevey-fund 2.
*232. Fugl t. h. 2 ex. 0.24 — 0.24 g. Schive IV 251 (misforstået tegning) og Vevey-fund 5.
*233. ·ᛁᚱᛋᛁᚱ...ᛁᛚᚦᚱᛅᛏᛘᚱᚴ Krykkekors på korsarmet kors. Forskellige stempler (og omskrift?). $3^1/_2$ ex. 0.23 — 0.20 — 0.18 g. Den forvanskede runeomskrift synes at angive møntprægernavnet (?) Harald (h͡arlaðr, bagvendt læst).
*234. Som 233, men tilsyneladende anden ulæselig omskrift. 1 ex. 0.25 g.
*235. Dobbeltlinjet krykkekors på mindre kors. 1 ex. 0.26 g. Vevey-fund 5 bs.
*236. Utydelig omskrift. Dobbeltlinjet kors. 1 ex. 0.29 g.
*237. Krykkekors på tvelinjet krykkekors. 2 ex. 0.29 — 0.22 g. Schive IV 28 bs. og V 23 samt Vevey-fund 7 a og 8 b bs.
*238. Lignende. 1 ex. 0.22 g.
*239. Lignende, men det enkelte kors har punkterede arme. 1 ex. 0.24 g.
*240. Krykkekors på tvelinjet kors, i midten o. 1 ex. 0.25 g.
*241. Krykkekors på korsarmet kors. 1 ex. 0.24 g. Jfr. Schive V 10—13.
*242. Kors på kors med ∴ for armenderne. 1 ex. 0.22 g.
*243. Kors med · og palmeblad (?) i hver vinkel. 1 ex. 0.22 g.

[13] A. Morel Fatio: Monnaies scandinaves trouvées à Vevey en Suisse. Revue Numismatique N. S. X (Paris 1865) p. 442—460 pl. XIX. Oversat og med anmærkninger af C. J. Schive i Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania Aar 1866 (Chria. 1867) s. 257—281.

Fig. 7. Norske mønter.

*244. Ubestemmelig figur. 1 ex. 0.25 g.
*245. Utydelig korsfigur med ring i midten og i vinklerne. 1 ex. 0.24 g.
*246. Utydelige. $2^1/_2$ ex. 0.23 — 0.20 (0.20) g.

Den ældste af disse møntsorter er de $12^1/_2$ Roskildemønter med runer fra Sven Estridsens sidste kongeår (ca. 1066—74). Det er åbenbart hengemt arvesølv, som næppe har været almindelig gængse penge i det 12. århundrede. I mellemtiden er mønten her mindst to gange blevet afgørende ændret, først under Harald Hen med få og ensartede, gode møntpræg for alle rigets tre lande, siden under Erik Egode, da en større, men tyndere blanket blev indført for mønterne i Lund og Roskilde, Danmarks to vigtigste møntsteder. Det er rimeligvis disse $12^1/_2$ mønter, der har ligget for sig i en lærredstut.

Brugen af runer på mønter er en forbigående foreteelse, som kun har sit sidestykke i samtidige norske mønter. Det er besynderligt, at de foreligger dels med kongens navn, dels med navnene på forskellige møntprægere. Om dette forhold skal forklares således, at disse sidste mønter er slået i en slags forpagtning, af møntprægernes eget sølv og for deres regning, er uvist. En af disse mønter er talende: Thord ejer mig (*þorþ a mii*, se nr. 12); denne oversættelse bestyrkes ved samtidige norske møntindskrifter som f. ex. Gunnar ejer dette stempel (*kunar a mot þisa*). Også de norske mønter har dels kongenavn (f. ex. *olafr kunukr*, Olav Kyrre, 1067—93), dels møntprægernavne, for så vidt ikke omskrifterne ligesom på de danske mønter er forvanskede indtil ulæselighed. Iøvrigt er der ingen lighed i præget mellem de danske og de slettere norske mønter; selv om flere af de mange møntprægernavne er fælles, er det utvivlsomt forskellige mænd. Disse møntprægere har at dømme efter engelske forhold været formuende mænd, der kunne drages til ansvar for godheden af deres mønter. Stemplerne er almindeligvis ikke skåret af dem, men af særlige stempelskærere. Disse har for største delen været analfabeter, både med hensyn til runer og latinske bogstaver, og det forlæg, som er blevet givet dem af lærde mænd, har de ofte forvansket fuldstændigt. Ejendommelig er kongetitlen, der skulle være SVEN REX DANORVM, hvor REX er gengivet med de latinske bogstaver RE og runen ᚼ, og hvor folkenavnet oftest er mere eller mindre forvansket (se således nr. 1: *tnaoim*). Om henførelsen til Roskilde henvises til Erslevs afhandling i Aarbøgerne 1875 og Haubergs møntværk.

Medens man almindeligvis har regnet disse mønter for at være af godt sølv, viser den i note 2 anførte stempelprøve, at lødigheden kunne være så ringe som under $^2/_5$. Vægten skulle efter den nordiske markregning (1

mark = 8 øre = 24 ørtug = 240 penninge) være 0.91 g, men også her er der store afvigelser til begge sider.

Den anden møntsort er de tre Lundemønter fra Kong Niels. Selv om møntfoden dengang var ens i Skåne og Sjælland i modsætning til de lettere jydske mønter, har de dog været udenlandske på Sjælland og synes kun i ringe omfang at have været gængse her. Denne udmøntning er blevet slået i en længere årrække, men den må ved tiden for pengesummens nedgravning forlængst være afløst af den anden (og sidste) af kong Niels' skånske udmøntninger. Selv om møntomskrifterne langt fra er så gode som på mønterne fra Harald Hen og hans nærmeste efterfølgere, er de dog ikke så ulæselige, som de senere blev, især på Roskildemønterne. Om betydningen af PAX henvises til note 4. Ordet forekommer — som et fromt ønske — allerede på mønter fra Hardeknud—Erik Egode og på engelske mønter fra Edward Bekenderen—Henrik I. Mønten nr. 15 er talende for Ulf me fecit, men om dette skal oversættes ved »Ulf gjorde mig«, er uvist, da den næste udmøntning har omskrifter som »Nicolas me fecit rex«, altså »Kong Niels lod mig gøre«. En lidt ældre norsk mønt har tilsvarende »Ulfeel me fecit«. Det er næppe sandsynligt, at MO her skal stå for monetarius; det er rimeligvis kun fejl for ME.

Den tredje møntsort, pengesummens hovedmasse, er den 9de og sidste af kong Niels' udmøntninger fra Roskilde og viser en stærkt fremskreden ukyndighed hos stempelskærerne i at gengive omskrifterne, som deres forlæg har været.

Det er nævnt af Hauberg[14], at vi netop fra kong Niels' tid har overleveret navnet på den første og eneste kendte øverste møntmester, nemlig den engelske guldsmed Anketil, der virkede 7 år i Danmark, indtil han drog hjem og blev munk i Sankt Albans kloster, hvor han 1129 fuldførte et prægtigt helgenskrin til Sankt Albans ben. Det er imidlertid ikke helt sikkert, at kildestedet skal forstås således:

»Memoratus autem Anketillus, monachus et aurifaber, quandoque in Daciam venerat, ad Regis Dacorum mandatum et supplicationem, ad quippiam operis eidem faciendum. Ubi per septennium moram continuans, regiis præerat operibus aurifabrilibus, monetæ custos, et summus trapezita. In verbis enim, et operibus, fidelis inventus est, et acceptus.«[15]

[14] Anførte værk s. 58. Hauberg bygger her på Henry Petersens afhandling: St. Albans Relikvier i Odense. Aarbøger f. n. O. 1886 s. 369—402. Det er Henry Petersen, der først gengiver det her anførte kildesteds »monetae custos et summus trapezita« med »øverste møntmester«.

[15] Gesta Abbatum monasterii sancti Albani, ed. H. Th. Riley (London 1867) pag. 84—85. Denne del af kroniken går fra klostrets grundlæggelse af Kong Offa 783 til året 1255. Den er

Monetæ custos betegner ikke netop møntmester, men efter datidens engelske forhold nærmest tilsynshavende og regnskabsfører ved mønten[16]. Summus trapezita betegner ham egentlig som øverste vekselerer, idet vekselbod gennem hele middelalderen var nøje forbunden med møntværket[17]. Den engelske forfatter tænker sig øjensynlig det danske møntvæsen mere centraliseret, end det i virkeligheden var. Det naturlige udtryk for »øverste møntmester« ville dog være »summus monetarius«. Anketils betydning for det danske møntvæsen har sikkert været ret begrænset, og nogen virkelig forbedring for møntvæsenet har han ikke kunnet gennemføre. Iøvrigt var han vendt tilbage til St. Albans kloster allerede 1123. Det siges ikke, til hvilket møntsted han har været knyttet. Lund var vel det vigtigste; men disse engelske munke søgte almindeligvis til Odense, og herfra foreligger ingen kendte mønter fra kong Niels' tid.

Den fjerde og sidste møntsort omfatter de 35 $^2/_2$ norske mønter. Det er påfaldende, da norske mønter kun sjældent er forekommet i danske fund. Forekomsten af disse mønter er vigtig just i dette fund, da man derved vinder et fastere holdepunkt for deres datering. Nogle vigtige fund er senere fremdraget i Lapmarken med mønter som ovennævnte nr. 228, 231, 232, 235 og 239[18].

Alt tyder på, at skatten fra Græse er skjult i de urolige år i slutningen af Niels' kongetid. Her meddeles en kort oversigt over begivenhederne, således som de sandsynligvis er fulgt efter hinanden:

1131 jan. 7 Knud Lavard myrdes af Magnus Nielssøn.
Skjalm Hvides sønner søger forgæves kongens tilladelse til at begrave ham i Roskilde og begraver ham da i Ringsted.

---

skrevet af klosterbroderen Mattheus Parisiensis, der dode 1259. Når denne iøvrigt højt fortjente kronikeskriver vil bestyrke troværdigheden af sin ret usandsynlige fortælling om tyveriet fra Odense af Sankt Albans helgenlevninger ved også at henvise til danske kroniker (»secundum Danorum libros historiales, quos »Chronica« dicimus«) bliver beretningen for os snarere afkræftet derved. Og usikkerheden må også gælde den hundred år gamle tradition i det engelske kloster om Anketils virksomhed ved montvæsenet i Danmark.

[16] »Custodes monetae«, »a post of which we have no accurate knowledge« udtaler L. A. Lawrence i Numismatic Chronicle 1916 pag. 364. — Forskellig herfra var custos cuneorum, keeper of the dies, senere clerk of the irons.

[17] Græsk τραπεζίτης. DuCange har ganske vist oversættelsen monetarius, men hans citater herfor er ikke meget overbevisende.

[18] Inga Serning: Lapska offerplatsfynd från jernålder och medeltid i de svenska lappmarkerna (Uppsala 1956), hvor Nils Ludvig Rasmusson bl. a. (s. 205—213) har behandlet »mynten efter ca. 1100«. Som rimeligt er, må de fleste af disse monter henføres til Norge. Men i sin udmærkede kommentar til disse fund, fremkaster N. L. R. (s. 206) den tanke, at en del af disse monter, der hovedsagelig ellers kun kendes fra danske fund (Ålborg, Oster Uttrup) muligvis kunne være jydske og således udfylde et påfaldende tomrum i tiden for ca. 1150. Det er desværre ikke muligt på nærværende tidspunkt at efterprove denne interessante hypothese.

	Landsting ved Ringsted, hvor Knud Lavards brødre Harald og Erik påkærer drabet og kong Niels nødes til at landsforvise sin søn.
	Niels til Jylland, Magnus til Götland.
	Niels kalder Magnus hjem.
	Erik udbyder leding på Sjælland. Til Jylland, nederlag ved Jellinge.
	Erik tilbage til Sjælland, tager kongenavn.
	Erik til Slesvig i håb om hjælp fra kejser Lothar.
	Kejseren modtager 4000 mark sølv af kong Niels og lenshylding af Magnus.
	Erik søger undsætning af grev Adolph af Holsten, men denne besejres ved Ejderen af Magnus.
	Erik udstår et halvt års belejring i Slesvig og undslipper
1132 forår	til Sjælland.
	Kong Magnus af Norge bejler til Knud Lavards datter Kirsten.
	Erik ægter dronning Malmfred, Sigurd Jorsalfarers enke.
	Erik besejrer Magnus i søslag ved Sejrø.
	Christiern, jydsk høvding på Eriks side, besejres af kong Niels ved Rønbjerg.
	Erik til Jylland, dræber
Oct. 20	biskop Eskil i Viborg, besejres ved Onsild af kong Niels.
	Harald svigter Erik, der belejrer og ødelægger Haraldsborg.
1133 forår	Kong Niels med 100 skibe til Sjælland, besejrer Erik ved Værebro.
	Roskilde hærges (Haralds hævn på tyskerne i staden).
	Erik flygter til Skåne og videre til Norge til kong Magnus, der holder ham fangen.
	Erik undslipper på et skib til Låland, hænger Ubbe, kong Niels' jarl og svigersøn.
Kort før jul	Erik til Skåne, medens kong Niels er på Sjælland.
1134	Erik befæster Lund. Kong Niels udbyder leding fra Jylland og Sjælland.
1134 juni 4	slaget ved Fodevig: Magnus Nielssøn, Henrik Skadelår, Magnus Haraldssøn, bisperne Peder af Roskilde, Thore af Ribe, Ketel af Vestervig, Ulfkel af Århus, (Adelbjørn af Slesvig) og Henrik af Vesterås falder.
	Niels til Jylland, giver Harald kongenavn.
Juni 25	kong Niels dræbes af bymændene i Slesvig.
	Erik til Slesvig, indsætter nye bisper.
Jul	Erik i Skåne.
1135 jan.	Erik dræber Harald og hans sønner i Skibet (Haraldskær).

Det er nærliggende at sætte nedgravningen af skatten i forbindelse med Eriks nederlag ved Værebro i foråret 1133. Afstanden fra Værebro til Ryegård ved Græse å er i fugleflugt kun 10 km. Men det er i så fald mærkeligt, at der ikke i denne pengesum foreligger mønter fra kong Erik, der antagelig lige fra han 1131 tog kongenavn lod slå mønt i Roskilde og indtil Værebro-slaget var herre på Sjælland.

Foruden Græse-fundet foreligger fra Sjælland og fra kong Niels' og Erik Emunes tid en lille gruppe fund: Glim kirkegård, Sømme herred 1791, Haraldsborg ved Roskilde 1853, Allerslev, Voldborg herred 1867 og Tessebølle, Bjeverskov herred 1878. Af disse er det sidstnævnte mest overensstemmende med Græsefundet.

TESSEBØLLE-FUNDET

Fundet blev gjort i foråret 1878 af parcellist Hans Hansen, da han gravede en grøft på sin mark i Tessebølle, Herfølge sogn[19]. Mønterne og skår af lerpotten, hvori de lå, indsendtes nogle dage efter, den 11. april 1878, af by- og birkekontoret i Køge. I svarskrivelse af 26. samme måned meddelte Herbst, at antallet af de stærkt oxyderede og sammenirrede, nu rensede mønter udgjorde omtrent 365 mer eller mindre fuldstændige og 28 halve mønter, som vejer tilsammen $18^1/_2$ lod sølvvægt. Den 14. juni samme år indsendtes på samme måde flere senere på findestedet fundne mønter, der i Herbsts svarskrivelse af 21. juni opgjordes til 155 mer eller mindre fuldstændige og 23 halve (overhuggede) mønter af samlet vægt 8 lod. Hele skatten har altså udgjort 535 hele og 55 halve mønter til en samlet vægt

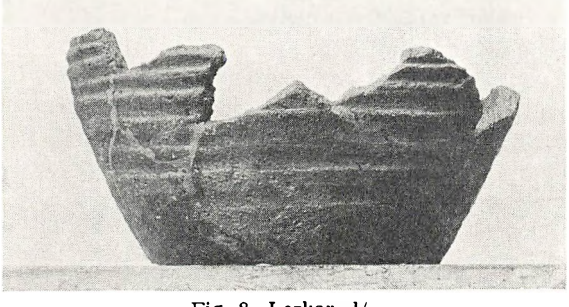

Fig. 8. Lerkar. $^1/_2$.

af $26^1/_2$ lod eller 390 g. Mønternes gennemsnitsvægt er herefter 0,706 g. I fundprotokollen (415 og 421) har Herbst dog kun regnet med 36 halve (overklippede) mønter af det samme samlede antal på 590 exemplarer. —

[19] Oversigt over fundet: Skovmand i Årb. 1942 s. 160. Det nøjagtige sted for fundet kan ikke oplyses, men lærer H. Nielsen, Tessebølle har på forespørgsel velvilligt oplyst, at det pågældende matrikelnummer er 9 b. — Mønterne er gennemgående ikke så vel bevarede; ved de lettere beskadigede er vægtangivelserne sat i parenthes.

Potteskårene beskrives således i Nationalmuseets protokol (D 1366): »Skaar af Underdeelen af et Leerkar af guulagtig Farve. Bunden holder 3″ i Diameter og om Siderne har der været horizontale Striber.« (Fig. 8).

I Møntsamlingens skuffer indlagdes exemplarer af hver art, der ikke forud forefandtes; men alle doubletter blev udskudt og i de følgende tider anvendt til bortbytning. Mønter fra dette og de to i det følgende omhandlede fund foreligger derfor i mange private møntsamlinger. Overkontrollør Oluf Larsen (statsguardein Johs. Siggaard) har velvilligt foretaget prøver af 18 defecte mønter fra Tessebøllefundet. Holdigheden var meget uensartet, fra 233 til 778 $^0/_{00}$. Resultaterne er tilføjet ved de pågældende numre. Alle prøverne indeholdt guld, fra 0.9 til 3.6 $^0/_{00}$; det har dog næppe kunnet bøde på mønternes underlødighed, da det sikkert ikke kunne lønne møjen at udskille guldet — om man overhovedet har formået at gøre det.

NIELS

Lund Hbg. 1.

1. NI C ILI Hoftebilled, h. s., med sværd og falk. || +IL NI·DHLIOII·· Borg. 1 ex. 20 mm. 0.77 g.
2. Som 1. || +I DEPA× $^1/_2$ ex. (0.36 g). Se bemærkning ved Græse-fund 13.
3. И Som 1, men ring foran kongens hage. || VIMO $^1/_2$ ex. (lidt defect: 0.24 g). Smlgn. Græse-fund 15.

Roskilde Hbg. 5 a.

*4. +NICOLAVS·REX· Modvendt brb. med sværd og rigsæble. || +ANDRES·IROSKEL Krykkekors over kløverbladsdug. 1 ex. 0.65 g.

Hbg. 6.

*5. +NICOLAVSREX· Modv. brb. med sværd og liljescepter. || +CARLMIN Krykkekors i bueramme. 1 ex. 0.71 g. Min er sikkert forkortet for *minter* (monetarius).
6. Fs. = 5. || — ω — $^1/_2$ ex. (0.36 g.)
7. +NICOLAVSREX || +CARLMI·· I over 4. korsarm. 1 ex. 0.64 g.
8. Fs. = 7. || Som 7, men den utydelige omskrift ender med · 1 ex. 0.53 g.

Foruden de anførte $3^1/_2$ ex. af 5—8 var der yderligere $3^1/_2$ ex. i fundet.

9. +NICOLAV· · over v. skulder. || +CARLMIN·· I over 4. korsarm. 2 ex. 0.74 — 0.90 g.
10. Fs. = 9. || — I · I over 4. korsarm. 1 ex. 0.75 g.

Foruden de anførte 3 ex. af 9—10 var der yderligere 1 ex. i fundet.

Hbg. 7.

*11. +CNIAX· Brb. h. s., med korsscepter, derved ·· || +ALGARIROSK Som forrige type. 2 ex. (0.57 g defect) — 0.83 g.

Desuden 4 ex.

4 5

11 37

Fig. 9. Roskilde-mønter fra kong Niels.

12. NIC — ·:· ved sceptret. || Ulæselig. 1 ex. 0.68 g.
13. — A· ·: ved sceptret. 1 ex. 0.85 g.
14. Fs. ulæselig. ·:· ved sceptret. 1 ex. 0.61 g.

Desuden 2 ex. af 13—14.

15. — OIL — ·:· ved sceptret. || — -FMIN 1 ex. (0.53 g defect).
16. Fs. ulæselig. ·:· ved sceptret. 1 ex. 0.92 g.
17. ·:· ved sceptret. 1 ex. 0.72 g.

Desuden 1 ex. af 15—17.

18. +NiCOLAV2REX· ·: ved sceptret • bag nakken. || Ulæselig. 1 ex. 0.74 g.
19. +NICOL : ved sceptret. || Ulæselig. 2 ex. 0.65 — 0.90 g.

Desuden 1 ex.

20. +EIL LA •• ved sceptret. Omskriften begynder forneden. || I over 4. korsarm, • i 3. vinkel. 1 ex. (0.69 g).

Desuden 6 ex.

21. +NICOLA •• ved sceptret, • bag nakken, •••• på brystet. || +CARLMN I over 4. korsarm, • i 2. vinkel. 3 ex. (0.67 — 0.67 — 0.75 g).

Desuden 11 ex.

22. — COI.. •• ved sceptret, • bag nakken, •• på brystet. || +CARLI • i hver vinkel. 2 ex. (0.54 — 0.66 g).

Desuden 9 ex.

23. +NICOLAVSREX •• ved sceptret, • bag nakken, •• og ••• på brystet. || +ANDRI $1^1/_2$ ex. (0.34 g) 0.83 g.

Desuden 4 ex.

24. L • udenfor sceptret. || Ulæselig. 2 ex. (0.44 — 0.58 g).
25. N udenfor sceptret. || Ulæselig. 1 ex. (0.62 g).

26. + COL·⁘ H udenfor sceptret. || +CN D⁘ 1 ex. (0.65 g).
27. = 26. || +C NN· 1 ex. (0.58 g).

Desuden 1 ex. af 26—27.

28. +LAIN ✠ indenfor sceptret. || +LCNVI • i 2. og 4. vinkel. 2 ex. 0.60 (0.59 g).
29. = 28 (men ulæselig). || • i hver vinkel. 1 ex. (0.38 g).

Desuden 2 ex. af 28—29.

30. +NI LA· ◡ udenfor sceptret. || Ulæselig. I over to korsarme. 1 ex. (0.50 g) og 1 fragment (0.12 g).
31. +NIL OL· • foran kronen. || Ulæselig. 1 ex. (0.55 g).
32. = 31 (forskelligt bs.-stempel). 1 ex. 0.76 g.

Desuden 4 ex. af 31—32.

33. Fs. ulæselig. || + FA 1 ex. 0.77 g.
34. Fs. ulæselig. || — AR ⁘ I over 4. korsarm. 1 ex. 0.70 g.
35. Fs. ulæselig. || +AL — 1 ex. (0.60 g).

Desuden 15 ex. af 33—35.

36. Fs. ulæselig. || +LNLX 1 ex. (0.60 g).

Desuden 8 halve ex. af 11—36.

Hbg. 8.

Kronet brb. t. v. med korsstav. Ottestrålet stjerne t. v. || Som forrige type.

*37. +··N OLA REX· || Ulæselig. 1 ex. (0.77 g).

Desuden $^1/_2$ ex.

38. +NICO REX || +·L·O·T·I ⁘ 1 ex. (0.61 g).
39. + ᔕ·REX || Ulæselig. 1 ex. (0.64 g).

Desuden 1 ex.

40. +NI X· || Ulæselig. 1 ex. (0.44 g).
41. +·NICOL — || — I·H·I·N — $^1/_2$ ex. (0.37 g).
42. — AVᔕR — || Ulæselig. $^1/_2$ ex. (0.27 g).

Brb. h. s., med rund hjelm og fane. || Borg. Hbg. 9.

43. Samme stempler som Græse-fund 16 (AENDS). 3 ex.
44. Samme stempler som Græse-fund 22. 1 ex. 599 $^0/_{00}$.
45. Fs. samme stempel som Græse-fund 25. || AH·DF 1 ex. 0.73 g.
46. Samme stempler som Græse-fund 28. 1 ex.
47. Fs. samme stempel som Græse-fund 16. || Samme stempel som Græse-fund 28. 1 ex. 0.52 g.
48. Samme stempler som Græse-fund 31.
49. Fs. samme stempel som Græse-fund 63. || Samme stempel som Græse-fund 31.
50. Fs. samme stempel som Græse-fund 91. || Samme stempel som Græse-fund 33.
51. Samme stempler som Græse-fund 35.
52. Samme stempler som Græse-fund 36.
53. Samme stempler som Græse-fund 40.
54. Fs. samme stempel som Græse-fund 30. || Samme stempel som Græse-fund 38. 0.67 g.

54a. Samme stempler som Græse-fund 43. 2 ex.
55. Samme stempler som Græse-fund 46.
56. Samme stempler som Græse-fund 47.
57. Samme stempler som Græse-fund 48.
58. Samme stempler som Græse-fund 50.
59. Fs. ulæselig omskrift. || Samme stempel som Græse-fund 50.
60. Samme stempler som Græse-fund 51.
61. Samme stempler som Græse-fund 53.
62. Samme stempler som Græse-fund 57.
63. Samme stempler som Græse-fund 58. 233 $^0/_{00}$.
64. Samme stempler som Græse-fund 59.
65. Samme stempler som Græse-fund 62.
66. Samme stempler som Græse-fund 64.
67. Samme stempler som Græse-fund 66.
68. Samme stempler som Græse-fund 70.
69. Samme stempler som Græse-fund 72.
70. Samme stempler som Græse-fund 73.
71. Samme stempler som Græse-fund 74. 690 $^0/_{00}$.
72. Samme stempler som Græse-fund 83. (ESMAN). 754 $^0/_{00}$.
73. Samme stempler som Græse-fund 87.
74. Samme stempler som Græse-fund 90.
75. Fs. samme stempel som Græse-fund 102. || Samme stempel som Græse-fund 85.
76. Samme stempler som Græse-fund 91. 1 ex. 0.60 g.
77. Samme stempler som Græse-fund 92. 1 ex. 0.62 g.
78. Samme stempler som Græse-fund 93.
79. Samme stempler som Græse-fund 96. 775 $^0/_{00}$.
80. ... NIO || =ꝺM
81. · .. OL || = 80.
82. Samme stempler som Græse-fund 101. 1 ex. 0.68 g. 709 $^0/_{00}$.
83. Samme stempler som Græse-fund 102.
84. ..... NI .... || ΞꝺN
85. Samme stempler som Græse-fund 103.
86. Samme stempler som Græse-fund 105.
87. Samme stempler som Græse-fund 109.
88. Samme stempler som Græse-fund 110.
89. Samme stempler som Græse-fund 111.
90. Samme stempler som Græse-fund 114. 778 $^0/_{00}$.
91. Fs. samme stempel som Græse-fund 113. || Samme stempel som Græse-fund 114.
92. +NICOLAVꝺ·REX· || Samme stempel som Græse-fund 114.
93. Fs. samme stempel som Græse-fund 114. || EꝺTM
94. +NICOLAVꝺ·REX || EꝺTM
95. ⁘NICOLAVꝺ·REX· || EꝺTM
96. NICOLAVꝺ·REX· || EꝺTM 711 $^0/_{00}$.
97. Fs. samme stempel som Græse-fund 106. || ESTM
98. Samme stempler som Græse-fund 115.
99. Samme stempler som Græse-fund 117. 619 $^0/_{00}$.
100. Samme stempler som Græse-fund 124.
101. Samme stempler som Græse-fund 127.
102. Samme stempler som Græse-fund 130.

103. Samme stempler som Græse-fund 131.
104. Samme stempler som Græse-fund 132.
105. Samme stempler som Græse-fund 133.
106. Fs. samme stempel som Græse-fund 131. || Samme stempel som Græse-fund 133.
107. Samme stempler som Græse-fund 136. 721 og 774 ‰.
108. Samme stempler som Græse-fund 139.
109. Samme stempler som Græse-fund 142.
110. Samme stempler som Græse-fund 143.
111. Samme stempler som Græse-fund 145. 434 ‰.
112. Samme stempler som Græse-fund 153. (LOFN).
113. Samme stempler som Græse-fund 155.
114. Samme stempler som Græse-fund 164.
115. Samme stempler som Græse-fund 165. 543 ‰.
116. Samme stempler som Græse-fund 168.
117. ✠✠✠✠ Brb. v. s. || Samme stempel som Græse-fund 167.
118. +ᛒᚱᚴ ᛟ || ᛟᚳᚾ • i stedet for kvistvindue.
119. Fs. samme stempel som Græse-fund 169. (LOTH). || Samme stempel som Græse-fund 170.
120. Samme stempler som Græse-fund 171.
121. Fs. samme stempel som Græse-fund 171. || ᛚᛟᚺᛏ Ringmuren (med port) fremtrædende.
122. Fs. samme stempel som Græse-fund 82. || = 121. 580 ‰.
123. Samme stempler som Græse-fund 172.
124. Samme stempler som Græse-fund 173.
125. Samme stempler som Græse-fund 174. (MARTIN). 581 ‰.
126. Samme stempler som Græse-fund 177. (OIO)
127. Samme stempler som Græse-fund 179. (TOTI). 597 ‰.
128. Samme stempler som Græse-fund 181.
129. Samme stempler som Græse-fund 182.
130. Samme stempler som Græse-fund 185.
131. Samme stempler som Græse-fund 186. 560 ‰.
132. Samme stempler som Græse-fund 189.
133. Samme stempler som Græse-fund 194.
134. Samme stempler som Græse-fund 197.
135. ᛭ᚾICOLAVᛟ·REX || Samme stempel som Græse-fund 200.
136. Samme stempler som Græse-fund 201.
137. Samme stempler som Græse-fund 206.
138. Samme stempler som Græse-fund 208. 776 ‰.
139. Samme stempler som Græse-fund 209.
140. +ᚾ . || ᚢLF • i stedet for kvistvindue. Kun 2 porte. Uden ringmur.
141. Fs. = 140. || ᛁᚴᚢ Iøvrigt som 140.
142. Samme stempler som Græse-fund 216.
143. Samme stempler som Græse-fund 217.
144. +ᚾIOL ⋯ på brystet. || Samme stempel som Græse-fund 222.

Dertil kommer 17 halve, ikke nærmere bestemte af denne type.

ERIK EMUNE

Roskilde Hbg. 4.

145. Modvendt kronet brb. (deler omskriften) ERICREX || Glat kors over leddelt kors. +MARTIN 2 ex.
146. Som forrige, men +PAPENING 1 ex.

Hbg. 5.

147. Brb. som før, men indenfor ring og omskrift. ERICVSREX || +PAPENING 2 ex.

Ingen af disse 5 ex. er indlagte i Samlingen, der var vel forsynet fra Haraldsborg-fundet.

Så vidt det kan bestemmes af fundprotokollen (og af de i Samlingen indlagte exemplarer), har fundet bestået af

Niels. Lund. Hbg. 1	1 $^{2}/_{2}$	1 $^{2}/_{2}$
– Roskilde. Hbg. 5a	1	
– – – 6	10 $^{2}/_{2}$	
– – – 7	94 $^{9}/_{2}$	
– – – 8	5 $^{3}/_{2}$	
– – – 9	438$^{20}/_{2}$	548$^{34}/_{2}$
Erik Emune. Roskilde. Hbg. 4	3	
– – – – 5	2	5
Ialt...		554$^{36}/_{2}$

Pengesummen i Tessebøllefundet er nok så ensartet som Græsefundet, men også her er et par »udenlandske« Lundemønter kommet med. Pengesummens hovedmasse er af kong Niels' sidste udmøntning, men her foreligger tillige fem mønter af kong Eriks første udmøntning (Haubergs type 4 og 5 er jo i virkeligheden nærmest kun to varianter af samme type).

ALLERSLEV-FUNDET

I juli 1867 var fæstegårdmand Peder Olsens tjenestekarl Anders Sørensen i arbejde med at bryde sten i en kæmpehøj, kaldet »Flægedyssen«, beliggende på nævnte fæstegårdmands lod i Allerslev, tæt ved Ledreborg[20].

[20] Oversigt over fundet: Skovmand i Årb. 1942 s. 160. Navnet »Flægedyssen« er siden gået fuldstændig i glemme, og det nøjagtige sted for den 1867 sløjfede høj har ikke kunnet på-

Herunder stødte han på en lerpotte, som gik i skår under optagelsen, og som indeholdt et stort antal mønter. De indsendtes den 17. juli af lensgreve C. E. M. Holstein. Mønterne udgjorde i følge Herbsts opgørelse i fundprotokollen (284) 502 hele og 22 halve (overklippede) mønter, der tilsammen vejede $25^3/_8$ lod = 373,16 g, altså i gennemsnit 0,73 g. De to ældste mønter i skatten — fra Sven Estridsen, Lund, og Knud den Hellige, Roskilde, var begge forsynede med en pånittet, flad øsken, hvori en sølvtrådsring. Skårene beskrives således i Nationalmuseets protokol (D 288): »Brudstykker af et

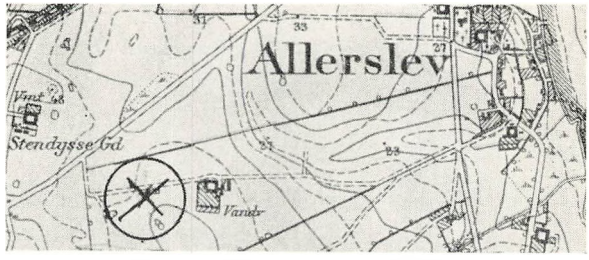

Fig. 10. Findestedet »Flægedyssen«.

$3^1/_4$″ høit Leerkar med fordybede Stregeprydelser og et dertil hørende i fire Stykker brudt Laag, der er henved 3″ i Diameter og ligeledes prydet med Streger. Laaget har paa Midten havt en opstaaende Knap, der er afbrudt og mangler.«

At pengesummen er blevet skjult i en stenalderdysse er påfaldende, men ikke enestående. 1882 fandtes således 29 romerske solidi og en sølvblandet guldbarre i en stenalderdysse ved Saltholmsgård, Bornholm. 1909 fandtes i en stenkistegrav i Räppe i Småland en pengesum på 385 svenske mønter fra 1200-tallet. 1778 fandtes en pengesum på 1287 danske og 27 nordtyske penninge, nedlagt ca. 1300 i en bronzealderhøj ved Hvidøre. Og flere lignende exempler kan nævnes. Knut Kjellmark påpeger i nedenfor anførte afhandling, at det er troligt, at »(ägaren till Räppe-skatten) utvalt gömstället med tanke på att den skygga respekt, som i folkföreställningen omgav den hedniska gravplatsen, skulle bidraga till att hålla ovälkomna skattsökare på avstand.« Og lignende mening udtaler Niels Breitenstein i nedenfor anførte afhandling. Det er naturligvis muligt, men ellers synes respekten for

vises, før godsforvalter C. V. Christensen, Ledreborg godskontor, på forespørgsel i maj 1956 velvilligt fik oplyst, at kæmpehøjen har ligget umiddelbart ved et fodermesterhus på gårdejer Axel Pedersens jord, matrikelnummer 6 A, Allerslev by og sogn. Ved besøg på findestedet 24. maj 1956 stod eller lå endnu en halv snes af dyssens store sten på sin oprindelige plads.

Fig. 11. Findestedet »Flægedyssen«.

forfædrenes grave ikke i middelalderen (så lidt som før og senere) at have hindret skattegravere i deres ødelæggende virksomhed. De middelalderlige lovbestemmelser om danefæ fremhæver netop skattefund i høje, og beretninger f. ex. hos Saxo og i senere folkesagn går i samme retning[20a].

SVEN ESTRIDSEN

Lund Hbg. 6.

*1. ᛟ|ᛁᛏᛟ Christus i højsæde med velsignende højre hånd og bibel. || ᚾᛟᛁ|ᛁᛖᛁ:|ᛚᛘᛁ|ᚾᛟ: Stort tveliniet kors. Som den afbildede i R&D. T. XIII nr. CVII.[21] Øsken med ring pånittet forneden på fs. Afgivet til Nationalmuseet II Afd. (D. 289).

[20a] Knut Kjellmark och Bengt Thordeman: Hällkistan och myntskatten från Räppe i Öjaby socken, Småland. Fornvännen 1939 s. 81. Niels Breitenstein: De romerske Møntfund fra Bornholm. Nordisk numismatisk Årsskrift 1944 s. 58 med flere henvisninger her i note 53. Georg Galster: Møntfundet fra Hvidøre. Meddelelser fra Historisk-topografisk Selskab for Gjentofte Kommune 4. Bind (1940) s. 135—151.

[21] Dette exemplar var dengang i justitsråd H. H. Frosts samling. Auktionskatalog (Kbh. 1826—27) 128. Nu i møntsamlingen. 1,10 g. Det er sandsynligvis et understukket exemplar fra Selsø-fundet 1822, se Ramus' efterskrift til sin fundberetning i Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter 20. Bind (Kbh. 1824) s. 203.

1 2

Fig. 12. Mønter fra Sven Estridsen og Knud den Hellige.

KNUD DEN HELLIGE

Roskilde Hbg. 7.

*2. +CNVT·RE Kronet brb. t. h. med sværd. || +ARKIL·IROSCI· Midtkors. Som R&D. s. 101 nr. 6 (Beskr. s. 61 nr. 29 tab. XI): 0.79 g. Øsken med ring som før pånittet forneden på fs. i V og i det andet R på bs. Afgivet til Nationalmuseet II Afd. (D. 289).

ERIK EGODE

Lund Hbg. 3.

3. E| |IR Kronet brb. med rigsæble (eller korsscepter) og sværd. || A|E|L Guds lam med korsstav og bog t. h., i bogen oo/o. 2 ex. 0.77 — 0.90 g. Slet udprøget.[22]
4. Lignende, men af spor af omskriften (.. o ..) på bs. har her vistnok stået BIORN, det eneste kendte navn på mønter af denne type. I bogen står dels intet, dels I/I. 2 varierende ex. 0.82 — 0.87 g.

Roskilde Hbg. 5.

5. ERIC|REX Kronet brb. med sværd i h. hånd. || +ANVT:IROS Tvelinjet kors med lille kors på midten. $9^2/_2$ ex., $1^2/_2$ indlagt: 1.05 g, (0.36 — 0.48 g).
6. Lignende, men forskelligheder i krone og draperi. På bs. * i st. f. : $6^1/_2$ ex., 2 indlagt: 0.92 — 0.97 g.
7. Lignende. 6 ex., 2 indlagt: 0.78 — 0.80 g.
8. Lignende, men bs. uden det lille kors. 2 ex. 0.54 — 0.65 g.
9. Som 5. || +ER N 2 ex. 0.66 — 0.69 g.
10. Lignende. || +FODII AO 2 ex. 0.70 — 0.75 g.
11. E|R|IC|REX || +HAGRIM:II 1 ex. 0.77 g. H er noget utydeligt. Hauberg gengiver urigtigt navnet som ARGRIM.
12. ERIC|REX || +ᔓVAVI:IRO 2 ex., 1 indlagt: 0.91 g.
13. Samme stempel. || +ᔓVAVI:IROS 2 ex., 1 indlagt: 0.88 g.
14. RE|x|ERIC || +vVAVI:IRO 2 ex., 1 indlagt: 0.98 g.
15. RIC || +ᔓ AI:IER 7 ex., 2 indlagt: 0.79 — 0.92 g.

[22] Mønter af denne type fremkom første gang i stort antal i et fund fra den gamle apothekergård i Lund 1859. Axel Ernst: Om montfundet fra Lunds Domkirke 1835. Nordisk numismatisk Årsskrift 1946 s. 156.

Fig. 13. Roskilde-mønter fra kong Niels.

16. Ulæselig. Sværdet på h. skulder. || ᚾ ᛟᚢᚡᚢᚡᛁ· 3 ex., 1 indlagt: 0.53 g.
17. Lignende. 1 ex. 0.80 g.
18. Lignende.
19. Ulæselig. Sværdet i v. h. over h. skulder. || Ulæselig. 1 ex. 0.60 g.
20. Ulæselig. Sværdet i h. h. over v. skulder. || Ulæselig. 2 ex. 0.65 — 0.65 g.
21. Ulæselig. Sværdet skuldret over v. skulder. || Ulæselig. 9 ex., 3 indlagt: 0.68 — 0.70 — 0.83 g.

Af denne type (Hbg. 5), nr. 5—21 var der ialt i fundet 118 hele og 8 halve (overklippede); men heraf var 62 $^5/_2$ så slet udprægede, at de henlagdes til omsmeltning.

NIELS

Roskilde Hbg. 3.

22. ᚷ·ᛖᚱᚢᚡᚡᚨᛇᛟᛋᛁᚺ Brb., modvendt, med krone som en spids hue: || ᚨᚺ|ᚨᚱ|ᛖᚨ|ᛟ Tveliniet kors over enkelt kors, hvis arme ender i ᚢ; de tveliniede korsarme ender i ᚿ, der deler omskriften. 4 ex., hvoraf 1 indlagt: 0.91 g.
23. Samme stempel. || ᛟ|ᛚ·ᛖ|ᚱᛞ|ᚺᚾ 12 ex. af 3 varianter, hvoraf 1 ex. af hver indlagdes: nr. 23—25. 0.90 g.
24. Samme stempel. || ᛋ|ᚾᛖ|ᚱᛞ|ᚺᚾ 1 ex. 0.87 g.
*25. ᚷᛖᚱᛋᚡᚨᛇᛟᛋᛁᚺ Stempel kun lidt afvigende fra foregående, bl. a. ved enkelte skulderlinier. || ᛋ|ᚾᛖᛁᚱᛞ|ᚺᚾ 1 ex. 0.85 g.
26. Lignende. Kronen afvigende. || |ᚺᚾ|ᛒᛖ|ᚾᛋ 2 ex. 0.62 — 0.76 g.
27. ᚷᛖᚱᚢᚡᚾᚨᛇᛋᛁᚺ || ᛋ|ᚾᛖ|ᚱᚾ|ᚺᚾ 7 ex., hvoraf 2 indlagt: 0.70 — 0.75 g.
28. ᚷᛖᚱᚡᚾᚨᛇᛟᛋᛁᚺ || Som forrige. 13 ex., hvoraf 2 indlagt: 0.78 — 0.87 g.
29. ᚷᛖᚱᚢᚡᚾᚨᛇᛟᛋᛁᚺ || Som forrige. Buet linie i feltet over hver skulder. 11 ex., hvoraf 4 indlagt: 0.76 — 0.83 — 0.84 — 0.85 g.
30. Lignende, men på brystet · 10 ex., hvoraf 1 indlagt: 0.70 g.
31. Lignende, men på brystet o. 3 ex., hvoraf 2 indlagte: 0.59 — 0.60 g.
32. ᚾᛏᛗᚱᚢᚨᛇᚾᛁᚺ på brystet ···· || |ᚢᛖ| | ᚢ 5 ex., hvoraf 1 indlagt: 0.70 g.

33. ᚷᛁᚬ ᛁᛟᚫᛁᚺ || +ᚲᚬᚱᛚᚬᚱᛟᛁᛁ Som forrige, men uden ᴗ og deling af omskriften. 10 ex., 7 indlagte: 0.43 — 0.61 — 0.63 — 0.66 — 0.68 — 0.70 — 0.73 g.
*34. ᚷᚸᚱᛉᚬᛦᚫᛟᚫᛁᚺ Perlekæde på brystet. || ᛁᛗ ᚫᚸᚬᚺ 1 ex. 0.80 g.
35. Samme stempel. || samme stempel som 36. 1 ex. 0.79 g.
36. ᛁᛁᛉᚸ ᛟᚫᛁᚺ o over h. skulder. || ·ᛁᛁᛗᛁᚱᛟᚸᚬᚺ Hbg. har øjensynlig læst dette navn (34—36) som SVVAAIIMIN. Havegrim, antagelig = Hagrim (se ovfr. nr. 11). 1 ex. 0.77 g.
37. ᚷᚸᚱᛉᚬᛦᛟᚫᛁᚺ || ᚬ|ᚸ|ᛉ|ᛟ ᴗ som deler omskriften. 2 ex., 1 indlagt: 0.78 g.
38. ᚷᚸᚱᚹᚬᛁᛟᚫᛁᚺ || Som forrige. $1^3/_2$ ex., $1^1/_2$ indlagt: 0.96 (0.33) g.
39. ᚷᚸᚱᛉᚹᚬᚫᛟᚫᛁᚺ • på hver side af kronen. || Som forrige. 2 ex. 0.72 — 0.87 g.
40. ᚷᚸᚱᛉᚹᚬᚫᛟᚫᛁᚺ || ᛁᚹ|ᚬ|ᚹᚹ|ᛉ 1 ex. 0.86 g.
41. ᚷᚸᚱᛉᚬᚹᛚᛟᚫᛁᚺ || Som forrige. $7^1/_2$ ex., 1 indlagt: 0.84 g.
42. ᚷᚸᚱᛉᚹᚬᛁᛟᚫᛁᚺ || ᛁᚹ|ᚬᚹ|ᚹ|ᛉ $20^2/_2$ ex., hvoraf 4 indlagt: 0.75 — 0.79 — 0.85 — 0.85 g.
43. Lignende. || ᛁᚹ|ᚬ|ᚹ|ᛉ 3 ex., hvoraf 1 indlagt: 0.85 g.
44. Samme stempler som nr. 22. || ᛉᛁ|ᚹᚬ|ᚹ|ᚹ 14 ex., hvoraf indlagt $1^1/_2$ (!): 0.83 g (0.40 g).
45. Lignende. || ᛉᛁ|ᚹ|ᚬᚹ|ᚹᚹ Jfr. forrige. 1 indlagt: 0.85 g.
46. Samme stempel som 42. || ᛉᛁ|ᚹ|ᚬᚹ|ᚹᚹ Jfr. forrige; 1 indlagt: 0.79 g.
47. Samme stempel som 42. || ᛁᚹ|ᚬ|ᚹ|ᚹᛉ 5 ex., hvoraf 1 indlagt: 0.79 g.
48. Lignende, men varierende kroneform (ligeså de følgende). || ᛁᚹ|ᚬ|ᚹᚹ|ᛉ 1 ex. 0.68 g.
49. Lignende. || ᛁᚹ|ᚬ|ᚹᚹ|ᛉ 1 ex. 0.77 g.
50. Lignende. || ᛁᚹ|ᚬ|ᚹᚹ|ᛉ 1 ex. 0.82 g.
51. Lignende. || ᛁᚹ|ᚬ|ᚹᚹ|ᛉ 14 ex., 5 indlagt: 0.65 — 0.68 — 0.70 — 0.76 — 0.85 g.
*52. Lignende; •• på brystet. || ᛁᚹ|ᚬ|ᚹ|ᚹᛉ $20^2/_2$ ex., $1^2/_2$ indlagt: 0.83 g (0.38 — 0.40 g).
53. Lignende (•• på brystet) med dobbelte skulderlinier. || ᛉ|ᚬ|ᚬᚹ|ᚬᛁ 16 ex., 3 indlagt: 0.75 — 0.80 — 0.80 g.
54. Lignende, men •••• på brystet og kun dobbelt linje på v. skulder. || Som forrige. 6 ex., 2 indlagt: 0.60 — 0.61 g.
55. Lignende nr. 50 ovfr. || ᛉᛁ|ᚹ|ᚬᚹ|ᚹᚹ 4 ex., 2 indlagt: 0.90 — 0.92 g.
56. Samme stempel som nr. 36. || ᚹ|ᚹ|ᚹ|ᛉ Tvelinjet kors med ᴗ for enderne, som deler omskriften; ∩ i vinklerne. 2 ex. 0.73 — 0.90 g. Navnet er Tuvi (eller latiniseret Tuvo), Danmarks gamle Personnavne sp. 1495.
*57. ᚷᚸᚱ·ᛉᚹᚫᛟᚫᛁᚺ ᛏ || ᛇ|ᛁ|ᛉ|ᚸ Lignende nr. 22. 9 ex., 1 indlagt: 1.00 g. P er angelsaksisk form for W, som bruges almindelig i møntomskrifter fra Sven Tveskæg til Harald Hen, men som ellers ikke forekommer senere. Wutil, Danmarks gamle Personnavne sp. 1600.
58. ·ᚷᚸᚱᛉᚬᚫᛟᚫᚱᚺ ᛎ Hoved (uden hals og bryst). || ᛇᛁ|ᛉ|ᚹ|ᚸ 6 ex., 1 indlagt: 0.85 g.
59. Samme stempel. || Samme stempel som 57. 5 ex., 2 indlagt: 0.86 — 0.88 g.
60. Samme stempel som 37. || ᛇᛁ|ᛉ|ᚹ|ᚸ $12^1/_2$ ex., 2 indlagt: 0.96 — 0.99 g.
61. ·ᚷᚸᚱᛉᚬᛦᛟᚫᛁᚺ ᛎ Brb. || ᛇᛁ|ᛉ|ᚹ|ᚸ 2 ex., 1 indlagt: 0.87 g.
62. Samme stempel som 23. || ᛁᛁ|ᛇ|ᛁᛁ|ᚹᛁ $10^3/_2$ ex., 2 indlagt: 0.76 — 0.82 g.
63. ᚷᚸᚱᛟᚹᚬ ᛏ || ᛉ|ᚹ| $^1/_2$ ex. (0.35 g).
64. ᚷᚸᚱᛉᚬᛦᛟᚫᛁᚺ ᛎ Hoved (uden hals og bryst). || ᛁᛁ|ᚬ|ᛉ|ᚹᛏ $11^2/_2$ ex., $2^2/_2$ indlagt: 0.79 — 0.85 (0.41 — 0.46) g.

65. Samme stempel som 32. || + COII VA Omskriften ikke delt af ⌣. 1 ex. 0.61 g.
66. Lignende (også med •••• på brystet), men to bånd nedhængende fra kronen. || Ulæselige, forvirrede omskrifter. 2 ex. 0.69 — 0.72 g.
67. MIDIIANAI Lignende, men uden •••• på brystet. || AV|AG|AV|DO $17^1/_2$ ex., 4 indlagt: 0.53 — 0.53 — 0.57 — 0.69 g.
68. MICOLAVM1•IA || IO|AA|II|A Kors som nr. 22. 13 ex., 3 indlagt: 0.46 — 0.56 — 0.61 g.
69. X IO || Som forrige, men af andet stempel. 5 ex., 2 indlagt: 0.47 — 0.66 g.
70. JOJI Utydeligt brb. || |3|J| 1 ex. 0.51 g.
71. YƎЯƧVAJ◇JIM Lignende. || ƨ| | |A| 2 ex. 0.58 — 0.79 g.
72. Lignende. Utydelig. || |I II| $^1/_2$ ex. (0.37 g).
73. Samtidig falsk mønt af forsølvet messing. Utydelig. 1 ex. 0.53 g.

Som det fremgår af ovenstående, kan her gives en oversigt over mønttypen Hbg. 3 (nr. 22—73).

Andreas (22—32)	70 ex.
Carla (33)	10 ex.
Havegrim (34—36)	3 ex.
Oser (37—39)	$5^3/_2$ ex.
Svvavi (40—55)	$103^3/_2$ ex.
Tuvu (56)	2 ex.
Wutil (57—64)	$55^6/_2$ ex.
Ulæselige	$127^2/_2$ ex.
	$375^{14}/_2$ ex.

Hbg. 5.

74. +NICOLAVS·REX·DANI Kronet brb. med sværd og rigsæble. || +SCACI·IROSKELDV· Kors, hvis arme ender i halvmåner, lagt over en kløverbladsdug. 1 ex., lidt defect. 0.80 g. Scagi, Danmarks gl. Personnavne sp. 1250.

Hbg. 5 a.

75. + LAVS·REX·⁝· || +SCACI·IROSKELDV· Som forrige, men bs. • i hver af dugens hjørner. 1 ex., lidt defect. 0.53 g.

Ribe (?) Hbg. 12.

76. ⌀|⊦O⊦· Brb. t. v., diadem og scepter. || +|H|H|⊦ i vinklerne af et tvelinjet buekors; i midten af dette et tvelinjet kors med • i hver vinkel. 1 ex. 0.67 g. Af denne mønt kendes iøvrigt kun $^1/_2$ (overklippet) ex. fra Frigaard-fundet.[23] Efter forekomsten i dette fund må mønten dateres til før ca. 1110.

Allerslev-fundet, hvis hovedmasse var mønterne af Hbg. type 3, synes at være gemt hen adskillige år før de tre andre store sjællandske fund. Det kan endogså være nedlagt så tidligt som ca. 1110.

[23] Møntfundet fra Store Frigaard. Aarb. f. n. O. 1929 s. 303 nr. 59.

HARALDSBORG-FUNDET

Den 31. october 1854 var arvefæsteren af Haraldsborg mølle, Ivar Jørgensen, i færd med at grave i Haraldsborg voldsted i St. Jørgensbjerg sogn, tæt nord for Roskilde.[24] Han agtede at udjævne den vestlige, mod Roskilde fjord vendende side af banken, som her havde sin vistnok oprindelige stejlhed, for at kunne bringe den under ploven. I den nordlige ende af denne side, 2 til 3 alen inde fra voldskrænten og kun et par tommer under jordoverfladen, stødte han på en større skat af mønter, nogle brudstykker af sølvskål og -låg med flere beskadigede sager. Der har tidligere været pløjet hen over findestedet, således fandtes her 1841 en alterkalk og disk af forgyldt kobber[25]. Ved pløjningen er sagerne blevet sønderrevet og flere mønter kommet frem. En spækhøker Nielsens enke i Roskilde forhandlede således i årene før 1854 enkelte på Haraldsborg fundne mønter.

De i 1854 fundne sager (bortset fra mønterne) beskrives således i Nationalmuseets protokol:

14467. Brudstykker af en forgyldt Sølvskaal, $1^1/_3$ T. høj og $3^1/_2$ T. i Diameter. Den er kun forgyldt paa Ydersiden, har en $^2/_3$ T. høj Fod, ovenfor hvilken der, ligesom oppe om Skaalens Rand, er paaloddet en riflet Sølvtraad, og imellem disse to Sølvtraade er der paa Skaalens Yderside anbragt farvede Glasflusser, som er stillede i Korsform og hver for sig indfattede i riflede Sølvtraade. Flere Stykker af Skaalen mangle; iøvrigt ere Brudstykkerne saavidt muligt sammenlimede.

14468. Brudstykker af et halvrundt-buet, forgyldt Sølvlaag, $1^1/_2$ T. høit og henved 4 T. i Diameter. Det er af drevet Arbeide, er kun forgyldt paa Ydersiden, og har forneden en $^1/_3$ T. høj Fals, der har passet indeni den manglende Skaal eller Pocal, hvortil det har hørt. Foroven midt i Laaget har været anbragt en Knap eller Ring, der nu mangler, og derom er en drevet Zirat, dannet af 3 Blade og et Dyrehoved. Udenom den ere 4 Medailloner, indfattede i krusede Ringe, og i dem ere forskjellige Dyr fremstillede, hvoraf man kan gjenkende i den ene en Løve, som træder paa en Hest, og i den anden en Grif. Forneden i Mellemrummene imellem Medaillonerne ere sorte, med et Slags Niello indlagte, arabeskformede Zirater[26]. — Ogsaa af

[24] Vilh. la Cour: Haraldsborg. Fra Kobenhavns Amt 1952 (Roskilde 1953) s. 3—26. Oversigt over fundet: Skovmand i Aarb. f. n. O. 1942 s. 159.

[25] M. Mackeprang: Vore ældste alterkalke. Aarb. f. n. O. 1906 s. 82 ff.

[26] Jørgen Olrik: Drikkehorn og Solvtoj (Kbh. 1909) s. 55. Sophus Müller i Aarb. f. n. O. 1880 s. 382.

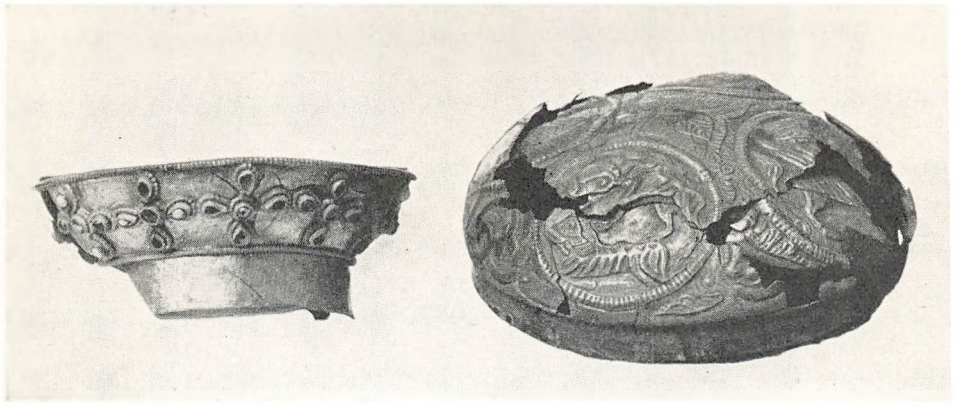

Fig. 14. Sølvskål og -låg. $^2/_3$.

dette prægtige Stykke mangler desværre flere mindre Stykker, der dog maaske ville fremkomme ved en senere Undersøgelse af Findestedet. De nu forhaanden værende Brudstykker ere saavidt muligt sammenlimede. — Indvendigt i Laaget ere fastirrede nogle smaa Stykker Lærred, af hvid Farve. —

14469. Et lidet Brudstykke af Kanten af endnu en tredie Skaal eller Kar, men af forgyldt Kobber; samt flere Brudstykker af forgyldte Kobberbaand med isiddende Kobbersøm, udentvivl Beslag paa en nu tabt Gjenstand. —

14470. Flere Brudstykker af et tyndt $1^2/_3$ T. langt Sølvbeslag — maaske til et Knivskaft eller en Dolkeskede — med Levninger af Træ indeni det, samt et Par meget smaa Stkr. Læder. —

I følge Herbsts opgørelse i Møntsamlingens fundprotokol (1854: 139) indsendtes ialt gennem herredsfogden i Roskilde 570 mønter og 58 brudstykker, som tilsammen vejede 36 lod (= 529 g). Hertil kom 3 mønter, som finderen indsendte[27].

NIELS

Lund Hbg. 2.

*1. R|E|X Kronet brb., med skuldret sværd og liljescepter. || +NICALAS·MARGARETA· Kors af liljer, ring på en stav i hver vinkel. 1 ex. 0.88 g.

[27] I danefægodtgørelse fik finderen sølvværdien, der sattes til 36 rdl, og en ducør på 15 rdl., hvortil kom 3 mark for bemeldte tre efternølere.

1 2

Fig. 15. Lundemønter fra kong Niels.

*2. EX|+| || +NICOLAVSMEFE 1 ex. 0.81 g.
3. X|+|E || Som 2 (samme stempel). 1 ex. 0.81 g.
4. Uden forsidepræg. || Som 2—3, men af et andet stempel. 1 ex. (0.48 g). Dette exemplar, hvis mispræg skyldes, at to mønter har ligget sammen på amboltstemplet, har tilhørt birkedommer, conferensråd C. F. Bech (auktionskatalog I 1906 nr. 597), i følge hvis optegnelse det er fundet på Haraldsborg.

Hertil må føjes nogle exemplarer, der ganske sikkert ligesom nr. 4 er understukne mønter fra Haraldsborg-fundet. Haubergs auktionskatalog 1929 nr. *1288: Fs. som 1 (samme stempel), men bs. +NICOLAVS·II 0.76 g (nu i KM). Sstds. 1289 (defect) ASMEFECIT er en variant til 2. Sstds. 1290 (defect) er ganske som 1. Dette exemplar har Hauberg efter optegnelser om sin private møntsamling købt 1880 for 2 kroner af antiquitetshandler Bolvig. Det er muligt fra denne eller en lignende kilde Hauberg har sine »private meddelelser« om de to enkeltvis fundne mønter af denne type: »Viborg 1882« og »Skaane, ukjendt findested ca. 1885«. Datidens mønthandlere i København opgav gerne Skåne som findestedet for understukket danefæ. Endelig er en variant af denne type med bagsideomskriften +SVALOC (bagvendt NICOLAVS) havnet i Göteborgs Museum (0.75 g). Den er afhændet 1867 til dette museum af museumsinspecteur Ludvig Læssøe, der havde den fra P. Lassens samling. Også dette exemplar stammer utvivlsomt fra Haraldsborg.[28] Læssøe har aftegnet mønten, der gengives her (fig. 16) i tegning og fotografi:

Fig. 16.

ERIK EMUNE

Lund Hbg. 1.

5. +ERICVSREX ↺ Kronet brb. med korsscepter i højre hånd, venstre hånd løftet i en bydende gestus. || Kongen til hest med draget sværd, ✠ til højre foran ansigtet. 1 ex. 0.87 g.

[28] En Lundemønt fra Kong Niels. Nordisk numismatisk Årsskrift 1949 s. 8—15.

6. xЄRIC·REX:ᚪLVVIN ↻ som i det følgende. Som 5, men her og følgende liljescepter. || Som 5, men uden ✠. 6 ex. og 2 brudstykker. 1 indlagt: 0.91 g.
7. +ЄRIC·REX·ᚪLVVI Som 6. 1 ex. 0.83 g og 1 brudstykke.
8. xЄRITREX·ᚪLVI 10 ex. 1 indlagt: 0.84 g.
9. Variant til 8 (uden kugler i kappen). 3 ex. 1 indlagt: 0.84 g.
10. xЄRIT·REX·ᚪLVI 4 ex. 1 indlagt: 0.82 g.
11. xЄRIT·RЄ+ᚪLVVI 5 ex. og 1 brudstykke. 1 indlagt: 0.87 g.
12. xЄRITREX·ᚪLVVI 2 ex. 1 indlagt: 1.02 g.
13. +ЄRTREX·ᚪLVVI 3 ex. 1 indlagt: 0.85 g.
14. +ЄRITR+ᚪLVVI 1 ex. 0.87 g.
15. +ЄRITRЄ+:ᚪLVVI 4 ex. 1 indlagt: 0.80 g.
16. xЄRITREXᚪLVVIN· 10 ex. og 1 brudstykke. 1 indlagt: 0.90 g.
17. Som 16, men bs. manke gengivet på hesten. 1 ex. 0.90 g.
18. +ЄRITRЄ+ᚪLVVIN 5 ex. 1 indlagt: 0.87 g.
19. Variant til 18. 5 ex. 1 indlagt: 0.85 g.
20. xЄRITREXᚪLVIIN 4 ex. 1 indlagt: 0.83 g.
21. xЄRITREXᚪLVVI 1 ex. 0.84 g.
22. Som 19, men bs. med 4 eller 5 ringe i kongens kappe. 7 ex. 2 indlagt: 0.82 og 0.83 g.
23. Som 8, men bs. med 5 ringe i kongens kappe. 1 ex. 0.81 g.
24. Som 14, men bs. som 23. 1 ex. 0.84 g.
25. +ЄRITRЄ+ᚪLV || Som 23. 1 ex. 0.84 g og 1 brudstykke.
26. +ЄRITRЄ+·ᚪLVN || Som 5 (med ✠ foran ansigtet). 1 ex. 0.84 g.
27. +ЄRITREX·ᚪLVVI|N || ✠ 2 ex. 1 indlagt: 0.80 g.
28. +ЄRITREXᚪLVVI || Som 5. 3 ex. 1 indlagt: 0.80 g.
29. +ЄRITREXᚪLVVI|N || ✠ 1 ex. 0.84 g.
30. +ЄRITREXᚪLVVI || ✠ 11 ex. og 2 brudstykker. 1 indlagt: 0.81 g.
31. — +ᚪLVVI || ✠ 1 brudstykke (0.51 g).
32. +ЄRITRЄᚪLVVI|N || ✠ 1 ex. 0.89 g.
33. +ЄRITREX·ᚪVᛎIN || ✠ 1 ex. 0.82 g.
34. Variant til 18—19. || Som 5. 10 ex. 1 indlagt: 0.78 g.
35. Som 16. || ✠ 1 ex. 0.82 g.
36. +ЄRITREXᚪLVVN || Som 5. 3 ex. 1 indlagt: 0.84 g.
37. +ᚪLVV·NI+RЄXЄR|I || ✠ 5 ringe i kongens kappe. 1 ex. 0.78 g.
38. xᚪLVVINI·REX || ✠ (2 stempler). 2 ex. 0.84 og 0.84 g.
39. Som 38, men bs. kongens kappe rudret. 1 ex. 0.84 g.
40. xᚪLVVINI·X || Som 39. 3 ex. 1 indlagt: 0.86 g.
41. +ᚪLVVINLVN || Som 37. 1 ex. 0.85 g.
42. ·INIVVLᚪ || R|Є|X :: på kongens kappe. 1 ex. 0.75 g.

Med Alwinis navn (nr. 6—42) forefandtes 116 hele mønter og 9 brudstykker. Vægten lå mellem 0.75 og 1.02 g, i gennemsnit af 39 exemplarer 0.844 g.

43. +ЄRIC:RЄ+:PЄTЄR 17 ex. og 1 brudstykke. 1 indlagt: 0.88 g.
44. Stempelvariant til 43. 2 ex. 1 indlagt: 0.79 g.
45. Stempelvariant til 43—44. || Hesten tegnet med manke. 7 ex. 1 indlagt: 0.89 g.
46. +ЄRIC:REX·PЄTЄR 2 ex. og 2 brudstykker. 1 indlagt: 0.90 g.
47. +ЄRIC·REX·PЄTЄR 1 ex. 0.84 g.
48. xЄRIC·REX·PЄTЄR 2 ex. og 1 brudstykke. 1 indlagt: 0.90 g.

49. ЄRIC·RXPЄTЄR· || Stempelvariant til 43—45. 1 ex. 0.84 g og 1 brudstykke.
50. XЄRIT·RЄX·PЄTЄR 2 ex. 1 indlagt: 0.78 g.
51. ЄRIC:RЄXbЄLЄ 1 ex. 0.80 g.

Med navnet Peter (nr. 34—51) forefandtes 35 hele mønter og 5 brudstykker. Vægt: 0.78—0.90 g, gennemsnit af 9 ex.: 0.846 g.

Roskilde Hbg. 2.

52. ЄRIC|RЄX Stort, kronet brb., lidt fra højre side. || +PÆPENNINC Kors, hvis arme ender i små buer, lagt over et korsarmet kors. 6 ex. 1 indlagt: 0.96 g.
53. Stempelvariant (uden · i brb.; buekorset under + i omskriften). 1 ex. 0.74 g.
54. Som 52, men brb. lidt fra venstre side. || +VLFRIC 3 ex. 1 indlagt: 0.86 g.

Hbg. 2/4.

55. Som 53. || +PÆPENINC To kors, hvis arme ender i små buer, det ene med leddelte arme, lagt over hinanden. 3 ex. 1 brudstykke. 1 indlagt: 0.78 g.
56. Som 54, samme stempel. || +VLFRIC som 55. 7 ex. 1 brudstykke. 1 indlagt: 0.85 g.

Hbg. 4/2.

57. ERIC|REX Stort, kronet brb., modvendt. ••• over kronen. || +PÆPENING som 52. 1 ex. 0.89 g.

Hbg. 3.

58. ERICVCOREX Kronet brb. || +PÆPENINC som 52. 31 ex. 5 brudstykker. $2^1/_2$ ex. indlagte: 0.82 — 0.84 g (0.44 g).[29]
59. Variant med •••• på brystet. 33 ex. 4 brudstykker. $1^1/_2$ ex. indlagt: 0.82 g (0.56 g).
60. Variant med ••• på brystet. 6 ex. 1 brudstykke. 1 indlagt: 1.08 g.
61. Variant. 26 ex. 1 brudstykke. 1 indlagt: 0.94 g.
62. Variant. 76 ex. 5 brudstykker. $1^1/_2$ ex. indlagt: 0.86 g (0.45 g).
63. Variant. 1 ex. 0.78 g.
64. Variant. 2 ex. 1 indlagt: 0.87 g.
65. Variant. 4 ex. 1 indlagt: 0.87 g.
66. Som 58, dog af andet stempel. || +PÆPLII 2 ex. 0.82 — 0.91 g.

Hbg. 4.

67. ERIC|REX Stort, kronet brb., modvendt. || +MÆRTIN To over hinanden lagte kors; det ene med leddelte arme; hver arm ender i en lille bue. 16 ex. 1 indlagt: 0.80 g.
68. Variant. 24 ex. 5 brudstykker. 1 indlagt: 0.94 g.
69. Variant. 5 ex. 1 indlagt: 0.71 g.
70. ƆIAƎ|RƆX || Som forrige. 6 ex. 1 indlagt: 0.79 g.
71. ERIC|REX •• over kronen. || Som forrige. 29 ex. 6 brudstykker. 1 indlagt: 0.89 g.
72. Variant med ••• over kronen. 1 ex. 0.88 g.
73. Som 67, men ••• på brystet. 30 ex. 2 brudstykker. 1 ex. indlagt: 0.88 g.
74. Som 67, men •••• på brystet. 6 ex. 1 brudstykke. 1 ex. indlagt: 0.85 g.

[29] Grev Henrik Bille-Brahe kobte 1853 et på Haraldsborg fundet exemplar som ovenfor nr. 58 af spækhoker Nielsens enke i Roskilde. Det overgik med grevskabet Brahesmindes møntsamling til grosserer L. E. Bruun 1922 og bortsolgtes på hans doubletauktion 1925 (nr. 347).

75. Variant. 3 ex. 1 brudstykke. 1 ex. indlagt: 0.95 g.
76. REIC|REX Iøvrigt som 67. 15 ex. 1 brudstykke. 1 ex. indlagt: 0.85 g.
77. Som 67. || ИITЯAM+ 3 ex. 2 indlagte: 0.87 — 0.90 g.
78. IER|REX •• over kronen. || +MA+MAN 1 ex. 0.85 g.
79. ERIC|RE Brb. deler omskriften forneden, men deles også af den indre ring; forneden •••• || +VLFRIC 4 ex. 1 brudstykke. 1 ex. indlagt: 0.84 g.
80. Variant. 12 ex. 1 indlagt: 0.86 g.
81. ERIC|AEC Som 79. 6 ex. 1 indlagt: 0.90 g.

Nr. 79—81 danner overgang til 4. gruppe af Erik Emunes mønter.

Hbg. 5.

82. ERIC••ERX Kronet, modvendt brb. || Som 79—81. 18 ex. 2 brudstykker. 1 indlagt: 0.88 g. Haubergs tegning af fs. er sikkert unøjagtig, idet ingen kendte exemplarer har omskriften ERICVSRX.
83. ERIC REX ••• på brystet. || +MARTIN Som 67. 13 ex. 1 brudstykke. 1 indlagt: 0.89 g.
84. ERICVꝏREX || +PAPENINC Som 55. 10 ex. 4 brudstykker. 1 indlagt: 0.89 g.
85. Variant. 7 ex. 1 brudstykke. 1 indlagt: 0.83 g.
86. Variant. || Alle korsarme glatte. 4 ex. 1 brudstykke. 1 indlagt: 0.89 g.

Af samme stempel som nr. 85 var et ex., som 1853 erhvervedes fra spækhøker Nielsens enke i Roskilde (tillige med en samtidig falskmønt). Dette exemplar »skal efter flere Mænds Udsagn i Roeskilde være funden omtrent på samme Sted paa Haraldsborg Bakke som ovennævnte Fund. Den hører derfor (saavelsom en lignende, som Hs. Exc. Greve Bille Brahe kjøbte af Spekhöker Nielsens Enke) udentvivl til dette Fund og er af Plougen, som ofte er gaaet over Findestedet og har sønderrevet Sølvskaalene, blevet løsrevet fra de andre Mynter«. (Herbst).

Der forefandtes således ialt af Erik Emunes Roskilde-mønter:

Haubergs type	2	2/4	4/2	3	4	5	ialt
PAPENINC	7	3 + 1	1	181 + 16		21 + 5	213 + 22
VLFRIC	3	7 + 1			22 + 1	18 + 2	50 + 4
MARTIN					139 + 16	13 + 1	152 + 17
	10	10 + 2	2	181 + 16	161 + 17	52 + 8	415 + 43

Vægt: 0.71—1.08 g, gennemsnit af 37 ex. 0.864 g.

Overkontrollør Oluf Larsen har med sædvanlig elskværdighed prøvet 3 exemplarer fra dette fund, Hbg. 3, Papenning: 439 ‰, Hbg. 4, Martin: 510 ‰ og Hbg. 5, Vlfric: 512 ‰. Ligesom i de andre mønter fra foregående fund indeholdt alle prøverne noget guld. Dette er ingenlunde usædvanligt; samanidiske dirhemer f. ex. indeholder også indtil 5 ‰ guld.

Muligvis kan disse mønter, der forekommer hyppigt i nordiske fund, have ydet deres bidrag til tidens møntmetal.

Det er nærliggende at antage denne pengesum og de øvrige værdisager skjult i borgbanken i tilknytning til Haraldsborgs erobring og ødelæggelse i efteråret 1132. Det er sandsynligt, at Erik, der tog kongenavn året før, straks har ladet slå mønt i sit navn i Roskilde, hvor han var herre til sit nederlag ved Værebro i foråret 1133. Men når alle kongens kendte møntypper ikke blot fra Roskilde, men også fra Lund foreligger i denne pengesum, synes det dog besynderligt, om de virkelig alle skulle være udmøntede i denne korte tid. Og mærkeligt ville det også være, om nederlagets mænd skulle eje og nedgrave en pengesum i sejrherrens mønt. Dertil kommer, at den usædvanlige fremstilling af kongen til hest på udmøntningen fra Lund synes at hentyde til sejren ved Fodevig; iøvrigt kan Erik næppe før julen 1133 have haft magten i Skåne, således at han har kunnet lade slå mønt i Lund. Udfra disse overvejelser kommer man til det resultat, at skatten er blevet skjult nogen tid efter 1134 i den ødelagte borg. Vil man endelig sætte nedgravningen i forbindelse med krig og uroligheder, kan man f. ex. tænke på fejden mellem kong Erik og biskop Eskil 1137 eller på kongsemnet Olafs hærtog til Sjælland (1139?), hvor han 18. oct. dræbte Roskildebispen Ricco i Ramløse og følgelig har ligget med sine skibe i Roskilde fjord, og Haraldsborg var jo et nærliggende mål for Harald Kesjas søn. Iøvrigt er der også senere gjort fund på borgbanken af sager, således 1896 en fingerring af guld (museumsnummer D 3257), 1897 en fingerring af sølv (D 3590) og 1914 et malmsignet fra senere middelalder med minuskelindskrift: *s' iens look* (D 8482); disse sager kan stamme fra Erik af Pommerns nyopbyggede borg, som blev brændt af grev Christophers krigsknægte midsommer 1534.

I tilknytning til disse 4 skattefund må nævnes et lille fund fra Glim kirkegård, Sømme herred, som ifølge Tillægget til »Beskrivelsen« blev opgravet 1791. Fundet er omtalt her s. 19 og mønterne — 4 stk. af kong Niels' sidste Roskildetype Hbg. 9 — afbildede tavle II. 3—6. Af disse forefandtes 1794 kun nr. 3 i den kongelige Samling: TOTI ganske som Græse-fundet 181; nr. 4 (LOHT) var i geheimeråd Johan Bülows samling og købtes 1827 til kongens samling. Nr. 5 var doublet til nr. 3 og nr. 6 var kun en variant til nr. 3—5; disse mønter kom til Jacob Scavenius' samling og gik til grunde med den under bombardementet 1807. Glim-fundet er omhandlet i Nordisk

numismatisk Årsskrift 1938 (s. 78 f.). En fundberetning, der skyldes etatsråd Kølle, medlem af medaillecommissionen og medarbejder ved Beskrivelsen 1791, er senere forefundet og gengives her:

»(Niels den Gamle) . . . Andre Mynter af denne Konges har hidtil ikke været bekiendte, indtil vissere Mynter af ham, nemlig de i Tillægget Tab. II. stukne Mynter No. 3. 4. 5. og 6, ere opdagede af min Collega, Justitsraad og Committeret Vorndran, som ved en Sommer-Tour paa Grevskabet Lethraborg overkom og bragte mig samme, hvorpaa udtrykkelig sees Kongens Brystbillede med en Fane i Haanden og Omskrivt: NICOLAUS /: et liggende S.:/Rex; og paa Revers en Tempel og paa samme TOT., som formodentlig skal betyde Templum Othoniense. Deraf leverede ieg det bedste Stykke til den Kongelige Samling, og et andet til da værende Hofmareschal Bülow, og det 3die fulgte min egen Mynt-Samling, som ieg overlod til Justitsraad Scavenius. De var opgravne paa Glims Kirkegaard i Grevskabet Lethraborg.«[30]

Sluttelig kan nævnes et enkelt løsfund, der blev indleveret 1908 af opkøber C. Christensen, Roskilde med denne oplysning: »Mynten fandtes i Fruegade i Roskilde ved Nedlægning af en Vandledning i c. $1^1/_2$ Alens Dybde« (fundprotokol 1115). Denne mønt er slået for kong Niels i Roskilde (Hbg. type 9) og er af samme stempler som Græse-fundet nr. 177 (med OIO). Mønten har haft en øsken pånittet og en (nu defect) bærering.

Georg Galster:

THE GRÆSE HOARD AND OTHER FINDS OF KING NIELS AND KING ERIK EMUNE COINS IN ZEALAND

Two clay vessels containing a large number of coins, as well as one gold and five gilt copper finger rings, were found in 1912 in a gravel pit near the stream of Græse å in Northwest Zealand. The money consisted of $12^1/_2$ runic coins, struck in the last year of the reign of Sven Estridsen (ca. 1066—74) at Roskilde, 3 Lund coins and $808^{18}/_2$ king Niels coins, struck at Roskilde and $35^2/_2$ presumably contemporaneous Norwegian coins. Whereas the Sven Estridsen Roskilde coins seemed to be an old family inheritance, the king Niels Roskilde coins dated from his last

[30] Peter Vorndran var ligesom O. P. Kølle deputeret i Rentekammeret. Det var naturligt, at han afleverede mønterne til Kølle, som var medlem af medaillecommissionen. Kølle har betragtet de tre mønter som doubletter, men han har forelagt sagen for Johan Bülow, der indtil 1794 havde den største indflydelse på kronprinsen. Om danefægodtgørelse synes der ikke at have været tale, dertil var sagen fiscalt set uden betydning, og iøvrigt var det dengang lensgreven på Ledreborg, der her havde retten til danefæ.

issues. The treasure had apparently been hidden away during the disturbances after the murder of Knud Lavard in 1130, when the latter's brothers rebelled against old king Niels for protecting the murderer, his son Magnus. Erik assumed the name of king in 1131 and ruled over Zealand until in the spring of 1133 he was overthrown at Værebro, only 10 kilometres from the finding place at Græse. It is very probable that the money was buried at this time. The "Norwegian" coins are associated with a problem recently raised by Niels Ludvig Rasmussen, occasioned by his comments on some coin finds from Lapland, according to which many of the small "semi-bracteates" hitherto credited to Norway may have been struck in North Jutland. Perhaps this was also the case with the "Norwegian" coins in the Græse find, for we know nothing of coinings in Viborg and surrounding North Jutlandic towns in the period between about 1100 and 1150. The question cannot be settled at the present moment.

Closely related to the Græse find is a coin hoard from Tessebølle, more to the south in Zealand. A ditch-digger in 1878 unearthed a clay pot containing 534 whole and 36 half (clipped) coins, of which $1\,^{2}/_{2}$ were from Lund in Scania, coined by king Niels, $548\,^{34}/_{2}$ were struck at Roskilde by king Niels, and 5 by Erik Emune at Roskilde. The great majority ($438\,^{20}/_{2}$) were of king Niels's last coinings, like the Græse find. As Erik undoubtedly coined money at Roskilde right from the time he became king in 1131, it is quite possible that the money was buried at about the same time as the Græse treasure, the spring of 1133.

Of earlier date, however, was the purse lying in a clay vessel found in 1867 in a prehistoric barrow at Allerslev, close by the legendary Lejre. Two Roskilde coins, of Sven Estridsen and Knud the Saint respectively, had a riveted-on eye and suspension ring; there were also 4 Erik Egode coins minted at Lund and $118\,^{8}/_{2}$ at Roskilde, and $375\,^{14}/_{2}$ king Niels coins from Roskilde and one from Ribe. The king Niels coins were of that monarch's first coinings and the hoard may have been hidden as early as about 1110.

The fourth find was discovered in 1854 at Haraldsborg, the site of the ancient castle at Roskilde, which was captured by Erik Emune towards the end of 1132. Besides valuable silver objects there were 573 coins and 58 fragments. Four of the coins were of king Niels, Lund, 151 coins and 14 fragments were of Erik Emune, Lund, and the remainder of the same kind, struck at Roskilde. The general assumption has been that this treasure was hoarded away when king Erik took Haraldsborg; but that is incompatible with the fact that all the king's coinings, at both Roskilde and Lund, are represented in it and it is difficult to see how they could all have been struck in the course of the year in which he had had the opportunity to mint money at Roskilde (and not at Lund at all); nor is it reasonable to suppose that any on the vanquished side possessed such quantities of their antagonists' coins. The explanation seems rather to be that the money was concealed in the destroyed castle site late in the reign of king Erik when disturbance and feud still prevailed.

Apart from these four hoards, the only known Zealand-struck coins of king Niels are those in a small find from Glim churchyard (4 coins of the last minting) and a solitary coin (with eye and suspension ring) found at Roskilde.

In Gesta Abbatum Monasterii sancti Albani, mention is made of the monk and goldsmith Anketil as having worked seven years in the service of king Niels (presumably shortly after 1104 on the St. Knud Reliquary at Odense). Mattheus Parisiensis, writing a century later, says that he was also "custos monetæ" and

"summus trapezita". That statement is of questionable value, not only because the old English historian cites (non-existent) Danish chronicles as his source, but also because he imagines the Danish minting system to be more centralized than it really was. No beneficial English influence on the Lund and Roskilde coins is traceable. Their stamping is bad, the inscriptions partly illegible. Both weight and fineness are extremely variable and lower than what they doubtless should have been according to the old Danish monetary system, in which a penning was to weigh about 0.91 grammes of good silver.

Disregarding the few older coins referred to: Sven Estridsen (1 + 12) and Knud the Saint (1) as well as Niels's Ribe coin (1), which were struck of a different fabric, it is possible to give the following distribution of the finds described above:

	Erik Egode 1093–1103		Niels the Old 1104–1134								Erik Emune 1131–1137				
	Lund	Rosk.	Lund		Roskilde						Lund		Roskilde		
	Hauberg type	*3*	*5*	*1*	*2*	*3*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*
1867	Allerslev	4	126	..	..	389	2	..	..	..	..	..	..	..	3	2
1912	Græse	..	..	3	..	..	..	..	..	..	825	..	..	..	..	..
1878	Tessebølle	..	..	3	..	..	1	12	103	8	458	..	..	..	..	..
1854	Haraldsborg	..	..	..	3	..	..	..	..	..	..	166	11	195	172	81

MINDRE MEDDELELSER

NOGLE MALERIER I VORE KIRKER OG DERES FORBILLEDER

SAMT LIDT OM PEDER CANDID

AF

ERIK MOLTKE

I Alsønderup kirke, Frederiksborg amt, domineres altertavlen af et dramatisk korsnedtagelsesmaleri, af en næsten Rubensk voldsomhed. Billedet er en spejlvendt kopi efter Jean Jouvenet's maleri, i Louvre, udført efter et stik af Desplaces[1]; det samme billede findes — dog ikke spejlvendt — i Aller kirkes altertavle, Haderslev amt, og i Bramminge, Ribe amt.

Rubens' betydning for sam- og eftertiden viser sig ikke blot i inspiration og direkte påvirkning, men de talrige efterligninger, mer eller mindre vellykkede kopier, der træffes blandt kirkebillederne, er vidnesbyrd om den store kunstners popularitet. Hans korsnedtagelse (Lysabild, Kværs i Sønderjylland) og gravlæggelse (Korsør S. Povl) og især hans Golgatha og nadver træffes gang på gang, ikke blot her[2], men også i Norge og Sverige. Den muskuløse Kristusfigur i det berømte coup-de-lanse-maleri 1620 i Antwerpen trækkes ofte ud af sin sammenhæng og benyttes solo i epitafiebilleder eller på altertavler, således i Herrested (Svendborg amt) og Gundsømagle (Københavns amt). Hans nadver møder vi bl. a. på Børglumklosters altertavle i Mogens Thranes gengivelse, i Sorø i Abraham Wuchters[2] og i Dalum[3] (Odense amt), spejlvendt efter Boetius à Bolwerts stik, og ligeså i den ringe efterligning i Ejby kirke (Københavns amt)[4] etc.; i Vestenskov (Låland) er altertavlens Kristus og tildels Judas inspireret af Rubens' nadver.

Men Rubens er ikke den eneste mester, hvis billeder i gode eller dårlige kopier pryder vore kirker. Det vrimler tværtimod med malerier af store og små europæiske mestre, ofte i kopier så hjemmegjorte, at det kan være vanskeligt at genkende forbilledet. Det er en hel historie for sig at forfølge Carlo Dolcis Kristus

---

[1] Pierre Marcel: La peinture française au début du dix-huitième siècle, 1690—1721, p. 63.

[2] Joh. E. Brodahl, i »Bygd og Bonde« 1924; jfr. også Chr. Elling i Tilskuerens oktoberhefte 1934 p. 241, ell. Aarbøger f. nord. Oldkynd., 1945, p. 103.

[3] Gunnar Andersen, i Fynske Aarbøger II, 223 ff.

[4] Der gives i almindeligvis ikke litteraturhenvisninger til danske kirker, når de er behandlede i »Danmarks Kirker« eller til de sydslesvigske, der kan findes i Bau- u. Kunstdenkmäler.

velsigner brødet hos danske kopister, hvem dette sødladne maleri må have tiltalt i sjælden grad; men der er sandt at sige, nogle stykker, der er ligeså fjernt fra Dolci som Thrane fra Rubens — ja, længere ude.

Meget yndet har Federigo Baroccis gravlæggelse — af hvilken der findes flere forskellige stik — været (Gunderslev 1640, Nakskov 1646, Næstved S. Peder 1660, Kimmerslev 1700'erne etc.) og hans nadver (Gunderslev 1640, Gerlev-Dråby 1631, Brøndby-Øster o. 1625 — »forbedret« 1747 —, Tating i Sydslesvig etc.), og af Leonardo da Vinci's nadver findes talrige kopier lige fra 1587 (Sdr. Nissum) til moderne olietryk på papir. Nogle af de jyske »kopier« må have fået mesteren til at vende sig i graven.

Også Perugino, for at blive ved italienerne, er vel repræsenteret; hans gravlæggelse i Palazzo Pitti har fundet flere efterlignere (Toreby), ligesom Raffaels forklarelsen på bjerget naturligvis ikke mangler (Christiansfeld) eller Tintorettos opstandelse (Vordingborg Vor Frue, Witzwort).

Af de store nederlændere er, foruden Rubens, Rembrandt og van Dyck stærkt benyttede som forbilleder. Den førstes korsnedtagelse og især hans Ecce homo, som denne findes i Thorkildstrup, Haderslev domkirke og Aller, viser, at det ikke var enhver givet at kopiere det store forbillede; men det er vanskeligt at sige, om kontrafejeren i Haderslev eller vinhandleren i Aller er den værste mishandler. Van Dycks krucifiks (Belvedere, Wien) gentages til trivialitet af Jens Thrane den ældre (fx. Nørhå og Sønderhå i Tisted amt), ja, så stærkt havde den gamle skildrer hamret dette billede ind i sine folk, at man bliver narret, hvis man tror, at det typiske van-Dyck-Thraneske krucifiks på Ydbytavlen 1747 er gjort af mester selv; det er nemlig signeret af hans førstekraft Anders Eskesen Gundahl[5]. Exempler på kopier efter de større mestre vil kunne findes i sagregistrene til »Danmarks Kirker«, både fra ældre tid og i de mere moderne akademimalerier, der tit endte i en kirke.

Men der er andre kendte kunstnere, hvis billeder man gang på gang vil træffe i vore kirker, hvad enten det nu er i altertavlerne, på prædikestole, pulpiturer, i epitafiebilleder eller som selvstændige malerier; undertiden er de omsat til skulptur af billedskærerne således som Brüggemann lagde Dürers passionsbilleder til grund for reliefferne i sin store Bordesholmtavle (nu i Slesvig domkirke), og ligesom vi atter og atter genfinder hans passionsscener i reliefskæring helt ned til begyndelsen af 1600'erne[6], bl. a. hos den flensborgske billedsnider Hinrich Ringerinck.

Ofte tror man at stå over for en kopi af en nærmere bestemt maler eller kobberstikker, og så viser en nøjere sammenligning, at kun en del af billedet er hentet fra ham, mens andre dele er selvkomponerede eller lånt andetsteds. Det kan

---

[5] Se »Danmarks Kirker« Tisted amt p. 706 fig. 4.

[6] I kunsthistorisk oversigt til »Danm. Kirk.« Kbh. amt (p. 2259 f.) har jeg nævnt et exempel på den vej, et billede kunde komme til at gennemløbe, inden det fandt plads i en dansk kirke. Det drejer sig om Roskildesnedkeren Oluf Krogs reliefskårne nadverbillede på prædikestolen i Vindinge kirke på Sjælland. Det synes nemlig, som om han har fundet det i et (signeret) træsnit af bogføreren og formsnideren Lorentz Benedicht i København 1564. Træsnittet er en spejlvendt efterskæring efter Dürers nadver i Kleine Passion.

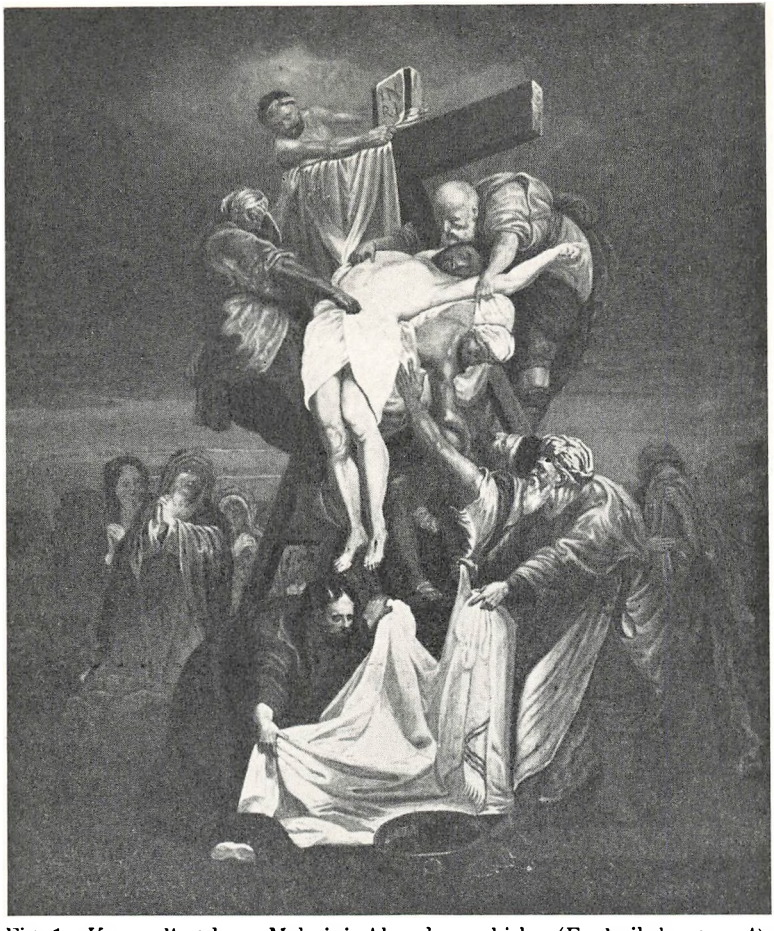

Fig. 1. Korsnedtagelsen. Maleri i Alsønderup kirke (Frederiksborg amt), spejlvendt kopi efter J. Jouvenet.

næsten som en hovedregel siges, at centralmotiv og staffage i de danske kirkebilleder sjældent er taget fra samme kilde; og det, der kan gøre studiet af disse malerier så vanskeligt, er, at malerne ofte stykker dem sammen fra så mange kilder, at man snarere end at tale om kopier må sige, at de har ladet sig inspirere af forskellige forbilleder, hvis man da ikke vil kalde dem eklektikere, der her da blot bliver en finere betegnelse for tyveknægte. Thi hos vore beskedne kirkemalere er forholdet noget andet, end når det fx. drejer sig om en maler som Rubens hvis gravlæggelse, hvad hovedpersonen angår, er lånt fra Carravaggio, og hvis Kristus ved nadveren ligger påfaldene nær op ad hans mester og lærer van Veens maleri i Antwerpens katedral (jfr. ndf.). Her som andetsteds har Rubens indblæst figurerne sin egen mægtige ånd. De folk, som især vore landsbykirker havde råd til at bruge til rummenes udsmykning, og som fandt deres levebrød qua kirkemalere, var i almindelighed håndværkere, der både tog sig på at male træværket

og slå et billede op. De havde deres kollektionsmappe med til præsten og kirkeværgerne, og på grundlag af dens billeder, snit og stik udkastede de deres skitser, der sandsynligvis ofte er blevet ændrede i detaillen under udarbejdelsen. Store selvstændige kompositioner og originalmalerier som fx. Frans Floris' altertavle i Sønderborg slotskirke[7] og Lucas Cranach den ældres Ecce homo i Nykøbing Falster hører til sjældenhederne.

I Brix snedkers og Anders Hatts altertavle fra 1611—14 i Smørum kirke (Københavns amt) er der i storfeltet en forenklet Golgathafremstilling, Kristus på korset mellem Maria og Johannes. Den ganske muskuløse Kristusskikkelse hænger i harmonisk stilling med skråt strakte arme; lændeklædet har en stor flagreflig til herald. højre, en mindre til venstre. Sidefigurerne ser begge fortvivlede op på den døde søn og mester, Maria med de foldede hænder hævet, mens Johannes folder sine foran underlivet. Ved korsets fod ligger et kranie, og korsstammen holdes i stilling af skråt nedrammede pløkke. Billedet er en tro kopi efter Johan van Aachen; en tilsvarende, men ringere gengivelse findes i Flemløse kirke på Fyn. Og på den billedrige altertavle i Witzwort i Sydslesvig, hvor maleren virkelig har haft brug for sin kollektion af stik, har man lagt van Aachens hyrdernes tilbedelse til grund for fremstillingen af dette emne, ligeså på lektoriet i Tønder.

Aachens frodige samtidige, Floriseleven Marten de Vos, har lagt forbilleder dels til omskærelsen i Witzwort, dels til Kristus hos farisæeren, hvor Maria salver hans fødder (Bylderup, Sønderjylland), dels til Kristus på korset i et epitafiemaleri 1625 (Næstved S. Peder); den venstre røver i et epitaf i Flensborg S. Maria, der atter svarer til (Johan Enums) højre røver på Mads Lerches epitaf i Nyborg kirke, er lånt fra et af Vos's Golgathabilleder. En tro kopi af *hans* Golgatha (med Maria, Johannes og Magdalene) gennem et Sadeler-stik ses på Tønder lektorium, hvor bønnen i Gethsemane også er inventeret af Vos.

Magdalene i Lejrskov alterbillede (Ribe amt), bevilget og forordnet 1580 af Caspar Markdanner, opmalet 1685, 1758 etc., går tilbage på et maleri af Frans Floris, fra hvem kopisten også har lånt landskabet; Kristusfiguren er derimod afvigende.

Christoph Schwartz's store dommedagsbillede er hovedmotivet i det store epitaf fra slutningen af 1600'rne over rådmand Peter Müller i Haderslev domkirke og det er trofast gengivet i Meerfeldts epitaf i Flensborg S. Maria;[8] i dommedagsfremstillingen på et epitaf fra 1621 i Næstved S. Peder er det også Schwartz's billede, der er lagt til grund, og Schwartz's Golgatha med Maria og Johannes er nøje kopieret i Sjørrind altertavles maleri (Tisted amt). Det er allerede påvist af Riewerts[9], at Schwartz's figurrige Golgathabillede, hvor Johannes står sørgende med korsede arme mod skuldrene, mens gruppen om den segnende Maria er forskudt til billedets hjørne forneden til højre, er benyttet, i Joh. Sadelers gengivelse, i Garding kirke; nøjagtig samme forlæg har dronning Sofies hofmaler Antonius Clement benyttet i een lålandsk og to falsterske altertavler (Nykøbing, Horbelev, Kippinge, jfr. »Danmarks Kirker«), og vi genfinder den samme Golga-

[7] Otto Norn, i Nationalmuseets Arbejdsmark, 1950, p. 17 ff.
[8] Sml. Theodor Riewerts, i Nordelbingen IX, 1932, p. 53 f, hvor Joh. Sadelers stik efter Schwartz er gengivet.
[9] Smst. p. 42 f.

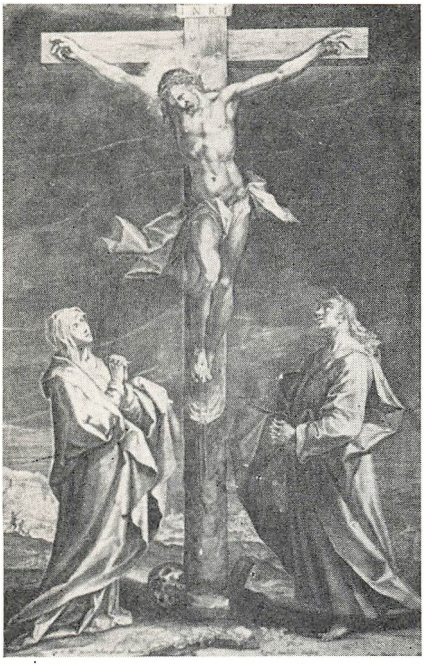

Fig. 2. Korsfæstelsesgruppe. Kobberstik af Ægid. Sadeler efter Hans v. Aachen.

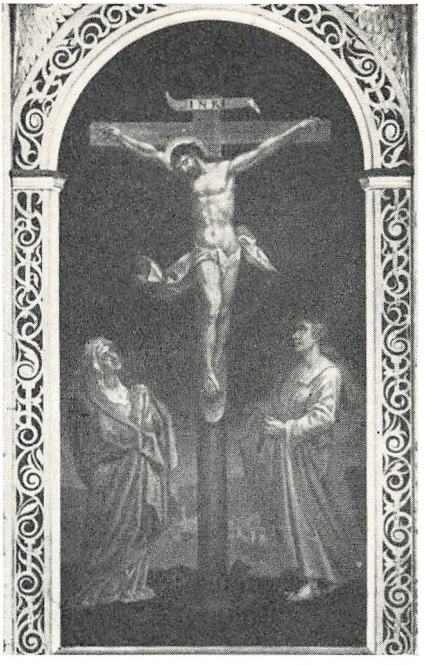

Fig. 3. Korsfæstelsesgruppe. Maleri af H. Eddelien i Smørum kirkes altertavle (Københavns amt).

tha-scene i Garding og i Tønning (Sydslesvig) og — stærkt forgrovet — i Vor (Ålborg amt); endelig kan også nævnes den braunschweigske hofmaler Adam Offingers maleri 1598 efter samme kilde i Hasserode[10].

I sin nævnte afhandling har Theodor Riewerts fundet, at der til grund for malerierne på Gottorp slotskapels pulpiturer ligger stik (ved bl. a. Goltzius, fam. Sadeler, Cornelius Cort) efter malerier af Antoni van Blockland, Aachen, Frans Floris, Goltzius, Joos de Winghe, Dürer, Marten van Heemskerck, Theodor Bernardi, I. Snellinck, Vos o. fl. Samme forfatter giver et overordentlig lærerigt, ja, man kunde sige et skoleexempel på, hvorledes kirkemalerne sammenkomponerer deres billeder efter forskellige forlæg: I fløjmaleriet på Husum-altertavlen (nu i Schwabstedt) 1604 er Kristusfiguren malet efter to stik, overkroppen efter et halvfigurstik af Joh. Sadeler, nederste parti efter en Paulus af Goltzius[11].

Det er en kendt sag, at illustrationer fra bøger ganske almindeligt har tjent kirkemalerne som inspirationskilde og forbilleder, og ovenfor er anført et tilfældigt exempel. Det sted, man først og fremmest ville søge efter forbilleder, er naturligvis biblerne og de religiøse skrifter med deres træsnit. Det er heller ikke svært at give exempler på lån fra Christian III.s og Frederik II.s bibler, selv om disse af gode grunde ikke kunde blive den rigdomskilde, som de forskellige 'ud-

[10] Bau- u. Kunstdenkm. Sachsen XXXII taf. 4.

[11] Nordelbingen IX, 30. Ang. en lignende undersøgelse for svensk materiale, se Karl Erik Steneberg: En tavelsvit från Vasatiden, i Fornvännen, 1936, p. 19 ff.

gaver' af biblia pauperum var for vore middelalderlige kalkmalere. Her skal kun peges på titelbladet til Christian III.s bibel 1550, der ligesom de øvrige træ-snit er lånt fra Ludvig Dietz's Lybækkerbibel 1533, og som i første instans går tilbage på Lucas Cranachs billede fra 1529. Dette symbolske blad, der skildrer Kristi sejr over synd og død, er anvendt som kalkmalet vægdekoration i den nu så berømte Snoldelev kirke på Sjælland som baggrund for en altertavle[12]. Det findes endvidere smukt udført af Flensborgmaleren Johan von Enum på rådmand Henrich Willems store epitaf (topstykkets maleri, ligeledes af Enum, er dateret 1609) i Tønder kirkes kor, naivt på en fløj af den tidligere altertavle i Endelave kirke (Århus amt) og — kun hovedfigurerne — på alterbordsforsiden 1633 i Nakskov.

Allerede tidligere[13] er det påpeget, at de reliefskårne evangelister på prædikestolen fra o. 1600 i Øster-Vanned (Tisted amt) går tilbage på træsnit i Frederik II.s bibel.

Hvor stor en rolle den såkaldte Piscatorbibel har spillet for vore kirkemalere, er svært at sige — denne rige og vidunderlige skat af billeder lige fra skabelsen til apokalypsen og dommedag, »udført af dette og forrige århundredes mest fremragende malere og kobberstikkere med største flid og udgivet 1643 af Niels Hansen Fisker (Nicolaus Iohannis Piscator)« — i to digre bind; de ældre blade forelå nemlig allerede i løstryk, og det har muligvis de fleste af de yngre også gjort. Men her finder vi navne som Marten de Vos, Crispin van den Broeck, Mostaert, Heemskerck, Mandor, Harman Müller, P. de Iode (der også optræder som kobberstikker), Anton Wierix, Adrian de Werdt, D. v. Boons, Ioh. Stradanus Herman van Suaneveld, Ioh. Breugel, P. Bril, Ant. Wurm etc. De hyppigste navne er Vos og Heemskerck; Heemskercks acta apostolorum fuldendtes efter hans død af Stradanus.

I en afhandling 1945 har Chr. Elling[14] beskæftiget sig med forbilledet for en nadverfremstilling, der, som det nedenfor skal vises, har været meget populær blandt danske kirkemalere i 1600'erne og lidt før. Det drejer sig om altertavlemalerierne i Hellested og Magleby kirker, begge Præstø amt, af afd. museumsinspektør Chr. Axel Jensen, hovedredaktør af det pågældende amt af »Danmarks Kirker«, dateret til o. 1610, d. v. s. samtidig med de rigt skårne renæssancetavler; af disse er Hellesteds arkivalsk sikret som et arbejde af Engelbrecht Chastesen. Ifølge Elling må malerierne imidlertid være frie kopier efter Daniele Crespis nadvermaleri fra S. Pietro di Brugora (nu i Brera-galleriet, Milano), og da dette maleri tidligst kan være blevet til efter ca. 1620—22, må altertavlemalerierne tidligst være malet o. 1625, »alle Forhold taget i Betragtning vil det selvsagt være rimeligst at datere det [nl. Hellested] adskillige Aar senere«. Elling nævner flere andre tilsvarende nadverfremstillinger i danske kirker[15], bl. a. det virkelig morsomme, må man have lov at sige, i Sdr. Vium kirke (Ribe amt, se fig. 10), hvis

---

[12] M. Mackeprang: Illustrationerne i Christian III's Bibel som Forlæg for Kalkmalerier, i Kirkehist. Saml. 6. rk. VII, 383 ff.

[13] »Danmarks Kirker« XII, Tisted amt, p. 290.

[14] Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1945, p. 93—103.

[15] Nebbelunde, Janderup. Koldby-altertavlens Judas hører derimod ikke til gruppen.

altertavle »angives at stamme fra 1616«. Også her må nadvermaleriet derfor være senere indsat eller malet. Som resultat af sin undersøgelse fastslår Elling (p. 99): »Det tør anses for godtgjort, at Altertavlens Maleri i Hellested Kirke har Daniele Crespi's Billede som absolut Forudsætning. At der skulde kunne eftervises en Nadver-Fremstilling af den paagældende Type *mellem* Ferrari's Maleri [der til dels er en forudsætning for Crespis] maa betragtes som aldeles usandsynligt, saa meget des mere, som en direkte Kausalforbindelse mellem disse to Værker kan dokumenteres«, og slutter ikke mindre kategorisk (p. 102): »Den her omtalte Gruppe Maleriers Afhængighed af Nadverbilledet i Milano maa anses for manifest; Paavisningen af dette Forhold turde være denne lille Undersøgelses positive Resultat. Godkendes dette som et Faktum, er der kun to alternative Slutninger mulige, hvad angaar de danske Alterbilleders Datering: 1) *enten* maa de alle være udført *efter* ca. 1620, det *tidligste* Tidspunkt, paa hvilket Daniele Crespi kan have malet Billedet i Brera-Galleriet, 2) *eller* ogsaa er sidstnævnte Billede ikke malet af Daniele Crespi, men af en anden Kunstner paa et tidligere Tidspunkt. Valg af det sidste Alternativ vil medføre Pligt til at bevise, at samtlige Kunstforskere, der enstemmigt har henført Milano-Nadverbilledet til Daniele Crespi, har taget fejl«.

Ved sin sammenligning mellem Crespis nadverbillede (fig. 5) og Hellestedtavlens (fig. 4) fremhæver Elling, at hovedtrækkene i figurernes gruppering er overensstemmende: Johannes i relation til Kristus og i særdeleshed udformningen af forgrundens to apostle; han lægger ingen vægt på, at bordet går i dybden hos Crespi, men — efter middelalderligt skema — ses fra bredsiden på Hellested.

Det er rigtigt, at forgrundsfigurerne i de to billeder minder overordentlig meget om hinanden, den venstre apostel såvel i stilling, draperi som dragt (men ikke i håndstilling), Judas (til højre) i kropstilling (men ikke i håndstilling), i hovedstilling og til dels i frisure og skæggets form (men ikke i dragt og slet ikke i udtryk). Derimod er der ret beset stor forskel mellem Jesus-Johannes hos Crespi og på Hellested; ikke blot er de spejlvendte i forhold til hinanden, men Johannes hviler hos Crespi hovedet i venstre hånd og på Kristi bryst, og Kristus lægger sin højre hånd på hans skulder; Hellestedbilledet er på dette punkt afgørende forskelligt, og heller ikke i klædedragterne er der overensstemmelse. Vender vi os dernæst til de øvrige apostle, finder vi ganske store forskelle. Det er sandt, at den grånende skaldepande (Peder) på Kristi højre side såvel i sin indtrængende henvendelse til mesteren som i sit udseende ikke er uden lighedspunkter i de to billeder, men Peder-typen var netop denne o. 1600, ja, fra Dürers tid, og hvad grupperingen af de andre apostle angår, da turde forskellene mellem de to billeder være større og flere end lighedspunkterne; den livligt diskuterende gruppe var jo den fastslåede form siden Leonardo. Og hvor er Hellesteds karakteristiske stående, gestikulerende apostel ved siden af Johannes at finde hos Crespi? hvor genfinder man Crespis knivholdende, skægløse apostel i Hellested, og hvorfor mangler Hellesteds spidsansigtede, magre apostel (til højre i billedet) hos Crespi?

Med henblik på, hvad der i det foregående er sagt om kirkemalerne, er den slutning, en ikonografisk sammenligning mellem de to billeder tillader, i det højeste, at der kan være tale om to *forskellige* malere, der hver for sig har lånt

Fig. 4. Nadveren. Maleri, olie på træ, 1610 i Hellested kirkes altertavle (Præstø amt). Efter Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1945, p. 98.

træk fra et tredie, fælles forlæg, og i så tilfælde er der ingen grund til at gøre Hellested-maleriet yngre end Crespis; med dets rolige, klare farver, dets glatte fysiognomier og beherskede positurer ligger det også fast forankret i dansk renæssancemaleri fra 1600'ernes begyndelse.

En gennemgang af Nationalmuseets noget tilfældige billedregistrant suppleret med ligeledes ret tilfældigt fundne exempler fra litteraturen bekræfter det allerede nu vundne resultat og viser, at Daniele Crespi bør udgå af diskussionen om de danske altermalerier, der svarer til Hellested-Magleby.

I Malmö S. Petri kirke findes en statelig renæssancetavle, der stod færdig 1611[16]; i dens storfelt findes et nadverbillede, der er meget forskelligt fra Hellested-maleriet, men de to Judas-skikkelser er ganske ens, blot med den forskel, at Judas i Malmö-tavlen er vist i helfigur på grund af billedets høj-format (jfr. herom nedf.). Denne nøje overensstemmelse i stilling, dragt, frisure og skæg, ansigtsudtryk vækker mistanke om et fælles forlæg, der ikke kan være Crespi — selv om muligheden for lån fra det ene danske alterbillede til det andet vel ikke helt kan udelukkes. Som påvist af Beckett[17], er det arkivalsk sikret, at Malmötavlen blev udkastet 1606 af »den lille contrafejer«, alias Dietrich Moll, og ligeså sikkert er det, at den, der udførte altertavlemaleriet, var maleren og staffereren Peiter Hartmann[18]. Da vi iøvrigt ved, at snedkeren Henrik Köning i Malmö havde altertavlen i entreprise, at han i snedkerarbejdet assisteredes af Cort snedker og Öldrick drejer, ligeledes af Malmö, mens han overlod de vigtigste skulpturarbejder til Statius Otte og Jakob Kremberg[19], er vi i det lykkelige tilfælde at kunne følge

[16] Se Monica Rydbeck: Renässansskulptur i Skåne (Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Antikvariske studier IV), 1950, p. 46 ff.
[17] F. Beckett: Frederiksborg p. 258.
[18] Einar Bager: Med Penna och Ritstift, 1947, p. 182 ff., maleriet gengivet p. 186.
[19] Monica Rydbeck anf. værk p. 49.

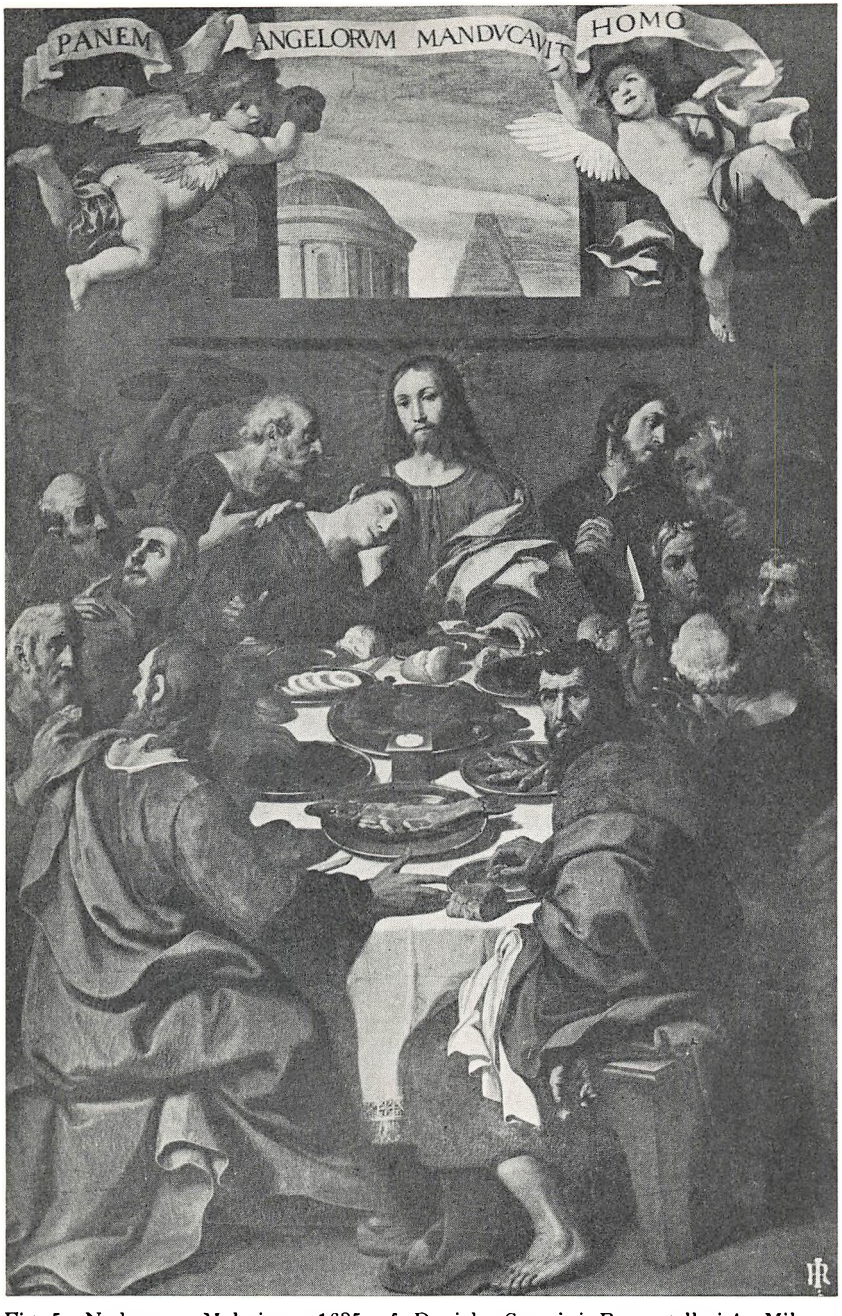

Fig. 5. Nadveren. Maleri ca. 1625 af Daniele Crespi i Brera-galleriet, Milano. Efter Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1945, p. 100.

Fot. Städtisches Museum, Flensborg.

Fig. 6. Nadveren. Maleri, olie på træ, 1598 i Flensborg Mariakirkes altertavle.

en af vore fornemste renæssancealtertavler på dens vej lige fra udkastet og til dens fuldendelse. Altertavlens data ligger altså så fast, og ca. en halv snes år før Crespis nadver, at der ikke kan rokkes ved dem. Tvivlen om Crespi bliver end kraftigere understreget, hvis vi begiver os til Flensborg Marie kirke. Den store altertavle her, fra 1598, med samtidige malerier, betragtes som et hovedværk fra Ringerincks værksted, med stenarbejde af den fra flere kirkelige inventargenstande kendte Peder Trellund Riber[20]. I storfeltet sidder et til Hellesteds nøje svarende nadvermaleri (fig. 6): Hver person i det ene har sin nøje tilsvarende

[20] Jfr. »Danmarks Kirker« III, Københavns amt, p. 2237 f.

Fig. 7. Nadveren. Kobberstik af Johan Sadeler efter Peter Candid.

korrespondent i det andet, både hvad holdning, gestus, klædedragt og frisurer angår. Borddækningen er forskellig, og Flensborgbilledets bord er polygonalt; over det hvælver sig et fornemt gardindraperi, og i forgrunden er placeret et tæppedækket bord med en kurv, hvori der er dækketøj; men, som det allerede ovenfor er fremhævet: staffage kunde kirkemalerne selv lave, eller rettere, de kunde låne den andetsteds fra (jfr. p. 109). Da Flensborgbilledet — i modsætning til Hellestednadveren — er et stående rektangel, er såvel forgrund som baggrund nødvendig til udfyldning af billedfladen.

Muligvis endnu ældre end Flensborgmaleriet er det sikkert af samme maler udførte, tilsvarende nadvermaleri i Drelsdorf kirke (Kr. Husum); altertavlen bærer Ahlefelds våben, og denne slægt sad 1580—98 på det nærliggende Mirebüll gods[21].

Af andre tilsvarende nadverbilleder fra 1620 eller før kan nævnes Kathrinenherd (Kr. Eiderstedt) fra 1616 samt Værslev (Holbæk amt) 1620, mens det af Elling nævnte Sdr. Vium (Ribe amt) først er fra 1652.

Som fig. 7 viser, er forbilledet for alle disse nadverfremstillinger Peder Candids nadvermaleri gennem Johan Sadelers stik, hvad der er gjort opmærksom på under omtalen af nadvermaleriet i Haderslev domkirke[22]; allerede C. A. Jensen har kendt dette stik, idet nogle notitser med hans hånd nylig blev fundet blandt hans efterladte sager i Nationalmuseet sammen med et stort foto af stikket. I »Fynske Minder« 1954 har Sven Arnvig i anden forbindelse og tilsyneladende uden at kende Ellings afhandling for første gang publiceret Sadelers

[21] Bau- u. Kunstdenkmäler, Kreis Husum p. 74.
[22] »Danmarks Kirker« XX Sønderjylland, Haderslev amt, p. 138.

stik, som han har stiftet bekendtskab med i den rige Sadelersamling i Rijksmuseum, Amsterdam. Den her viste kliché er gengivet efter Sadelerstikket i vor egen kobberstiksamling, hvor det findes i Sadelersamlingen, kapsel 314 som nr. 172; det måler 30,4 × 26,5 cm og bærer under den latinske text fra Lucas 22. kap. signaturen »Petrus Cand. pinx. Ioan Sadeler scalps«. Meddelelsen: »In Venetia Apreso Stefano Scolari a. S. Zulian«, der bl. a. også forekommer på stikket af Zuccaros kongernes tilbedelse i samme samling (313, 50), angiver vel stedet, hvor stikket kunde fås. Da Johan Sadelers stik efter Candids maleri er benyttet i Flensborgtavlen 1598 (jfr. også den muligvis ældre tavle i Drelsdorf), kan stikket senest være fra 1598.

Om Candids oprindelse ved man ikke meget. I Carel van Manders Het Schilder Boeck, Amsterdam 1604 (2. udg. 1618) fylder hans korte biografi knap en side, men P. J. Rée har 1885 givet en fyldig oversigt over hans liv, dels på grundlag af Carel van Mander, dels efter grundige arkivstudier, samt en sammenfattende oversigt over hans formodede og sikre værker[23]. I sin iver og beundring for Candid tilskriver han ham langt mere end rimeligt er, og bogen er langtfra fejlfri. Korrektiver og nyt tilfører Kurt Steinbart Candid-forskningen, ligesom han giver en ny vurdering af den højtbegavede maler, især på grundlag af et nyvundet kendskab til tidligere overdækkede, men nu fremdragne og restaurerede malerier.

Ifølge van Mander kom Pieter de Witte sammen med sin fader fra Brügge til Firenze, hvor han (Pieter) arbejdede meget sammen med Vasari, der dog ikke omtaler ham nogetsteds i sine breve; »hy mach nu Anno 1604 wesen out 56 Iaer oft daer ontrent«, hvoraf man kan regne ud, at han er født o. 1548 oft daer ontrent. Dette stemmer imidlertid ikke godt med den kendsgerning, at Candid allerede 1559 var sysselsat i Firenze med tegninger til tæppekartoner (jfr. Steinbart), men bliver derved kun en ny bekræftelse på, at man bør tage van Manders oplysninger med en vis reservation. Man ved også, at Candid 1564 hjalp Vasari med udsmykningen af Scala Regia i Rom, hvorimod hans navn ikke opføres blandt Vasaris medarbejdere ved indretningen (1570—73) af Francesco de' Medicis studiolo i Palazza Vecchio[24]. Her finder vi imidlertid faderens navn, og i det nævnte hefte af Les Arts er afbildet en elegant statue (Æolus) af Elias Candido ved siden af en Juno udført af Giambologna. Vi skal ikke komme nærmere ind på Pieters data, blot nævne, at han i løbet af de år, han opholdt sig i Italien, må have skabt anseelse om sit navn, thi 1586 kaldtes han »på ærefulde betingelser og med høj løn« (Thieme-Becker) til hertug Wilhelm V i München og arbejdede også (fra 1598) for sønnen, Maximilian. 1628 døde han. I Italien havde han, efter faderen, italieniseret sit navn til Pietro d'Elias Candido (witte = candido = hvid), men da han blev hofmaler hos den bajerske fyrste, germaniserede han det til Peder Candid.

Ifølge Rée og Thieme-Becker er han mester for to nadverbilleder (idet et fra

---

[23] Paul Johannes Rée: Peder Candid, sein Leben und seine Werke, Beiträge zur Kunstgeschichte. Neue Folge. Leipzig 1885, 266 pp., jfr. K. Steinbart, i Marburger Jhb. f. Kunstwissenschaft, 1928, p. 89 ff., 138 ff.

[24] Jahn Rusconi: Palazzo Vecchio à Florence. Le studio de François Ier de Médicis, i Les Arts, 1911, nr. 110 skrevet i anledning af den nyligt stedfundne restaurering. Thieme-Becker nævner Elias Candid som bronzestøber, men kender ingen selvstændige værker fra hans hånd.

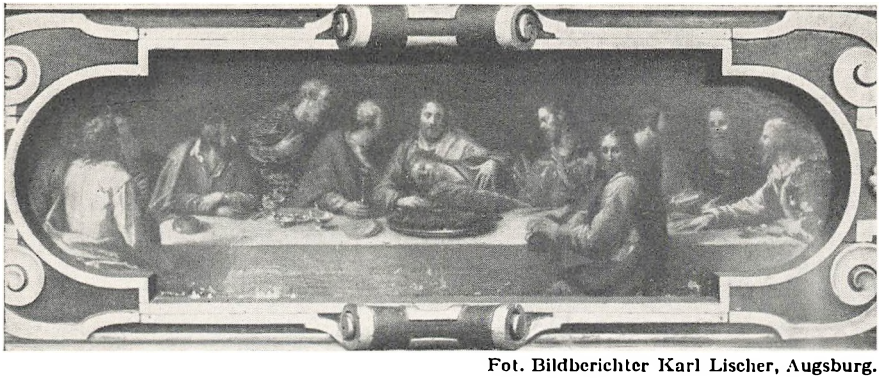

Fot. Bildberichter Karl Lischer, Augsburg.

Fig. 8. Nadveren. Maleri 1595 af Peter Candid i Augsburg S. Ulrichs kirke, altertavlen i S. Benedikts kapel.

1616 i München franciskanerkloster er forsvundet); det ene, der skal være fra o. 1595, er et predellamaleri i Augsburg S. Ulrich und Afra (Fig. 8), det andet fandtes i den nu splittede samling Hollandt i Braunschweig, hvor Arnvig har anstillet forgæves eftersøgninger[25]. Heller ikke Rée har set dette maleri, men har sikret sig dets identitet med Sadelers stik og opgiver dets størrelse til 41 × 26 cm, altså et liggende rektangel.

Blot en flygtig sammenligning mellem Candids billede i Sadelers gengivelse og de foran nævnte danske alterbilleder — især Hellested — turde vise, at vi her har fundet det virkelige forbillede. Men inden vi går ind på en nærmere, kort omtale af ligheder og uligheder, vil det være på sin plads at sige et par ord om predella-maleriet i Augsburg S. Ulrich[26] og dets farver og stille S. Ulrichs- og Hollandt-billederne op over for hinanden; her er forskellene nemlig så store, at man må søge efter lighederne. For det første er kompositionen på S. Ulrichs-billedet 'åben' over for Hollandt-billedets stramt sluttede opbygning; på grund af buetungerne for enderne af det smalle predellafelt er Judas i lighed med et hyppigt forekommende skema for nadverdispositionen (bedst kendt fra Andrea del Castagnos billede i Sant' Apollonia i Firenze) — anbragt ene mand på den side af bordet, der vender mod tilskueren. I S. Ulrich er der kun tilløb til den næsten fuldendt gennemførte symmetri, som behersker Hollandt-maleriet; her harmonerer ikke blot baggrundsfigurerne, men Judas til højre har sin korrespondent i apostlen til venstre, som vender ryggen til. Alt i alt skulde man tro, at Hollandt-billedet måtte være det senere af de to.

Men der er også ligheder — selv om det er vanskeligt at sammenligne enkeltheder i et kobberstik og et ikke ganske tydeligt fotografi efter et maleri — Kristi hoved og ansigtsudtryk er identiske, det samme gælder apostlen Peder på Kristi højre side. Af stikkets stående apostel på Frelserens anden side, med de uhyggeligt lange, skeletagtige fingre er kun hans gestus at se på S. Ulrich-maleriet, og

[25] Arnvig o. c. p. 56.

[26] Fra Foto Bildberichter Karl Lischer i Augsburg har jeg modtaget det som fig. 8 gengivne fotografi samt en kort farvebeskrivelse.

stikkets spidsnæsede apostel helt ude til højre savnes på maleriet; derimod er der store ligheder mellem de to Judas'er, ligesom apostlen yderst til venstre i begge billeder vender ryggen til og har mere eller mindre nedfalden kappe. Det store lam på fadet synes at være ret ens gengivet i begge tilfælde, ligesom dugen er malet og stukket med skarpe sammenlægningsfolder.

Karl Lischers korte farvebeskrivelse, der har interesse, da vi foreløbig ikke ved, hvor Hollandtbilledet befinder sig, lyder som følger: »Farbenbeschreibung zu dem, leider schon ziemlich defekten, zum Teil stark abgeblätterten Predella-Abendmahlbild in der Benediktuskapelle von St. Ulrich in Augsburg. Christus — rosa Kleid und weisser Umhang« — herefter følger apostlene begyndende med Johannes og dernæst i rækkefølge mod højre (heraldisk venstre) og rundt om bordet endende med Petrus: 1. (Johannes) — »purpur Kleid; 2. dunkelgrünes Kleid; 3. dunkelrotes Kleid, hellbrauner Umhang; 4. dunkelgrün; 5. gelblich-weisses Kleid; 6. (Judas) rötliches Kleid, brauner Umhang; 7. (til venstre, med ryggen til) gelblichweisses Kleid, roter Umhang; 8. fast nicht sichtbar, dunkelrotes Kleid; 9. rotbraunes Kleid; 10. braunes Kleid, rosa Umhang; 11. olivgrünes Kleid, purpurroter Umhang; 12. (Petrus) hellbraunes Kleid.«

Vender vi os atter til Hollandt-billedet eller rettere Johan Sadelers kobberstik, der har tjent de danske kirkemalere som forlæg, finder vi det benyttet i malerier af højst forskelligt format, snart som et liggende rektangel, snart som et stående, snart som kvadrat og — naturligvis — alle med vidt forskellige farver, da hver maler måtte skabe farverne ud af sit eget hoved efter sin egen og sin tids smag; således finder vi de rene, klare, skarpt afgrænsede farver i de ældste billeder, grumsede i de senere og med brede, hvide højlys i 1700tals-malerierne og -opmalingerne.

Stikket har mørk, ensartet baggrund; da billedet har afskåret det nederste af bordet, ses Judas og forgrundsapostlen med ryggen til kun i knæstykke, og der er ingen forgrundsstaffage. Hvis kirkemaleren derfor skulde male et billede i format som et stående rektangel eller et kvadrat — og det kan indskydes, at forlæggets format ikke synes at have nogen betydning for kirkemalerens valg, selv om hans billede er anderledes proportioneret — fandt han gerne anledning til at sætte staffage på, gardiner eller arkitektur som baggrund, gulv, borde, krukke, kande eller fad foran, foruden bænkevanger for de to forgrundsfigurer. I almindelighed synes vore jævne kirkemalere, som nævnt, ikke at have været meget opfindsomme; de detailler, de skulde bruge, lånte de fra andre forlæg. Således har Sven Arnvig i sin ovenfor nævnte afhandling vist, at mens selve nadverbilledet i Odense S. Knuds kasserede altertavle fra 1650'erne er sammensat efter to forskellige forlæg (hvorom nærmere nedenfor), er kanden i billedets forgrund og den fornemme lysekrone hentet fra et tredie forlæg, Jan Mullers stik af Belsazzars gæstebud.

Tager vi nogle af de danske Candid-nadvere i kvadrat eller højformat, ser vi, at fx. Drelsdorf som baggrund har gardiner, i forgrunden en kande; Nebbelunde (Maribo amt) hænger en baldakin op i baggrunden og stiller i forgrunden et lille bord med tæppe samt en kande på gulvet. Flensborg S. Marie (fig. 6) har et større arrangement, Haderslev (fig. 9) arkitektur og dug med broderier, og på

Fig. 9. Nadveren. Maleri, olie på træ, 1641 i Haderslev domkirke (oprindelig alterbillede).

Sdr. Vium (fig. 10) udfyldes baggrunden af arkitektur og gardiner på hver side af en lampe; en lignende ordning ses i de to nabokirker, Billum og Janderup (Ribe amt); også Køng (Præstø amt) har en fyldig forgrundsstaffage. Andre alterbilleder af samme format nøjes med baggrund, mens afskæringen fortil følger Candid (Værslev og Tømmerup, Holbæk amt); Nysogn (Ringkøbing amt) har som baggrund smukt ordnede gardiner om en lampe og foran blot gulv, men forgrundsapostlene er gengivet som helfigurer. Det sidste og yngste alterbillede, der er udført på grundlag af Sadelers Candid-stik, nadveren i Borris (Ringkøbing amt) fra 1948, holder sig strengt til forbilledet.

Når der er tale om predella- eller postamentbilleder, følges forlægget som

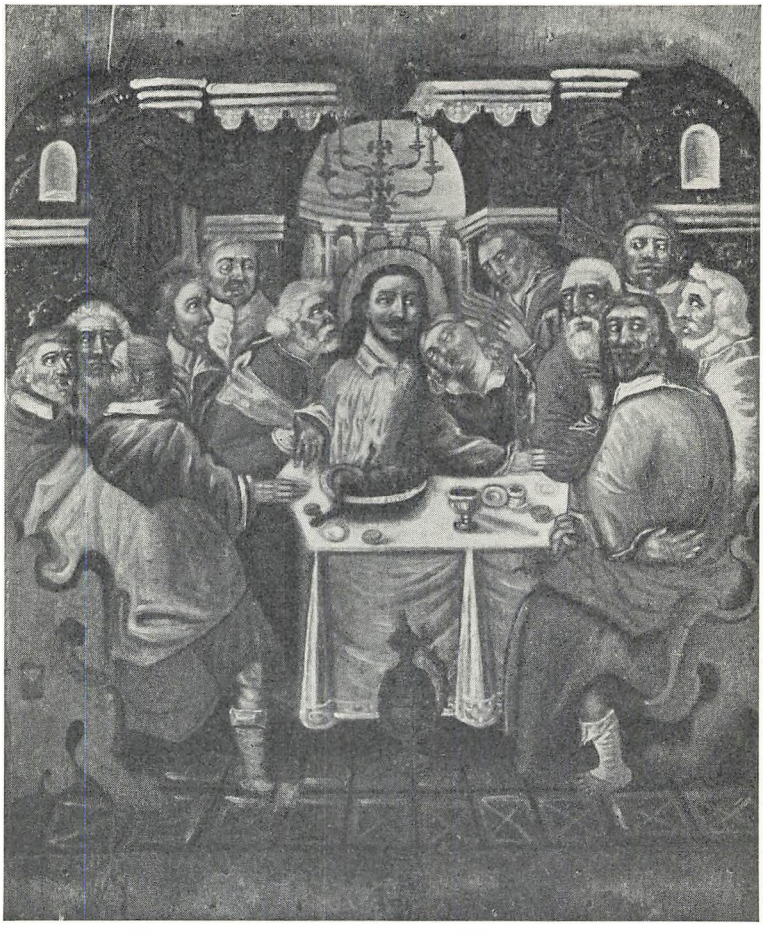

Fig. 10. Nadveren. Maleri, olie på træ, 1652 i Sonder Vium kirkes altertavle (Ribe amt).

regel temmelig nøje, hvad beskæringen angår (Næsborg, Ålborg amt, Vigsnæs, Maribo amt); på det sidste er der dog i forgrunden blevet plads til et stort skålfad med bl. a. en kande, og bordet er svagt diagonalt drejet; men billedet er også fra o. 1700. I Tønning (Kr. Eiderstedt) har det smalle billede mere luft til siderne, således at personerne her ikke er gennemskåret som hos Candid, og til højre er der et lille gardin; det samme gælder Magleby (Præstø amt), hvor apostlene foran er vist i helfigur og med en kande på det kvadrerede gulv foran bordet.

Blot et par Candid-billeder skal nærmere kommenteres, fordi de indeholder afvigelser i hovedtemaets ordning. I Kåstrup kirkes nadver (fig. 11) 1649 (Tisted amt) følger maleren i det store og hele forlægget; men der er en sparsom baggrundsarkitektur med en enkel baldakin. Judas og hans forgrundspendant er gengivet som helfigurer med en snærrende hund imellem sig; det er en sag for

Fig. 11. Nadveren. Maleri, olie på træ, 1649 i Kåstrup kirkes altertavle (Tisted amt). Ved restaureringen 1927 blev Kristus- og Johannesfigurerne i det væsentlige nymalet (maler Povl Jensen).

sig, at den mere end jævne maler ikke har evnet at skrue benene rigtigt på Judas; men i sin utilfredshed med forbilledets manglende symmetri, lader han forgrundsapostlen til venstre dreje ansigtet mod beskueren; om han selv har udpønsket hans melankolske fuldskægsfjæs eller har lånt ham fra et andet stik, får stå hen.

I den allerede omtalte Odense-tavle (fig. 12), nu i Møntergården i Odense, har Arnvig rigtigt påvist, at billedets højre halvdel, fra og med Johannes til og med Judas, er kopieret efter Sadelers Candid-stik så godt, maleren nu evnede det. Men hvorfra stammer da Kristus og personerne i billedets venstre halvdel? Inspireret af Harald Olsens afhandling om Cigoli og Rubens[27] har Arnvig bragt Cigolis Empoli-nadverbillede i forslag, og det skal ikke nægtes, at der er visse ligheder,

[27] Harald Olsen: Rubens og Cigoli, i Kunstmuseets Aarsskrift, 1950, p. 58 ff. Som ovenfor (p. 107) anført, mener jeg, at der er et nærmere forbillede for Rubens' nadver end Cigolis, som hævdet af Harald Olsen. Ligheden mellem Cigolis og Rubens' Kristusskikkelser er ret beset meget ringe. Derimod genfinder man den samme skæggede Kristus med himmelvendte øjne i det nadverbillede, Rubens' lærer, Otto van Veen, har malet til Antwerpen domkirke; også her sidder han, med hovedet lidt på skakke til venstre (Rubens' nærmest til højre), velsignende et brød af form som en stor, flad bolle; naturligvis mangler figuren Rubens' saft og kraft, men ligheden kan man ikke komme udenom, ligesom der også er fællestræk i interiørerne (den opslåede bog). Hverken van Veens eller Rubens' nadver er dateret på år, men det antages almindeligt, at van Veens maleri er udført i 1600'rnes andet tiår (jfr. F. M. Haberditzl: Die Lehrer des Rubens, 1908, p. 191 ff.), mens Rubens' sættes til o. 1620. Den, der vil hævde, at det ikke er Rubens, der har lånt af van Veen (det vilde dog ikke være første gang), men omvendt, må derfor påtage sig den dermed følgende kronologiske bevisbyrde.

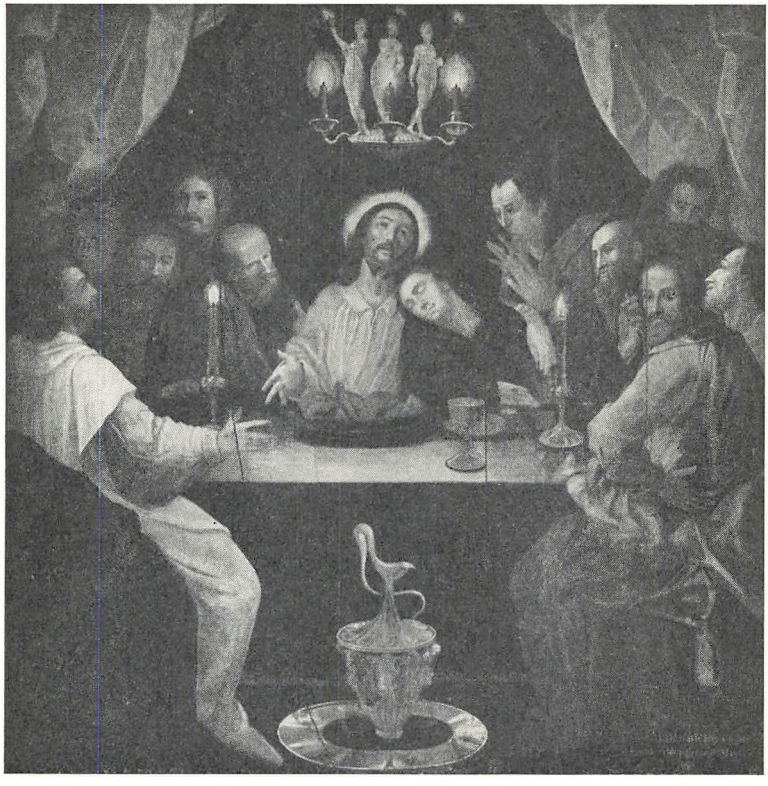

Fig. 12. Nadveren. Maleri, olie på træ, 1649 i Odense S. Knuds kirkes tidligere altertavle, nu i Fyns stiftsmuseum, Odense. Reproduceret med velvillig tilladelse af Sven Arnvig.

men de er i virkeligheden ikke mere bindende end lighederne mellem Crespi og Candid. Kristus i Odense og Empoli er vidt forskellige, og det eneste bindeled mellem den ene skæggede og den anden skægløse er, at de begge vender ansigtet opad, et lidt for spinkelt grundlag for slutninger om samhørighed. Kun skaldepanden Peder, til venstre for Kristus, går ret ens igen på begge billeder; de øvrige apostle i Empoli er i udseende og gruppering så forskellige fra deres Odensebrødre, at Cigoli-teorien må falde.

Selv om der ikke på nærværende tidspunkt kan gives et forslag til et forlæg for Odensebilledets venstre apostelgruppe og for dets Kristus — og at et ret nøje forlæg har existeret, derom kan der ikke være tvivl — vil det næppe være af vejen at gøre opmærksom på, at det supponerede forslag kan have haft en vis forbindelse med Veroneses Emmaus-billede (Louvre), — fra hvilket også Cigoli har lånt træk til sin nadver —; thi her er virkelig lighed mellem de to Kristusskikkelser.

Men tilbage til Candid selv. Hans billede er ca. 25 år ældre end Crespis. Er det da Crespi, der har lånt fra Candid — den venstre forgrundsapostel er i virke-

ligheden det eneste reelle fællestræk — eller har de begge denne skikkelse fra en trediemand? Det kan kun afgøres, hvis man finder frem til Candids forbillede; thi også han må have haft et sådant. Der er dog intet i vejen for, at Crespi har kendt Sadelers stik efter Candids nadver og har taget figuren herfra.

Hvorfor blev Peder Candids nadverbillede så populært herhjemme, at det findes brugt i kirkerne over hele det gamle danske landområde[28] et helt århundrede igennem, den sidste kopi fra 1948 ufortalt? Mon ikke, fordi den eminent opbyggede balance og den beherskede ro, der er over den tætstuttede gruppe omkring bordet, har tiltalt det danske sind mere end forbilleder med vildt gestikulerende apostle og den på bordet snorksovende Johannes? Her er helt igennem en saglig fortælling uden et eneste overflødigt sidespring. Skønt ordene under billedet er Lukas 22, 15: Jeg har hjerteligt længtes efter at spise dette påskemåltid med jer, førend jeg lider, er det dog klart, at forudsætningen for fremstillingen er Leonardos berømte nadver komponeret over: Een af jer skal i nat forråde mig! Mildt resigneret, hengivet i sin skæbne sidder Kristus, centralt og frit for beskueren; Peder bøjer sig mod ham og spørger, apostlen bag Johannes, der hviler ved Herrens skulder (skulde være bryst), har rejst sig i forfærdelse, de andre diskuterer. Judas er ikke skildret som en arg skurk, hans udtryk er snarere forpint. Lad så være, at kirkekopierne ikke stod mål med forlægget, at de fine psykologiske virkninger forfuskedes af de mindreværdige malere, og at afledende bielementer indførtes. De kirkelige myndigheder, som skulde vælge billedet, så sikkert kun Johan Sadelers lidt kølige, men sikkert tro, gengivelse efter Candid.

Til slut skal blot nævnes, at der findes en rigdom af stik efter andre billeder af Candid[29], der har været overordentlig populær blandt samtidens kobberstikkere, især Sadelerfamilien; en lille halv snes er i vor egen kobberstiksamling (Sadeler-samlingen). En systematisk gennemgang af de danske kirker vil sikkert ikke blot forøge antallet af nadverbilleder efter Candid[30], men tillige vise, at også andre af hans Arbejder har tjent danske kirkemalere som forlæg.

---

[28] Det er ikke eftersøgt i Norge og Sverige.

[29] Jfr. Rée: anf. værk p. 252 ff. med henvisning til forskellige kunstnerlexika; henvisninger til Nagler og le Blanc findes påskrevet stikkene i Kobberstiksamlingen.

[30] De i texten ovenfor nævnte altertavler med Candid-billeder samt nogle enkelte andre er, så vidt muligt i kronologisk orden, følgende: Drelsdorf (Husum) 1598 ell. før. — Flensborg S. Marie 1598. — Hellested (Præstø amt) 1610. — Magleby (Præstø amt) o. 1610. — [Malmö S. Petri (Skåne) 1609—11]. — Kathrinenherd (Eiderstedt) 1616. — Værslev (Holbæk amt) 1620. — Tømmerup (Holbæk amt) 1623. — Nebbelunde (Maribo amt) o. 1625. — Horne (Ribe amt) o. 1625 (eller noget ældre). — Tønning (Eiderstedt) 1634. — Næsborg (Ålborg amt) 1635. — Tingsted (Maribo amt) 1635. — Haderslev domkirke 1641. — Janderup (Ribe amt) 1645. — Billum (Ribe amt) 1647. — Kåstrup (Tisted amt) 1649, variant. — Køng (Præstø amt) 1651. — Sønder Vium (Ringkøbing amt) 1652. — Odense S. Knud, nu i Møntergården 1655—56, delvis. — Vigsnæs (Maribo amt) o. 1700. — Nysogn (Ringkøbing amt) 1742 nymalet (tavlen fra 1598). — Borris (Ringkøbing amt) 1948. — Nærværende afhandling forelå færdig i sommeren 1954.

[Korrekturtilføjelse]. Fra Duttenstedt (B. u. K. Braunschweig II, 1900, p. 264 ff.) kan nævnes det interessante nadver*relief*, vistnok fra 1598, hvis højre halvdel er identisk med Sadeler-stikket efter Candid, mens venstre halvdel er fra et stik ved Wierix efter Vos.

ERIK MOLTKE:

SOME PAINTINGS IN DANISH CHURCHES AND THEIR ORIGINALS, AS WELL AS A FEW WORDS ON PEDER CANDID

There are only few original works by famous European painters in Danish churches, but a very large number of the great artists' names of the 1500's and 1600's are represented by copies, especially by 17th og 18th century paintings on altar-pieces and galleries. Among the examples named in the article are Leonardo da Vinci, Perugino, Raphael, Carlo Dolci, Albrecht Dürer, Rubens, Rembrandt, van Dyck, Fr. Floris, Marten de Vos, van Aachen, Christoph Schwartz, Jean Jouvenet and others. Our native artists were rather unoriginal and kept very closely to their models, though they often pieced their pictures together with motives taken from several different models, as indeed was often done more or less consciously by the great masters. In this connection attention is drawn to the state of intimate dependence between "The Lord's Supper" of Rubens and that of his teacher Otto van Veen. Some particularly popular motives, such as Carlo Dolci's "Christ breaking the bread", were copied from copies and from copies of copies, until ultimately neither Carlo nor Dolci remained.

The painters took their models from woodcuts and engravings in books (the bible folios; the Piscator bible is mentioned) or from loose woodcuts and engravings, of which every painter must have had a collection, large or small.

It is shown that the predella painting of "The Lord's Supper" in Hellested Church, Zealand, previously regarded as a free copy of Daniele Crespi's version of this motive, is actually a true copy of Peder Candid's now missing "Lord's Supper"; it was formerly in the Hollandt Collection and was known through an engravings by Johan Sadeler.

Some data are given of Peder Candid (originally his name was Peter de Witte, subsequently Italianized to Pietro Candido and finally Germanized to Peder Candid and his father, the bronze founder Elias Candido, and mention is made of the latter's work in the Palazzo Vecchio at Florence together with Vasari (a statue of Aeolus).

How popular Peder Candid was in Denmark appears from the fact that his painting of "The Lord's Supper" is known through more than a score of copies, extending from 1598 or earlier, until 1948.

ALTERBORDSFORSIDEN FRA TORSLUNDE OG DENS GRAFISKE FORBILLEDER

EN DANSK UDLØBER AF AGITATIONEN FRA WITTENBERG

AF

GEORG GARDE

Alterbordsforsiden fra Torslunde kirke, Smørum herred, Københavns Amt, dateret 1561[1], hører til de mest betydningsfulde historiske billeder, der er bevaret i Danmark fra ældre tid. På den træffer vi for første gang den lutheranske gudstjeneste, tilmed i en meget klar og overskuelig form, der er tydelig præget af, at man ønskede en slags officiel tilkendegivelse af, at sådan burde det være. Pastor Johannes (Jens el. Hans) Jacobsen, som i indskriften nævner sig som den, der lod tavlen udføre, har nidkært ønsket at gøre propaganda for den officielle nye kirkeordning, som en del mennesker, særlig i landsognene, endnu stod ret fremmede overfor[2].

På grund af billedets centrale stilling i Danmarkshistorien, benyttes det meget hyppigt i historieundervisningen, og en klarlæggelse af dets kilder har derfor ikke kun interesse for en specielt interesseret kreds, men vil kunne give en bredere baggrund for arbejdet med vor historie og kulturhistorie i et betydningsfuldt tidsrum.

Gennem studiet af de grafiske forbilleder for dansk kunst og kunstindustri får man et meget stærkt indtryk af den rolle, nordtysk og sachsisk grafik har spillet for Danmark i de første årtier efter reformationens indførelse. Danmarks tilknytning til Luther og Wittenberg var meget intim. Endnu viser den store samling malerier fra Cranach'ernes værksted, som fra gammel tid har været i den danske og gottorpske slægts eje, og som nu findes på Statens Museum for Kunst, hvor nær forbindelsen var. Blandt de mange gamle bibler, f. eks. i Det kgl. Bibliotek, dominerer Wittenbergbiblerne ganske. Kobberstiksamlingen har endnu en fyldig

---

[1] Sml. Andrup, Ilsøe og Nørlund: Danmarks historie i billeder, 1936 og senere udg., no 144.
Do, Teksthæfte II, 1949, no 144.
Danmarks kirker, Københavns amt, s. 520 og 521.

[2] I Andrup, Ilsøe og Nørlund, o. c. Teksthæfte II, s. 207—212, er der gjort meget udførligt rede for billedets indhold, hvorfor en gennemgang af de mange kulturhistorisk interessante detaljer ikke skal gentages her. I slutningen af gennemgangen fremsætter forfatterne en formodning om, »at billedet er udført efter tyske forbilleder eller af en tysk kunstner«.

Fig. 1. Alterbordsforside fra Torslunde kirke, dateret 1561 (Nationalmuseet).

repræsentation for Cranach, som ligeledes skriver sig fra gammel tid. Vor kongefamilie var nært knyttet til kurfyrsterne i Sachsen, f. eks. var Christian III's datter, »Mutter Anna« (1532—1585), den mest elskede af alle sachsiske kurfyrstinder. Hendes 400-års dag blev i 1932 fejret over hele Sachsen[3]. Disse få eksempler, som kunne suppleres med mange andre, skal blot antyde nogle udslag af den nære tilknytning.

Det virker derfor helt naturligt, når, som det søges påvist i det følgende, forbillederne til Torslunde-maleriet synes at være et par store propaganda-træsnit udgået fra Cranach-værkstedet og udført af Lucas Cranach d. yngre. Efter alt at dømme har sådanne træsnit været ret udbredt i Danmark; men de er blevet slidt op, sådan som det i almindelighed er tilfældet med agiterende enkeltblade.

Det ældste af bladene, »Das Abendmahl der Evangelischen und der Höllensturz der Papisten«, 27,8×38,8 cm, signeret t.v. på alterbordets tæppe med den vingede slange, er udateret, men anses for udført omkring 1540, da Cranach d. y. var 25 år gammel og arbejdede i faderens værksted[4] (fig. 2.).

Det yngre blad, »Unterscheid zwischen der waren Religion Christi/ und falschen Abgöttischen lehr des Antichrists in den fürnemsten stücken«[5] er egentlig et dobbelt blad, 37 × 59 cm, hvoraf venstre halvdel afbildes her (fig. 3). Det er usigneret og udateret, men røber sig tydeligt som en videre udførelse af det foregående. Geisberg[6] daterer det »um 1545«, d. v. s. endnu før Luthers død og

[3] Sml. Erna von Watzdorf: Anna af Danmark, kurfyrstinde af Sachsen, dragt og smykker. Kunstmuseets årsskrift XX—XXI, 1934, s. 193 ff.

[4] Max Geisberg: Der Deutsche Einblatt-Holzschnitt in der ersten Hälfte des XVI Jahrhunderts. no 653.

[5] Geisberg o.c. no 654/655.

[6] Sml. note 4.

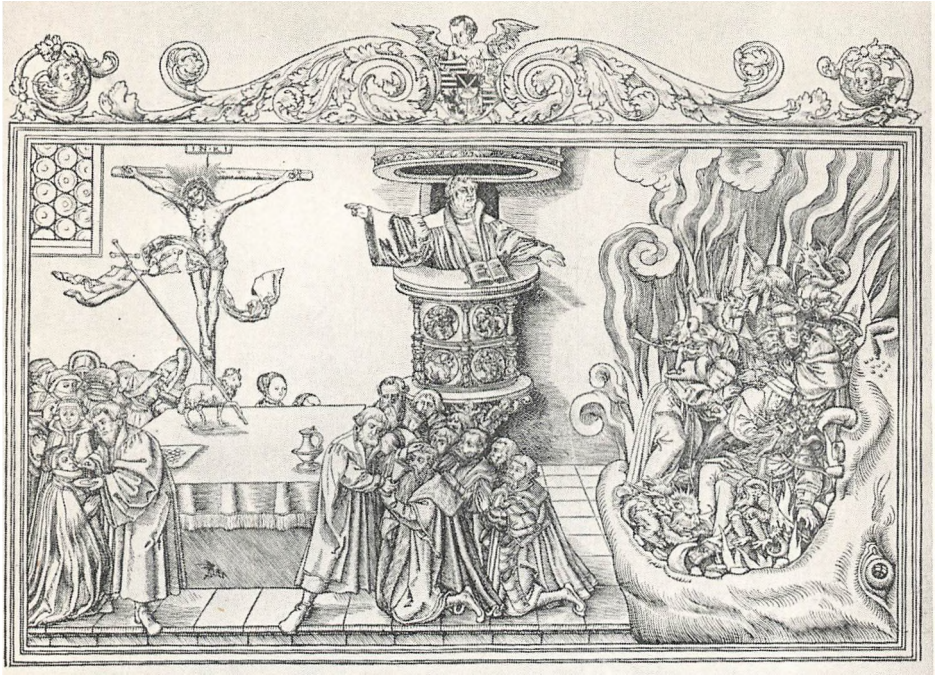

Fig. 2. »Das Abendmahl der Evangelischen und der Höllensturz der Papisten«. Træsnit af Lucas Cranach d. y. o. 1540 (Geisberg, no 653).

før krigen mellem kejseren, Carl V, og kurfyrst Johann Friedrich der Grossmütige (1503—1554), som jo bragte lidenskaberne i kog på ny.

Johann Friedrich, som led nederlag og mistede kurfyrsteværdigheden, agiterede senere, bl. a. gennem Cranach-Værkstedet, for sin sag og lod sig gerne afbilde sammen med Luther, som han dermed søgte at tage til indtægt for sin egen kamp for rehabilitering. Man har et morsomt træsnit af Lucas Cranach d. y., signeret og dateret 1547, som har været brugt i agitationen ved krigsudbruddet, og hvor man ser Johann Friedrich i rustning, afbildet som den der bekæmper slanger og alskens djævelskab[7]. På dette træsnit er han endnu usåret. Men på alle følgende billeder ser man det sår, han fik i venstre kind, da han blev taget til fange i slaget ved Mühlberg mod kejseren i 1547.

I træsnittet fig. 3 ser man igen Johann Friedrich sammen med Luther. Han er blevet placeret foran prædikestolen på en ikke alt for vellykket måde, men i hvert fald ret fremtrædende i billedet. Egentlig vender han ryggen mod os, idet han er vendt mod Luther på prædikestolen, men for at der ikke skal være tvivl om, hvem han er, vender han på en yderst kejtet måde ansigtet mod os, hvorved det kommer endnu mere på sned, end det plejer. Temmelig sikkert er det også for at vise hans martyrsår i kinden, som han havde fået i kampen for troens skyld.

[7] Geisberg o. c. no 659.

Fig. 3. Venstre halvdel af »Unterscheid zwischen der waren Religion Christi/ und falschen Abgöttischen lehr des Antichrists in den fürnemsten stücken«. Træsnit af Lucas Cranach d. y. efter 1547 (Geisberg, no 654/655).

At han er fremstillet som martyr for den sande tro, kan der næppe være tvivl om, da han bogstavelig talt er fremstillet bærende sit kors. Træsnittet er altså et led i agitationen efter Johann Friedrichs nederlag i 1547 og må følgelig dateres efter 1547[8].

Det er interessant at se Torslunde-billedet med sit tydeligt propagerende tilsnit knytte sig direkte til agitationen fra Wittenberg — for om den direkte tilknytning kan der næppe herske tvivl. Hvis man endda kun havde det ældre blad, fig. 2, ville vist de fleste mene, at en sammenhæng var sandsynlig. Man ville først og fremmest henvise til nadveren, der uddeles »i begge skikkelser«, fordelt til mands- og kvindesiden foran alterbordet, og formodentlig ville man yderligere henvise til

[8] Sml. Katalog der Lucas-Cranach-Ausstellung, Weimar und Wittenberg, 1953, trykt i Erfurt, nr. 303.

Jesus på korset over alteret og til prædikestolen med Luther bag uddelingen af vinen.

Disse træk genfindes alle i det yngre, mere detaljerede og pointerede blad, fig. 3, men dertil kommer en række nye træk, som desuden viser en overensstemmelse i enkeltheder, der mere afgørende peger mod dette træsnit som den egentlige kilde til Torslunde-billedet.

På følgende punkter viser fig. 3 større overensstemmelse end fig. 2: De to præster, der uddeler nadveren, står nærmere ved hinanden, Jesus er omtrent midt imellem dem, og lammet med korsfanen mangler her. Præsternes dragter ligger lidt nærmere ved Torslunde-billedets. Den ene har en lignende messehagel, i træsnittet præsten, der uddeler vinen, på Torslunde-billedet den modsatte; i det hele taget kunne disse to præster se ud til at være byttet om. I fig. 2 holder præsten manden velsignende på hovedet, i fig. 3 holder han kalken med begge hænder omtrent som på maleriet. På fig. 3 findes desuden dåbsscenen. Af kompositionelle grunde, for at udfylde det givne vandrette felt, er den i maleriet rykket over til venstre, så den kommer til at modsvare prædikenen i højre side. Dette må siges at være malerens hovedindsats, da han i øvrigt, bortset fra den skematiske rumbaggrund, indskrænker sig til ændringer i mindre ting.

Dåbsscenens overensstemmelse med træsnittet er stor. Mest afgørende er selve fonten, idet alt, hvad der ses i træsnittet, er medtaget i maleriet: den brede øverste rand, derunder en smallere; kummens runding med den karakteristiske, æggestavlignende inddeling, derunder et tovsnoet motiv og derefter partiet med akanthusbladene. Det er meget slående, at fontens nederste parti i maleriet først har en gentagelse af akanthus-bladene vendt nedad på en ret meningsløs måde (i træsnittet er de en del af en slags kapitæl med volutter, som er blevet uklare i maleriet), hvorefter fontens ret svage fod er som en forstørret fod til alterkalken[9]. Gruppen omkring fonten viser også kopieringen. Det mest tydelige træk er degnen med den løftede bog med dåbsritualet.

De mest påfaldende forskelle her er, at »hue«-moderen ses forfra klart fremvisende huen, og at barnet er i svøb. Den kejtede tegning af svøbelsebarnet er et af eksemplerne på malerens ubehjælpsomhed, når han går udenfor forbilledet. Men også i træsnittet er barnet påklædt, selv om det spræller nok så levende, og præsten tager vand af den dybe font med højre hånd (ikke af et fad lagt ovenpå som senere, da neddykningsskikken var helt ophørt). I de øvrige personer ved fonten har maleren stillet sig friere, her er der blot tale om en fjernere lighed. Manden t.v. for fonten i træsnittet, som bærer et stort klæde (svøbet?) over de fremstrakte arme, er trådt i baggrunden i maleriet, antagelig fordi man havde skikken med, at barnet døbtes i svøbet.

På lignende måde synes maleren mere konsekvent at overholde en ensartet præstedragt, end tilfældet er i træsnittet. Det ser i det hele taget ud til, at træsnittet i hovedscener og en del tydelige detaljer er kombineret med, hvad maleren ønskede skulle med af velkendte hjemlige træk. Se foruden det nævnte en hel del dragtdetaljer. Alterudsmykningen synes også overtaget fra de hjemlige forhold:

[9] Det er blevet fremhævet, at der ikke kendes nogen døbefont i Danmark af dette udseende. Se Andrup, Ilsøe og Nørlund, o. c. Teksthæfte II, s. 207.

brokadestæppet med den hvide dug over, de to lys og det mærkelige fodstykke til en altertavle. Mærkeligt fordi det synes umotiveret, men måske skal det minde om, at en altertavle med »afgudsbilleder« nu var fjernet og erstattet af den eneste sande frelser på sit kors?

I stedet for Luther på træsnittets prædikestol, som i fig. 2 peger direkte på korset, i fig. 3 opad mod lammet og Jesus som forsoner, er trådt præsten. Han peger på den korsfæstede med en lignende tegning af højre hånd som i forbillederne, mens maleren har villet lade ham løfte evangeliet i den venstre hånd, en detalje som er blandt de svageste i billedet og igen peger på, at maleren har svært ved at stå på egne ben. Det samme kan man sige om tegningen af prædikestolen, som maleren har gjort kantet med et ret kejtet perspektiv.

Ser man på personerne, der er grupperet om prædikestolen, er den stærkeste afhængighed af træsnittet at se i de siddende kvinder i forgrunden, særlig til venstre. I modsætning til det store antal, der flokkes om Luther, har maleren, b. a. af hensyn til sit billedes symmetriske opbygning, måttet nøjes med en mindre gruppe, hvis enkelte typer godt kan være baseret på træsnittet, men ikke behøver at være det.

I begge træsnit er ved altergangen vinen specielt fremhævet, bl. a. ved den centrale placering i billedet, mens uddelingen af brødet er klemt ud i billedranden. Fig. 3 er desuden endnu mere agitatorisk ved det citerede skriftsted fra Matthæus 23, »Trincket alle daraus«, som er en klar udfordring til katolikkerne, fordi de kun lod menigheden få del i brødet. Torslunde-billedet har vel som hovedmotiv uddelingen af nadveren i begge skikkelser, men som klart jævnbyrdige[10].

Hverken træsnittene eller maleriet er den store kunst, men i al sin ubehjælpsomhed og troskyldighed hævder maleriet sig godt overfor sine forbilleder. Man kan sige, at maleren ikke blot kopierede, men også skabte en ny værdi. Af Wittenbergpropagandaen med al sin uharmoniske fanatisme og bitterhed mod modstanderne[11] skabtes et på sin vis enkelt, harmonisk og helstøbt værk.

GEORG GARDE:

THE TORSLUNDE ALTAR-FRONTAL AND ITS GRAPHIC PROTOTYPES

A DANISH OFFSHOOT OF THE WITTENBERG AGITATION

The alter-frontal from Torslunde Church, dated 1561 (fig. 1), for the first time in Denmark depicts the Lutheran service. The author connects it with two wood

[10] Er det et tilfælde, at det er præsten med vinen i fig. 3, som bærer den fineste dragt med messehagelen over, mens det i Torslundebilledet er blevet den modsatte præst, der har messehagelen?

[11] Denne understreges yderligere af den her udeladte højre halvdel af fig. 3 med sine grove angreb på katolikkerne.

cuts by Lucas Cranach the Younger (fig. 2, about 1540, Geisberg 653, and fig. 3, after 1547, Geisberg 654).

Fig. 3 formed part of the agitation of the Elector Johann Friedrich against the Emperor Carl V after his defeat in 1547. Johann Friedrich is shown as a martyr, wounded in the cheek at the battle of Mühlberg 1547 and carrying his cross before Luther's pulpit.

The dependence of the Torslunde picture on fig. 3 is clear from the font with the group around it, the distribution of the eucharist with the Cross in the centre, and from the sitting women in front of the pulpit. The painter's achievement was that by moving the baptismal scene and simplifying the remainder he created a naïve, simple and beautiful work out of a crude and turbulent propaganda sheet.

NOGLE BEMÆRKNINGER FORANLEDIGET AF U. MØHL-HANSENS PAAVISNING AF MENNESKETS TILSTEDEVÆRELSE I DANMARK I INTERGLACIALTID

AF

K. FÆSTER

Hollerupfundene (Aarb. 1954) udviser det højst paafaldende forhold, at de enkelte fund er fremdraget paa et saa begrænset areal, at de hvert især maa betragtes som stammende fra et enkelt dyr samtidig med, at de ikke bærer spor efter forvitring eller slid fremkaldt af strøm eller bølgeslag.

Møhl-Hansen fremsætter den tanke, at knoglerne efter maaltidet er udkastet i søen. Af flere grunde forekommer denne hypotese lidet sandsynlig.

Ved udkastning fra søbredden ville knoglerne ikke kunne havne længere ude, end at de af bølgeslaget dels ville blive mere eller mindre adskilt og spredt, dels sandsynligvis blive ført tilbage til bredden og her blive udsat for forvitring og slid.

Bortset herfra synes det vanskeligt at finde en rimelig motivering for en saadan udkastning. Det primitive menneske vil neppe kunne tænkes at paatage sig en saadan unødig ulejlighed, medmindre man vil komplicere problemet ved at antage, at der skulle foreligge en rituel handling.

Hvis knoglerne var udkastet fra søbredden, maatte det desuden forudsætte, at denne paa daværende tidspunkt befandt sig i nærheden af fundstedet for knoglerne, der laa oven paa den 2—2,3 m mægtige mergelaflejring, hvilket atter maatte forudsætte en kolossal sænkning af vandstanden i basinet og en senere lige saa stor stigning, svarende til det overlejrede 2,5—4,4 m mægtige molag.

Alle disse vanskeligheder ved forklaringen af de ejendommelige fundforhold kan man vist komme udenom, hvis man vil antage, at jagten er foregaaet ved vintertid og maaltidet indtaget ude paa den islagte sø.

Det er et kendt fænomen, at mørke genstande, der ligger paa isen, ved foraarstid paa grund af deres relativt stærke varmeabsorption efterhaanden smelter sig ned i og danner hulheder i isen. Under gunstige omstændigheder vil de kunne smelte sig igennem isen og i det rolige vand under denne være sunket næsten lodret til bunds og aflejret samlet. At knoglerne ikke bærer mærker af ild stemmer hermed (uanset om dennes anvendelse var kendt), idet det har sine vanskeligheder at vedligeholde et baal paa isen.

En saadan slaaen lejr paa isen maa vel ogsaa siges at være ret naturlig. Man kunne holde eventuelle rovdyr paa afstand samtidig med, at der kunne drives fiskefangst fra vaage.

Hvis ovenstaaende hypotese kan accepteres som fyldestgørende forklaring paa de ejendommelige og indbyrdes overensstemmende fundforhold, og her kan de fleste af Hollerupfundene, uanset om der er fundet marvspaltede knogler eller ej, medinddrages, saa synes disse fundforhold alene at sandsynliggøre menneskets tilstedeværelse, thi hvem skulle ellers have slæbt daadyrene ud paa isen. Rovdyr maa der i denne forbindelse kunne ses bort fra, da der i intet tilfælde er fundet gnav paa knoglerne.

K. FÆSTER:

REMARKS TO U. MØHL-HANSEN'S PAPER ON INTERGLACIAL MAN IN DENMARK

I hardly think it probable that the fallow-deer skeletons from Hollerup (Aarb. 1954) have been thrown out from the beach, since the bones of each skeleton are found together, and conditions at the finding place indicate, that there has been rather deep water, probably some distance from the beach.

In my opinion a more reasonable explanation would be, that the bones have been left over from a meal on the ice of the lake in winter time; in the spring the bones would likely melt through the ice and sink down to the sea bottom.

Kongespejlet, Konungs skuggsjá, i dansk Oversættelse ved Finnur Jónsson. 1926. 6.00 kr.

Konungs skuggsjá. Speculum regale. Udg. efter Haandskrifterne. 2. Hefte. 1921. 4.00 kr.

Landnámabók Íslands, udg. af Finnur Jónsson. 1925. 10.00 kr.

Leitfaden zur Nordischen Alterthumskunde, 1837. 2.00 kr.

Müller, Sophus: Jernalderens Kunst. 1933. 4to. Orig. papbd. 25.00 kr.

— Sønderjyllands Bronzealder. 1915. Særtryk. 2.00 kr.

— Sønderjyllands Stenalder. 1914. Særtryk. 2.00 kr.

Nordiske Fortidsminder. Kvartserie. 1. bd. 1890–1903. 36.00 kr. – 2. bd. 3. hft. 1923 (K. Friis Johansen: Hoby-Fundet). 9.00 kr. – 4. hft. 1929 (Th. Thomsen: Egekistefundet fra Egtved) 7.50 kr. – 5.–6. hft. 1935 (H. C. Broholm og M. Hald: Danske Bronzealders Dragter). 16.50 kr. – *Hele 2. bd. 1911–35. 40.00 kr. 1. og 2. bd. sælges kun i forb. m. 3. bd.;* dog kan af 2. bd. enkelte hefter sælges særskilt. – 3. bd. 1. hft. 1937 (G. Rosenberg: Hjortspringfundet). 18.00 kr. – 2. hft. 1939 (H. C. Broholm og M. Hald m. fl.: Skrydstrupfundet). 18.00 kr. – 3. hft. 1943 (Therkel Mathiassen: Stenalderbopladser i Aamosen). 30.00 kr. – Hele 3. bd. 66.00 kr. – 4. bd. 1. hft. (Poul Nørlund: Trelleborg). 50.00 kr. – 4. bd. 2. hft. (Hans Norling-Christensen: Katalog over ældre Romersk Jærnalders Grave i Århus Amt). 75.00 kr. – 5. bd. (Margrethe Hald: Olddanske Tekstiler). 78.00 kr.

Petersen, N. M.: Bidrag til den oldnordiske Literaturs Historie. 1866. 3.00 kr.

Rafn, C. C., Breve fra og til. Udg. af B. Grøndal. 6.00 kr.

Saga af Tristram ok Ísönd samt Möttuls saga. Udg. af G. Brynjulfson. 1878. 6.00 kr.

Schmidt, V.: Notice sur les Musées Archéologiques et Ethnographiques de Copenhague. 1875. 3.00 kr.

Sturlunga Saga, i dansk oversættelse ved Kr. Kålund, versene ved Olaf Hansen. I–II, 1904. 12.00 kr.

Sturlunga Saga. I–II. Udg. af Kr. Kålund. 1906–11. 20.00 kr.

Vedel, E.: Oversigt over den danske Litteratur om Nordens forhistoriske Arkæologi indtil og med 1904. 10.00 kr.

Worsaae, J. J. A.: Slesvigs eller Sønderjyllands Oldtidsminder. 1865. 4.00 kr.

Oldskriftselskabets medlemmer kan ved henvendelse til Herm. H. J. Lynge & Søn erhverve de ovennævnte skrifter, såvidt oplaget rækker, til de anførte udsalgspriser ÷ 25 %; dette gælder dog ikke Nordiske Fortidsminder bd. 4. hft. 1 og bd. 5.

INDHOLD

Side

MARGRETHE HALD: Olddanske Tekstiler. Fund fra Aarene 1947—1955 1

GEORG GALSTER: Græse-fundet og andre fund på Sjælland af mønter fra kongerne Niels og Erik Emune 61

MINDRE MEDDELELSER

ERIK MOLTKE: Nogle malerier i vore kirker og deres forbilleder samt lidt om Peder Candid 105

GEORG GARDE: Alterbordsforsiden fra Torslunde og dens grafiske forbilleder. En dansk udløber af agitationen fra Wittenberg 125

K. FÆSTER: Nogle bemærkninger foranlediget af U. Møhl-Hansens påvisning af menneskets tilstedeværelse i Danmark i Interglacialtid 132

Pris: 20 kr. pr. årgang.

Bidrag til tidsskriftet sendes til Oldskriftselskabets bestyrelse. Adr.: PRINSENS PALAIS, Frederiksholms Kanal 12, Kbhvn. K.